

AMPİRİZM: İNGİLİZ EKONOMİ POLİTİK VE HUKUKİ DÜZENİNİN KURUCU EPİSTEMOLOJİSİNİN FELSEFİ KÖKENLERİ VE GELİŞİMİ

*EMPIRICISM: THE PHILOSOPHICAL ORIGINS AND DEVELOPMENT OF THE CONSTITUENT
EPISTEMOLOGY OF THE ENGLISH POLITICAL ECONOMY AND LEGAL ORDER*

Hakemli Makale
Şefik Taylan Akman*

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	859
I. İNGİLTERE'DE KAPİTALİZMİN GELİŞİMİ VE AMPİRİZM.....	861
II. AMPİRİST EPİSTEMOLOJİNİN FELSEFİ KÖKENLERİ VE GELİŞİMİ.....	869
A. Francis Bacon.....	872
B. Thomas Hobbes.....	877
C. John Locke.....	888
D. George Berkeley.....	897
E. David Hume.....	906
DEĞERLENDİRME.....	921
KAYNAKÇA.....	926

ÖZ

İngiltere'de ampirizm, feodalizmden kapitalizme geçiş sürecinde doğa bilimleri ve felsefede yeni bir epistemolojik anlayış ve yöntem olarak ortaya çıkmıştır. Ampiristlere göre insanın sahip olduğu bütün bilgi duyumsal algılamadan kaynaklanmaktadır. Gözlem ve deneyime dayanmayan doğuştan hiçbir bilgi yoktur. Onlar bilginin edinilmesinde algılayan ve deneyimleyen özneyi merkezileştirerek felsefeyi dünyevileştirme eğilimindedirler. Kapitalizmin gelişimine koşut olarak bu dünyevileşme, burjuvazinin ekonomi politik ve hukuk ideolojisinin temellerini biçimlendirmiştir. Üretim kapasitesinin ve verimliliğin artırılması için yeni tekniklerin kullanılması zorunluluğu bilimsel araştırmaları teşvik etmiştir. Ampirizm bu aşamada deney ve gözleme verdiği önem ile bilimsel bir metodoloji olarak ön plana çıkmıştır. Aynı dönemde İngiltere'de

---

DOI: 10.32957/hacettepehdf.989083

Makalenin Geliş Tarihi: 31.08.2021

Makalenin Kabul Tarihi: 30.10.2021

* Dr. Öğr. Üyesi, Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Anabilim Dalı. E-posta: taylanakman@hacettepe.edu.tr

ORCID: 0000-0002-7809-8664

Bu makale Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

ampirizm, felsefinin de bir konusu haline gelmiştir. Epistemolojik bir hüviyet kazanan felsefi ampirizm bilginin kaynağı, nasıl edinildiği, sınırları ve insanın bilme kapasitesi gibi sorunlarla ilgilenmiştir.

Bu çalışmada ampirizmin ortaya çıkışı ve gelişimi öncelikle doğa bilimlerinin bir yöntemi olarak benimsenmesi ekseninde ele alınacaktır. Ardından ampirist felsefe Bacon, Hobbes, Locke, Berkeley ve Hume gibi en önemli temsilcilerinin epistemolojik görüşleri çerçevesinde değerlendirilecektir. 16. yüzyıldan 18. yüzyıla uzanan süreçte, ampirist filozofların epistemolojik yaklaşımlarındaki değişimler İngiliz ekonomi politik ve hukuki düzenindeki dönüşümler göz önüne alınarak ayrıntılı bir biçimde incelenecektir.

Anahtar Sözcükler: Ampirizm, ampirist epistemoloji, ampirist metodoloji, ampirist filozoflar, ampirizm ve kapitalizm ilişkisi

ABSTRACT

Empiricism in England has appeared as a new epistemological thought and method in natural sciences and philosophy in the transition period from feudalism to capitalism. According to empiricists, all the knowledge that human being have arisen from sensory perception. There is no innate knowledge that is not based on observation and experience. They have tended to secularize philosophy by centralizing the perceiving and experiencing subject in the acquisition of knowledge. Concurrent to the development of capitalism, this secularization has formed the foundation of the bourgeoisie's ideology of political economy and law. The necessity of using new techniques in order to increase production capacity and efficiency has encouraged scientific researches. Empiricism has risen to prominence at this stage as a scientific methodology with its emphasis on experiment and observation. During the same period in England, empiricism has also become a topic of philosophy. Philosophical empiricism, that gained an epistemological character dealt with the problems like the source of knowledge, how it is obtained, its limits and the capacity of human knowing.

In this study the emergence and progress of empiricism will be discussed primarily in the axis of its adoption as a method of natural sciences. Subsequently, empiricist philosophy will be assessed within the framework of the epistemological opinions of its foremost representatives such as Bacon, Hobbes, Locke, Berkeley and Hume. In the period from the 16th to the 18th centuries, the alterations in the epistemological paradigms of empiricist philosophers will be carefully scrutinized with the transformations in the English political economy and legal order.

Keywords: Empiricism, empiricist epistemology, empiricist methodology, empiricist philosophers, relationship between empiricism and capitalism

GİRİŞ

Ampirist yaklaşım geleneksel olarak, gerçekliğin ne olduğunun anlaşılabilmesi için ihtiyaç duyulan bilginin ancak dış dünyanın duyular yoluyla deneyimlenmesi ve gözlemlenmesi suretiyle sağlanabileceğini kabul etmiştir¹. Ampirizmin felsefi temelleri *Francis Bacon* tarafından atılmış, *Thomas Hobbes* tarafından daha sistemli hale getirilmiş, ardından *John Locke*'un görüşleri doğrultusunda klasik biçimini almış, ilerleyen dönemlerde *George Berkeley* ve *David Hume* tarafından farklı bakış açılarıyla değerlendirmelere tabi tutularak kendi dönem ve düşünceleri içinde kusursuzlaştırılmaya çalışılmıştır. Ampiristler, çağdaşları olarak kabul edilebilecek ve duyumsal deneyime görece daha az önem veren *Rene Descartes*, *Baruch Spinoza* ve *Gottfried Leibniz* gibi rasyonalistlerin aksine *apriori* kavramları muhakeme etmek ve kuramlaştırmak yerine, deneyimin ön plana çıkarıldığı bir zeminden hareketle, akli doğruluğun yegâne ölçütü olarak değerlendirmeden ona ikincil bir işlev vermişler; örneğin doğa yasalarının ancak gözlemlerle keşfedilebileceğini kabul edip kendi felsefi yaklaşımlarını geliştirmişlerdir². *Apriori* metafiziksel bilginin varlığını reddedip ontolojik bir teori kurmaktan kaçınarak esasen epistemolojik bir çerçeve oluşturmuşlardır³. Eski Yunan felsefesi içinde dış dünyaya ait bilginin edinilmesinde duyuları ön plana çıkaran, başta *Demokritos*⁴ olmak

¹ NOVACK, George, **Empiricism and Its Evolution - A Marxist View**, Pathfinder, New York, 1971, s. 10; WOOLHOUSE, R. S., **The Empiricist - A History of Western Philosophy: 5**, Oxford University Press, Oxford, 1988, s. 2.

² GARRETT, Don / EDWARD, Barbanell, "Preface", **Encyclopedia of Empiricism**, Greenwood Press, Westport, Connecticut, 1997, s. IX - X; REICHENBERG, Hans, **Bilimsel Felsefenin Doğuşu**, (çev. C. Yıldırım), 3. Basım, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 66. Bununla birlikte rasyonalistler ile ampiristler arasında çok kesin çizgilerle ayırım yapan ortodoks yaklaşımların yerindeliği tartışmalıdır. Örneğin *Stephan Priest* rasyonalistler ile ampiristleri kesin biçimde ayıran ortodoks yaklaşımın yanlışlığını vurgular. Ona göre rasyonalist filozoflarda ampirik öğelere rastlandığı gibi ampiristlerde de rasyonalist öğelere göndermeler vardır. Ampiristler *apriori* bilgiyi tamamen reddetmeyip sentetik karakterli *apriori* metafiziksel bilginin olmadığını savunmaktadır. Keza rasyonalistler de ampirik bilgiyi tamamen yok saymamakta, ancak ampirik olmayan kavramların veya *apriori* metafiziksel bilginin de var olduğunu ileri sürmektedir. PRIEST, Stephen, **The British Empiricists**, 2. Basım, Routledge, London, 2007, s. 8 - 9.

³ NOVACK, 1971, s. 24; PRIEST, 2007, s. 5 - 6.

⁴ *Demokritos* kendi yaklaşımını büyük oranda ampirik bir bakış açısına dayandırmıştır. Duyumsal dünyayı öznel bir görünüş olarak düşünen *Demokritos*, ampirik doğa bilimlerine ve pozitif bilgiye başvurmuş, deney ve gözlemi ön plana çıkarmıştır. Doğayı ve doğa olaylarını bir zorunluluk olarak kavrayarak nesnelerin gerçek varoluşlarını anlayabilmek için çabalamıştır. MARX, Karl, **Karl Marx /**

üzere çeşitli filozoflar ve felsefi yaklaşımlar olsa da, bunu kendi düşünce sistemlerinin merkezine yerleştirenler 17. ve 18. yüzyıl İngiliz filozofları olmuştur⁵.

İngiltere’de feodalizmden kapitalizme geçiş sürecinin ürünü olarak ortaya çıkan ampirizm, Ortaçağ’ın dinsel ve metafiziksel zihniyetine karşı “modern ve bilimsel” bir dünya görüşü olup kapitalist toplumsal kültürün hem karakteristik bir ürünü hem de kapitalizmin gelişimine düşünsel alanda katkı sunan kurucu öğelerden biri olarak biçimlenmiştir. En eski kapitalist kültürlerden birine sahip İngiltere’de ampirizm, yükselen burjuva sınıfının yarattığı ekonomi politik dönüşüm sürecini felsefi ve bilimsel alanda tamamlamaya yönelmiş; feodal dönemin hâkim düşünce biçimi olan skolastik felsefenin mutlak kategorik ayrımlara dayanan yaklaşımlarını çürütüp hâkim epistemolojik metodoloji haline gelmiştir⁶. Ampirizmin gösterdiği başarı, bir taraftan burjuva siyasal düşüncesinden ahlak felsefesine kadar feodalizmden miras kalan geleneksel kabulleri sarsıp dünyaya ilişkin farklı algılamalara kapı aralamasından, diğer taraftan kapitalist üretim tarzının özünü oluşturan meta üretimi ile sermaye birikimini gerçekleştirebilmesi ve ihtiyaç duyulan üretim tekniklerine ilişkin ilerlemenin sağlanabilmesi için deney ve gözleme dayanan bir bilim anlayışını ön plana çıkarmasından kaynaklanmıştır.

Çalışmada ilk olarak ampirizmin ortaya çıkış ve biçimleniş aşaması, İngiliz kapitalizminin gelişimi ve bir sınıf olarak burjuvazinin kendi entelektüel kimliği ile ideolojisini oluşturması süreci bağlamında teorik ve pratik niteliği itibarıyla ana hatlarıyla değerlendirilecektir. Bunun ardından ampirizmin temelini oluşturan epistemolojik felsefesi *Bacon, Hobbes, Locke, Berkeley* ve *Hume*’un konuyla ilgili görüşleri esas alınarak ayrıntılı biçimde incelenecektir. İsimleri zikredilen filozofların felsefi

---

Frederick Engels - Collected Works, Vol. 1, Marx: 1835 - 1843, (çev. R. Dixon, vd.) Lawrence & Wishart, Londra, 2010, s. 41; s. 45.

⁵ NOVACK, 1971, s. 10. Eski Yunan felsefesi içinde bilhassa *Demokritos* ve diğer atomistler ile *Aristoteles*’in duyular yoluyla elde edilen bilgiyi ön plana çıkardıkları görülür. Keza Ortaçağ düşünüşü içinde *Thomas Aquinas* ve *Albertus Magnus* gibi filozofların doğa bilimlerinin analizi ve rasyonel biçimde yorumlanmasında duyular yoluyla deneyimlemeyi felsefi anlayışlarının parçalarından biri haline getirdikleri söylenebilir. Bununla birlikte, atomistler dışında gerek Eski Yunan’da gerek Ortaçağ’da bilginin temelini tamamen duyulara dayandırılmasının bir metodoloji olarak benimsenmediği belirtilmelidir. NOVACK, 1971, s. 10.

⁶ NOVACK, 1971, s. 10 - 11; s. 15.

yaklaşımlarının temelini oluşturan epistemolojik görüşleri, tarihsel bir bağlamda, İngiltere'deki toplumsal ve sınıfsal yapılar da göz önüne alınarak yorumlanmaya çalışılacaktır. Ampirizmin burjuva sınıfının ve kapitalizmin gerekliliklerini karşılamaya dönük felsefi ve metodolojik uğraş haline nasıl geldiği ve neden zamanla kesin bilgiye ulaşmaya yönelik bir arayıştan öznelci ve kuşkucu bir anlayışa doğru evrimleştiği gibi sorular çalışmanın sınırları aşılmadan İngiliz ekonomi politik sistemi ile hukuk düzenindeki değişim ve dönüşüm pratiklerine de değinilerek tartışılacaktır.

I. İNGİLTERE'DE KAPİTALİZMİN GELİŞİMİ VE AMPİRİZM

Avrupa feodalizminin önemli bir parçasını oluşturan ve kesin kategorileştirmelerden beslenen skolastik düşünce, üretim biçiminin kapitalistleşme evresine girmesiyle birlikte yeni bilimsel ilerleme ve buluşların gerçekleştirilebilmesine engel olmaya başlamıştır⁷. Bu süreçte teknolojinin geliştirilmesi yoluyla üretim kapasitelerinin artırılması gibi gereklilikler, bilimsel çalışmalarda yeni yöntemlerin benimsenmesini beraberinde getirerek daha kesin, güvenilir ve işlevsel bilgiye ulaşmak amacıyla söz konusu yöntemlerin yaygınlaşması sonucunu doğurmuştur⁸. Burjuvazinin yükselişine paralel olarak endüstriyel üretimin gelişmesi için çalışmalar, doğal nesnelere fiziksel özelliklerini ve doğa güçlerinin hareket tarzlarını saptamaya yönelmiş astronomi, mekanik, fizik, anatomi ve fizyoloji gibi alanlarda yoğunlaştırılarak bilimde büyük bir canlanma gerçekleştirilmiştir⁹. Burjuvazi, feodal üretim geleneklerinin çeperinden çıkabilmek için bilimsel ilerlemelere ihtiyaç duymuş; bunu gerçekleştirebilmek amacıyla o zamana kadar Kilise tarafından sınırlandırılmış olan bilimin özgürleşmesinden yana bir tutum takınarak bilimsel araştırmaları desteklemeye yönelmiştir¹⁰. Bu süreçte önce doğa bilimlerinde, daha sonra felsefe alanında giderek dış dünyayla nesnelere ilişkin bilginin ancak deney ve gözlem yoluyla elde edilebileceği ilkesine dayanan ve genel bir teorik

---

⁷ NOVACK, 1971, s. 10 - 11.

⁸ NOVACK, 1971, s. 11.

⁹ ENGELS, Friedrich, **On Historical Materialism**, International Publishers, New York, 1940, s. 14.

¹⁰ ENGELS, 1940, s. 14.

çerçeve ile metodoloji oluşturmaya yönelik ampirik düşünce adım adım biçimlenmeye başlamıştır.

Ampirizmin hem bilimsel bir araştırma yöntemi olarak yaygınlaşması hem de epistemolojik bir yaklaşım olması itibarıyla felsefi düşünce içindeki yükselişi, gelişmekte olan kapitalizmin ekonomi politik ve hukuki ihtiyaçlarından ve zenginleşen burjuvazinin uzun dönemli sınıfsal ereklerinden soyutlanarak anlamlandırılabilir bir olgu değildir. *Karl Marx ve Friedrich Engels*'in belirttiği üzere;

“Burjuvazi üretim araçlarını, dolayısıyla üretim ilişkilerini ve bunlarla birlikte bütün toplumsal ilişkileri durmadan devrimcileştirmeksizin var olamaz. Oysa eski üretim tarzının olduğu gibi korunması daha önceki bütün sanayici sınıfların ilk varoluş koşuluydu. Üretimin durmadan altüst edilmesi, bütün toplumsal koşulların aralıksız sarsılışı ve bitmek bilmeyen bir belirsizlik ve çalkantı burjuva dönemini öteki bütün dönemlerden ayırt eder. Bütün kemikleşmiş, donmuş ilişkiler arkaları sıra gelen eskiden beri saygıdeğer tasavvur ve görüşlerle birlikte silinip gider; yeni oluşanlar ise daha kemikleşmeye fırsat bulamadan eskir. Katı olan her şey buharlaşıyor, kutsal olan her şey ayaklar altına alınıyor ve insanlar nihayet hayattaki konumlarına, karşılıklı ilişkilerine soğukkanlı bir gözle bakmaya zorlanıyorlar.”¹¹

Ampirizm 16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyılın başından itibaren bilimsel ve felsefi alanda burjuvaziye, bu dönüşümü gerçekleştirebilecek hem yeni bir metodolojik çerçeve hem de toplumsal ve kültürel yapılarda ideolojik bir değişimi mümkün kılacak zihniyet örüntüsü sağlamıştır. Aşağıda ayrıntılı bir biçimde ele alınacağı üzere İngiltere'deki kapitalist gelişmeye koşut olarak bilimsel ve felsefi alanlarda ampirist görüşlerin ve deneye dayalı araştırma yöntemlerinin ön plana çıkmasında, ekonomi politik ve hukuki düzenden toplumsal ilişkilere kadar bu dönüşümün belirleyici etkisi olmuştur.

Kapitalizmle karşılıklı bir ilişki içinde birbirlerini destekleyerek biçimlenen ampirizmin bilimsel, felsefi ve düşünsel temelleri, bilhassa *Nicolaus Copernicus*,

---

¹¹ MARX, Karl / ENGELS, Friedrich, **Komünist Manifesto ve Hakkında Yazılar**, (çev. N. Satlıgan, vd.), Yordam Kitap, İstanbul, 2008, s. 24 - 25.

Johannes Kepler, Galileo Galilei, Christiaan Huygens, Pierre Gassendi, Robert Boyle, William Harvey ve Isaac Newton gibi isimlerin doğa bilimleri alanında ortaya koydukları bulgu ve keşiflerin çok boyutlu biçimde değerlendirilmesi ve analiz edilip geliştirilmesi suretiyle atılmıştır¹². Başta *Boyle* ve *Newton*'un arkadaşı *Locke* olmak üzere ampiristler, doğa bilimcilerin dünyaya yönelik mekanik yaklaşımlarından¹³ ve onların öncülerinden yola çıkarak epistemolojik bir kuram oluşturmaya çalışmışlar; doğa bilimlerinde elde edilen başarıda, kullanılan yeni metotların rol oynadığını kabul edip felsefi problemler ve insana ilişkin sorunların çözülebilmesi için de aynı yöntemleri benimsemişlerdir¹⁴. Örneğin *Locke*'a göre matbaayı ve pusulayı icat edenler ya da tıp alanında kininin bulunmasını ve doğru kullanımını sağlayanlar, yürüttükleri bilimsel çalışmalar ve doğaya yönelik araştırmalarıyla bilginin yayılmasını, faydalı ürünlerin teminini ve artmasını olanaklı hale getirmişlerdir; böyle kişiler, büyük anıtlar diken hayırseverlerle veya okullar, hastaneler ve çalışma evleri inşa eden kimselerle kıyaslandığında insanlığa daha fazla katkı sağlamışlardır¹⁵. *Locke*, paranın başlattığı evrimin nihai noktasını - feodaliteden kapitalizme geçiş sürecinde- yeni iktisadi sistemin mümkün olan en yüksek üretim kapasitesine ulaşması olarak nitelendirmiş; bunun gerçekleştirilebilmesinin yolunun ise doğa bilimlerinin gelişmesinden, yani buluş ve icatların meta üretimini artıracak biçimde kullanılabilmesinden geçtiğini söylemiştir¹⁶. Ampirizm hem doğa bilimlerinde ilerlemeyi sağlayan bir yöntem olması hem de zenginleşen burjuva sınıfının dünya görüşünü yansıtması itibarıyla, feodalizmden kapitalizme geçiş sürecinde ihtiyaç duyulan bilimsel ve felsefi alt yapıyı hazırlayarak kapitalist gelişmeye katkı sunduğu gibi kapitalizmin ihtiyaçları doğrultusunda da değişmiş ve gelişmiştir.

¹² NOVACK, 1971, s. 15 - 16; s. 29.

¹³ Mekanizm ya da mekanik materyalizmi benimseyen düşünür ve bilim insanları, maddenin hareketinin yalnızca mekanik hareketten kaynaklandığını söyler ve hareketi, dışsal güçlerin etkileri sonucunda parçacıkların basit yer değiştirmelerine indirger. CORNFORTH, Maurice, **Pozitivizm ve Pragmatizm Karşı Felsefeyi Savunmak**, (çev. T. Ok), Evrensel Basın Yayın, İstanbul, 2006, s. 76.

¹⁴ NOVACK, 1971, s. 20; s. 29 - 31.

¹⁵ LOCKE, John, **An Essay Concerning Human Understanding - Vol. II** (der. A. C. Fraser), Dover Publications, New York, 1959(b), s. 351 - 352.

¹⁶ STRAUSS, Leo, **Doğal Hak ve Tarih**, (çev. M. Erşen / P. Onur), Say Yayınları, İstanbul, 2011, s. 279.

İngiltere, ampirizmin felsefe, doğa ve sosyal bilimlerde hâkim bir yönelim haline geldiği ilk ülkedir. Bu olgunun İngiltere’de ortaya çıkmasının sebebi bu ülkeye özgü bir dizi ekonomik, politik ve hukuki gerçeklikten kaynaklanmıştır. Öncelikle tarımsal kapitalizm, diğer ülkelerle kıyaslandığında çok erken bir dönemde gelişim göstermiştir. Tarım arazilerinin kiralanmasına dayanan söz konusu gelişim, verimliliğin ve dolayısıyla kârın artırılabilmesi için çiftçileri toprağın ıslahına yönelterek yeni tarım tekniklerinin uygulanmasını zorunlu kılmıştır. Yine ev içi imalat sistemiyle manifaktür üretimindeki yoğunlaşma sonucunda üretim kapasitelerinin artırılabilmesi için teknik verimliliğin yükseltilmesi gerektiğinin farkına varılmış; bu da bilimsel araştırmalara daha çok önem verilmesi sonucunu doğurmuştur. Üretimin çoğalması hem ülke içinde hem de deniz taşımacılığı yoluyla ülkeler arasında yürütülen ticarî faaliyetleri artırmış; bu da ticari kapitalizmi güçlendirdiği gibi özellikle ulaştırma alanında yeni bilimsel ilerlemeleri teşvik etmiştir.

Üretim ve kârın sürekli biçimde artırılmasına odaklanan tüm bu iktisadi değişimler doğa bilimleri alanında ampirik yöntemlerin kullanılmasını yaygınlaştırmış, böylece bilimsel ve teknik alanda gerçekleştirilen pek çok buluş ve icat kısa sürede ekonominin hizmetine sunulmuştur. Ekonomik alandaki bu dönüşümün yanında İngiltere, siyasi ve hukuksal alanda da 17. yüzyılda pek çok çalkantı yaşamıştır¹⁷. Zenginleşmeye başlayan burjuva sınıfının feodal aristokrasiye ve krallara karşı öne sürdüğü yönetim üzerinde eşit hak talebi ile hukuk düzenindeki feodal kalıntıların temizlenerek kapitalizmle uyumlu bir hukuki yapının inşası yönündeki istemi, feodaliteden izler taşıyan geleneksel düşünce

---

¹⁷ Çalışmanın temel konusunu aştığı için değinilmeyen siyasi alandaki bu çalkantıların, yasama organındaki sınıfsal hâkimiyet mücadelesiyle birlikte düşünüldüğünde hukuk düzeni üzerinde de belirleyici bir öneme sahip olduğu söylenebilir. İngiltere’yi iç savaşa sürükleyecek çatışmaların yaşandığı bu dönemde kralın önderliğindeki feodal aristokrasi ve köylüler “Kralcılar”, burjuvazi ve kapitalistleşen aristokratlar ise “Parlamentocular” adıyla karşıt cephelere bölünmüşlerdir. İç savaşı kazanan Parlamentocular, *Oliver Cromwell* önderliğinde bir cumhuriyet rejimi kurmuş, fakat bu rejim 1660’a kadar varlığını sürdürebilmiştir. Bunu müteakip yeniden monarşi tesis edilmiş ve burjuvazi, kral ve aristokratlar arasında siyasi ve hukuksal alanda bir güç paylaşımını simgeleyen 1688 Devrimi’ne kadar sürecek olan restorasyon dönemi başlamıştır. 1688 ile hukuki politik sahada iktidar paylaşımı gerçekleşmiş ve İngiltere anayasal bir monarşi haline gelerek modern devlet görünümü kazanmıştır. Ampirizm özellikle felsefi alanda, tam da bu çalkantılı dönemde yükselişe geçmiştir. AKMAN, Şefik Taylan, “Feodalizmden Kapitalizme Geçiş Sürecinde İngiltere’de Hukuki Düzeninin Kuruluşu ve İktidarın Paylaşımı”, *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2021, Sayı: 1, passim.

yerine ampirizmi benimsemeleriyle ve zamanla ampirizmin burjuvazi ve kapitalistleşen aristokrasinin dünya görüşünün bir parçası haline gelmesiyle sonuçlanmıştır. Böylece ampirizm bir taraftan burjuvazinin siyasal ve kültürel ideolojisinin kaynaklarından birine dönüşürken diğer taraftan burjuvazinin iktisadi çıkarlarını artırmaya yönelik bilimsel bir metodoloji olarak İngiltere’de hızla yükselmiştir.

Ellen Meiksins Wood’a göre 18. yüzyılda kabaca İngiltere ile Fransa karşılaştırıldığında bilim, Fransa’da esasen devletin gereksinimlerinin hizmetine sunulmuşken, İngiltere’de 17. yüzyıldan beri sürekli gelişim gösteren kapitalist üretim tarzı ve ilişkilerinin ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlamaktadır¹⁸. Bu durum aşağıda ele alınacak Kraliyet Topluluğu’nun (*The Royal Society*) hem doğa bilimleri alanında hem de ampirik felsefe ve metodolojinin gelişmesinde oynadığı rol ve İngiliz kapitalizmiyle ilişkisi düşünüldüğünde çok daha açık biçimde görünür olmaktadır. Gerçekten ampirist metodoloji ve düşüncenin Kıta Avrupası ülkelerinde değil de öncelikle İngiltere’de ortaya çıkıp orada hâkim anlayış haline gelmesini bilimsel araştırmaların niteliği ve karşılamaya yöneldiği gereksinimlerden bağımsız düşünmek mümkün değildir. Bilimsel ilerlemeler, üretim faaliyetlerinin artması ve yoğunlaşması ile makineleşme gibi kapitalist gelişimin olmazsa olmaz unsurlarıyla bir aradalık içinde ortaya çıkmıştır. Bu nedenle ampirizm ile kapitalizmin tarihsel aşamaları arasındaki süregelen koşutluk dikkat çekmektedir.

Doğa bilimleri kapsamında yürütülen araştırmalardan felsefenin en temel tartışmalarına kadar hemen hemen tüm konularda yeni bir bakış açısı ve yöntemi ortaya

¹⁸ WOOD, Ellen Meiksins, **Özgürlük ve Mülkiyet - Rönesans’tan Aydınlanma’ya Batı Siyasi Düşüncesinin Toplumsal Tarihi**, (çev. O. Köymen), Yordam Kitap, İstanbul, 2012, s. 330. *George Novack*’a göre *Bacon*’ın felsefesi ve doğa bilimlerine yaklaşımıyla başlayan bu süreç aynı zamanda ortaya çıkan burjuva düzeninin temel gereksinimlerine karşılık gelmiştir. Bilimsel gelişmeler aracılığıyla doğaya ilişkin araştırma ve bilgiler fazlaşmış; matbaa, barut, manyetik pusula gibi araçların daha faydalı biçimde kullanılmasının önü açılarak mekanik alanında ilerleme sağlanmış ve böylece üretim süreçlerinde etkinlik ve verimlilik çoğalarak zenginleşme artmıştır. Bu gelişmeler, doğa bilimlerinin sanai amaçlar için kullanılması gerektiğinden hareketle aslında yaklaşan sanayi devriminin de erken bir habercisi olmuştur. NOVACK, 1971, s. 19. *Maurice Cornforth*’a göre burjuvazinin hâkim unsur olduğu dönemde felsefe ve bilimin gelişimi ulusal farklılıklardan etkilenmiştir. Ulusal karakterli bu ilerleme ekonomik, politik, hukuki ve ahlaki değişim ve dönüşümlerden kaynaklandığı gibi söz konusu ulusun kültür ve gelenekleriyle var olan etkileşimlerle de biçimlenerek bütün bu olguları bir arada yansıtmıştır. Örneğin felsefenin o dönem İngiltere’de aldığı biçim ile Fransa ya da Almanya’da ön plana çıkan görünümleri arasındaki farklılıklar ekonomiden politikaya ya da hukuktan kültürel gerçekliğe kadar bu çok boyutlu yapıdan kaynaklanmıştır. CORNFORTH, 2006, s. 88 - 90.

koymayı amaçlayan ampirizmin gelişmesinde ve zamanla kurumsal bir düşünce haline gelmesinde, 1660 yılında İngiltere’de kurulan Kraliyet Topluluğu büyük önem arz etmiştir. Dönemin İngiltere kralı *II. Charles* tarafından imtiyaz verilen ve ilk üyeleri arasında *John Evelyn, Robert Hooke, Boyle, Newton* ve *Locke* gibi önemli isimlerin olduğu Topluluk, *Nullius in Verba* (kimsenin sözüne bağlı olmayın) sloganını benimseyip geçmişin otoritelerini reddederek ve skolastik savların her türlüsüne cephe alarak hem kendi ürünü olan modern ampirik bilimi hem de geniş anlamıyla ampirizme dayalı bir felsefi anlayışı ön plana çıkarmıştır¹⁹. Bu niteliği itibarıyla çözülmeye başlayan feodal üretim tarzı ve onun uzantısı sayılabilecek Ortaçağ’ın felsefe ve bilim anlayışlarını yadsıyarak kapitalist ilerlemenin sürekliliğini güvence altına almaya yönelik bilimsel faaliyetlere alt yapı oluşturmaya ve bununla uyumlu bir felsefi düşünüşün ve burjuva sınıf zihniyetinin yapı taşlarını döşemeye başlamıştır.

Doğa bilimlerinin geliştirilmesini amaçlayan bir kurum olan, pek çok kişi tarafından *Bacon*’ın fikirlerinden esinlenerek kurulduğu söylenen ve hatta Yeni Atlantis’te tasvir edilen Süleyman’ın Evi’ne benzetilen Kraliyet Topluluğu, bilimsel alanda yapılacak araştırmaların belli bir çatı altında, karşılıklı iletişim ve organizasyon içerisinde gerçekleştirilmesine yönelik çalışmalar yürütmüştür²⁰. Topluluk, doğa bilimlerindeki mekanik bilim anlayışının ön plana çıktığı bir dönemde, İngiliz burjuvazisi ve devleti açısından hayati önemi bulunan deniz taşımacılığı, madencilik, metalurji ve askeri mühendislik gibi konularda teknolojik ve bilimsel ilerlemenin gerçekleştirilebilmesinde öncü bir rol oynamıştır²¹. Ayrıca gelişmekte olan tarımsal

¹⁹ WOOLHOUSE, 1998, s. 68 - 69.

²⁰ RUSS, Jacqueline, Avrupa Düşüncesinin Serüveni - Antik Çağlardan Günümüze Batı Düşüncesi, (çev. Ö. Doğan), Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2011, s. 166 - 167; MUSGRAVE, Alan, Sağduyu, Bilim ve Kuşkuculuk “Bilgi Kuramına Tarihsel Bir Giriş”, (çev. P. Uzay), Göçebe Yayınları, İstanbul, 1997, s. 81; WOOLHOUSE, 1998, s. 69 - 70. *Bacon*’ın ütöpik eseri Yeni Atlantis’te anlattığı Süleyman’ın Evi bir dernek ve topluluk olarak tasvir edilmiştir. Tanrı’nın eserleri ile yarattıklarını incelemek ve onlar üzerine düşünmek üzerine kurulmuştur. Bu niteliği itibarıyla doğa bilimleri ve felsefesi üzerine araştırmalar yapmak temel görevidir. *Bacon*’a göre Süleyman’ın Evi’nin amacı “doğadaki şeylerin nedenleri, gizli devinimleri ve derin anlamları hakkında bilgi sahibi olmak ve insanın hâkimiyet alanının sınırlarını genişleterek mümkün olan her şeyin sırrına erişmektir”. BACON, Francis, Yeni Atlantis, (çev. Ç. Dürüşken), 3. Basım, Alfa Basım Dağıtım, İstanbul, 2020, s. 63; s. 84.

²¹ NOVACK, 1971, s. 29 - 30.

kapitalizmin gereklilikleriyle uyumlu biçimde, tarım tekniklerinin modernleştirilmesi, iyileştirilmesi ve tarımda verimlilik artışının sağlanması gibi hususlar üzerine yoğunlaşarak o tarihlerde sadece İngiltere’de gelişen bu konudaki bilimsel literatüre önemli katkılar sunmuştur²². Örneğin *Locke*’un -mülkiyet anlayışı çerçevesinde değerlendirilebilecek- sömürgelerdeki toprakların ve diğer tarımsal arazilerin ıslahına ilişkin görüşleri²³ ile ıssız ve metruk arazilerin ortak mülkiyetten çıkarılıp çitlenmesi gerektiği yönündeki önerilerini Kraliyet Topluluğu içindeki çalışmalar ile İngiliz tarımsal kapitalizminin gelişimi dışında düşünmek bu nedenlerle mümkün değildir²⁴. Tüm bu bilimsel ve teknik uğraşlar aracılığıyla insanın doğa üzerindeki eyleme kapasitesi ve hâkimiyeti artırılmak istenmiş, teknik araç ve gereçlerin geliştirilmesiyle ticaret hacminin çoğaltılması hedeflenmiş ve böylece İngiltere’de teorik bilginin karşısında insanın yararını ön plana çıkararak pratik bilgi giderek üstünlük kazanmaya başlamıştır²⁵.

Bilim, teknik bilgi düzeyi, teknolojik ilerleme ile doğa bilimlerine ilişkin yeni kavrayışların biçimlenmesi kendi içlerinde karşılıklı ve paralel bir gelişme çizgisi gösterdiğinden, bunlara ilişkin analiz ve değerlendirmelerde bulunan ampirik felsefe ve

²² WOOD, Ellen Meiksins, **Kapitalizmin Kökeni - Geniş Bir Bakış**, (çev. A. C. Aşkın), Yordam Kitap, İstanbul, 2020, s. 132; WOOD, **2012**, s. 329.

²³ *Locke* açısından tarımsal arazilerin ıslahının doğa durumundan başlayıp mülkiyet sahipliği ile ilişkilendirilen, daha sonra modern İngiltere’ye ve oradan sömürge durumundaki Amerika’daki topraklara uzanan, özünde daha yüksek tarımsal üretimin gerçekleştirilmesini amaçlayan hedefleri vardı. Ona göre “*Tarı ve İnsan Aklı, İnsana Yeryüzüne boyun eğdirmesini, yani yaşamın yararı için toprağı ıslah etmesini ve toprak üzerinde kendisine ait bir şeyleri, emeğini harcamasını emretti. [...] Toprağın belirli bir parselinin ıslah edilerek edinilmesi başka bir İnsanın aleyhine de değildi; çünkü halen yeterli miktar ve nitelikte toprak kalmıştı ve henüz topraktan yoksun olanların kullanabileceklerinden daha fazla toprak vardı. Bu nedenle aslında hiçbir zaman kişinin kendisi için toprak kuşatmasından dolayı başkalarına yetersiz toprak kalmamıştı*”. LOCKE, John, **Yönetim Üzerine İkinci İnceleme - Sivil Yönetimin Gerçek Kökeni Boyutu ve Amacı Üzerine Bir Deneme**, (çev. F. Bakırcı), 2. Basım, Ebabil Yayınları, Ankara, 2012, s. 27. Keza ıslah ile üretim artışı ve medeniyet arasında doğrudan bağ kuran *Locke*, “*ıslah edilmiş toprağın ürün verişinin ıslah edilmemiş toprağın ürün verişine oranını, aslında yüze bir oranına çok daha yakın iken sadece on’a bir gibi düşük bir oranda tuttum. Bunu göstermek için Amerika’nın Doğaya bırakılmış yaban ormanlarının ve işlenmemiş boş topraklarının, herhangi bir ıslah, ziraat ya da çiftçilik olmaksızın, bin dönümünün çaresiz ve ihtiyaç içindeki sakinlere sağladığı kadar yaşamsal rahatlığın, toprakların iyi işlendiği Devonshire’de eşit verimlilikteki on dönüm toprak tarafından sağlanıp sağlanamayacağını soruyorum*” diyerek ıslah faaliyetlerinin önemini altını çizmiştir. LOCKE, **2012**, s. 30.

²⁴ WOOD, **2020**, s. 132 - 133.

²⁵ KARAKAYA, Ali, **Antik Yunan’dan Modern Zamanlara Doğa, Bilim, Özgürlük**, NotaBene Yayınları, İstanbul, 2019, s. 82 - 83.

epistemoloji de söz konusu gelişim sürecini yansıtmıştır²⁶. Burjuva filozoflar, yaşadıkları yeni toplumsal ilişkiler tarafından oluşturulan, belirlenen, sınırları çizilen görüşlerden hareketle, bilinçli bir biçimde, feodaliteden miras kalan düşünceleri tasfiye etmeye yönelerek felsefede büyük ilerlemeler kaydettikleri gibi bilimsel alana yönelik çalışmalarını hızlandıracak ve serbestleştirecek bir anlayışı hâkim kılarak devrimci bir ilerlemenin önünü de açmışlardır²⁷.

İngiltere’de ampirizmin kapitalizmin erken aşamalarından itibaren felsefi bir akım haline gelip yaygın kabul görmesi, zamanla İngiltere’nin sınırlarını aşarak Amerika’yı da kapsayacak biçimde bütün Anglosakson dünyasındaki burjuva toplumun hâkim dünya görüşünü temsil eder bir noktaya ulaşmasını sağlamıştır²⁸. İngilizce konuşulan dünyada kapitalizm, kökenlerine egemen olan düşünce türü olarak ampirizmin yerine hiçbir şeyin geçmesine izin vermeden tekeli aşamasına doğru evrimleşmiş; birkaç yüzyıl boyunca ampirist felsefe de günlük yaşamın yanı sıra entelektüel uğraşların pek çok alanında ilerici düşünce üzerinde sanal bir tekel kurmuştur²⁹. İngiliz burjuvazisinin feodal güçlere ve feodal üretim ilişkilerine karşı mücadele verdiği ilerici dönemde, ampirik düşünce, bu sınıfın bir eseri olan kapitalist rejimin üstlendiği tarihsel dönüşümün hayata geçirilebilmesinde büyük başarılar göstermiş; burjuvazinin sınıfsal çıkarlarını artırmaya yönelik misyonunu yerine getirmiştir³⁰. Bununla birlikte ampirizm hiçbir zaman işçilerin veya diğer sıradan insanların gerçek sınıfsal meseleleriyle ilgilenmemiş ve burjuva entelektüellerin bir uğraşısı olarak daha küçük ve günlük sorunlar üzerinde durarak diğer

---

²⁶ CORNFORTH, 2006, s. 86.

²⁷ CORNFORTH, 2006, s. 84. *Cornforth*’a göre her zaman kaçınılmaz biçimde sınıfsal bir dünya görüşünün formülasyonunu ifade eden felsefe, söz konusu sınıfın toplumsal konumu ve tarihsel amaçları konusunda bir bilincin yansıması olmuştur. Filozoflar ya da felsefi akımlar egemen sınıfın ya da egemen sınıf olma yolunda mücadele veren diğer bir sınıfın dünyaya bakış açısını dillendirmişlerdir. CORNFORTH, 2006, s. 80.

²⁸ NOVACK, 1971, s. 103.

²⁹ NOVACK, 1971, s. 103.

³⁰ NOVACK, 1971, s. 130 - 131. *Novack*’a göre ampirizm hala burjuva sınıfına hizmet etmektedir. Ancak bu dönemde hem burjuva sınıfı hem de felsefi olarak ampirizm dönüşmüştür. Burjuva sınıfı ilerici niteliğini kaybetmiş; buna karşın ampirik felsefe ve akıl yürütme yöntemleri de bilimsel ve felsefi ilerlemenin çok gerisinde kalmıştır. NOVACK, 1971, s. 131.

tüm soruları önemsiz görmüştür³¹. Söz konusu niteliği itibarıyla da ampirizm, feodal zihniyet ve anlayışla mücadele ederken gösterdiği ilerici niteliğini feodalizmin kalıntılarının giderek önemini yitirmesini müteakip kaybetmiştir. Daha çok burjuva entelektüel bir dünya anlayışını ideolojik yönden besleyen epistemolojik bir teori ve metodoloji haline dönüşmüştür.

II. AMPİRİST EPİSTEMOLOJİNİN FELSEFİ KÖKENLERİ VE GELİŞİMİ

Ampirizmin epistemolojik yönü, onun, çok farklı ontolojik bakış açılarını ve buna ilişkin koyutları savunan filozoflarca dahi yöntem olarak benimsenmesini kolaylaştırmıştır. Bu durum ampirizmi, ontolojik bir yaklaşımdan ziyade epistemolojik bir metodoloji olarak ön plana çıkarmıştır. Örneğin ampirizm *Hobbes*'ta materyalist, *Locke*'ta hem madde hem düşünceye dayanan düalist, *Berkeley*'de ise idealizmden ivmelenen ontolojik bir zemin üzerine inşa edilmiştir³². Birbirlerine taban tabana zıt olan bu ontolojik yaklaşımlar, bu zıtlıklarına rağmen epistemolojik yönden *apriori* bilgiyi reddetme, bilginin ancak dış dünyanın gözlemlenmesi ve deneyimlenmesi suretiyle elde edilebileceği gibi hususlarda ortaklaşmışlardır. Ancak *Novack*'a göre bu durum ampirik epistemolojiye ilk başta bir tutarsızlık, sonuçsuzluk ve hatta değişkenlik görüntüsü vermiş olsa da aynı zamanda düşünce ile varlık konusunda birbirine tam zıt konumlardaki materyalizm ile idealizm arasında salınabilme imkânı sağlamıştır³³. Bu nedenle doğası gereği ampirizm, burjuva toplumundaki orta sınıfların içinde karşılaşılabilecek tutarsız, istikrarsız, çatışan güçler arasında sıkışıp kalmış ve kendilerini belirleyici meselelere adamaya kayıtsız olan bireylere ve toplumsal gruplara uygun bir epistemoloji haline gelmiştir³⁴. Özellikle İngiltere ve daha sonra Amerika'da benimsenen faydacı ve pragmatist görüşlerin hem ekonomi politik alanda geniş bir kitleliliğe ulaşmasında hem de bir ahlak felsefesi olarak benimsenmesinde ampirizmin bu ikircikli ve yer yer

³¹ CORNFORTH, Maurice, *The Theory of Knowledge*, 7. Basım, International Publishers Co., Inc., New York, 1983, s. 147.

³² PRIEST, 2007, s. 117.

³³ NOVACK, 1971, s. 25.

³⁴ NOVACK, 1971, s. 25.

belirsizlik gösteren niteliklerinin etkili olduğu söylenebilir. Keza ampirizmin hukuku etkileyen bir sonucu olarak değerlendirilebilecek hukuki pozitivist anlayışlar ile pragmatist hukuk yaklaşımlarının da pek çok yönünün söz konusu ikircikliliklerden beslendiği dikkat çeker.

Bu çalışmada her ne kadar epistemolojik yönü ağırlıklı olarak değerlendirilecekse de klasik ampirizmin faydacı düşünce³⁵, Amerikan pragmatizmi³⁶ ya da Viyana

³⁵ İngiltere'deki etkisi daha çok 1820'lerden itibaren beliren ve hukuk başta olmak üzere ahlak üzerine de çalışan *Jeremy Bentham* faydacılığın (felsefi radikallerin) en önemli temsilcilerindedir. Faydacılığın toplumsal felsefesi, en büyük sayıda insanın en büyük mutluluğu ilkesine dayanır. Bu doğrultuda faydacılar hukuk ile politik ve ekonomik reformların birbirlerine bağlandığı, fayda ilkesi eksenli bir anlayış geliştirirler. Onlara göre fayda ilkesi hem klasik ahlakın hem de hukuksal reformlar da dâhil olmak üzere tüm kamu politikalarının belirlenmesinde tek akılcı kılavuz olmalıdır. Faydacı düşüncenin özellikle *Locke*'un siyasal felsefesinden birçok öğeyi alarak sentezlediğinden bahsedilebilir. Devrimi açıkça savunmuyor ve doğal adalet veya doğal hak gibi kavramları bilinçli bir biçimde bir kenara bırakıyor olsalar da *Locke*'un radikal reform geleneğini sürdüren faydacılar; birey haklarının idealleştirilmesini, liberalizme yönelik inancı, mülkiyet hakkı ve özgürlüğüne ilişkin hassasiyetleri ve kamu çıkarlarının bireysel refah olarak düşünülmesi gerektiği yönündeki fikirleri benimseyip ön plana çıkarıyorlardı. Dönemin İngiliz ekonomi politikası açısından irdelenecek olursa faydacıların yaklaşımı, geleneğin ağırlığına karşı büyük burjuvazinin ya da kapitalistleşmiş büyük burjuvazinin çıkarlarına karşı orta sınıf burjuvazinin menfaatlerini savunan liberal ve köktenci bir dünya görüşüne dayanıyordu. SABINE, George, **Siyasal Düşünceler Tarihi III - Yakın Çağ**, (çev. Ö. Ozankaya), Türk Siyasi İlimler Derneği Yayını, Ankara, 1969(b), s. 54 - 55; SABINE, George, **Siyasal Düşünceler Tarihi II - Yeni Çağ**, (çev. A. Öktem), Türk Siyasi İlimler Derneği Yayını, Ankara, 1969(a), s. 227; s. 290; COPLESTON, Frederick, **Felsefe Tarihi, C. 8, Çağdaş Felsefe, Bölüm a, Yararcılık ve Pragmatizm**, (çev. D. Canefe), İdea Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 8. Faydacılığın ve özellikle *Bentham*'ın hukuka ilişkin görüşlerinin hem hukuki pozitivist ortaya çıkışında hem de 20. yüzyıldaki hukuka ilişkin pragmatist yaklaşımların temel öncüllerinin oluşumunda belirleyici bir fonksiyon üstlendiği ayrıca belirtilmelidir.

³⁶ Amerikan pragmatizminin hem Amerikan entelektüel yaşamı üzerinde hem de toplumsal yapısı üzerinde önemli bir etkinliği olduğu dikkat çekmektedir. Bu bağlamda pragmatizmin Amerikan toplumundaki en güçlü ideolojik anlayışlardan biri olduğu söylenebilir. Gerçekten pragmatizm ve pragmatik dünya görüşü, Amerikan uygarlığı ile burjuvazisinin kültürel gelişiminin özel koşullarında derin köklere sahip olduğu gibi orta sınıf liberalizminin felsefi ifadesi ve aracı olarak da değerli bir işlev görmektedir. Tarihsel açıdan bakıldığında epistemolojik teorisi ve temel ilkeleri, başta *Locke* olmak üzere *Roger Williams*, *Jean Jacques Rousseau*, *Thomas Paine* ve *Thomas Jefferson* gibi doğal haklar doktrininin savunucuları ile Batı dünyasının ve Amerikan Devrimi'nin burjuva demokratik mücadele süreçlerinden, güçlerinden ve fikirlerinden türetilmiştir. O halde ampirizmin gecikmiş ve güncellenmiş bir dalı olarak görülebilecek pragmatizmin ideolojik soy kütüğü, üç yüzyılı aşkın geçmişi olan ampirik geleneğe dayanmaktadır. NOVACK, 1971, s. 136. Bu yönüyle pragmatizmin geleneksel ampirist ve pozitivist görüşlerin yeniden formüle edilmesini temsil ettiği söylenebilir. Özellikle Avrupa ampirizminin insan bilgisinin sınırlılığı savına dayanan yer yer karamsar ve olumsuz yaklaşımlarından ayrılarak insanlığın esas meselesinin “kazanç sağlayanı yapma zorunluluğu” olduğunu benimseyen pragmatizm, girişimci insan profilini ön plana çıkarıp değerli kılan bir anlayışı ortaya koymaktadır. CORNFORTH, 2006, s. 200. Bu anlayışı itibarıyla kapitalist toplumun ihtiyaçlarına en uygun yanıtı veren felsefe olarak pragmatizm kapitalist bireyciliği kutsamayı, kâr ve kazancı sürekli artırmayı, rakipler karşısında üstünlük kurmayı, başarıyı, ticari girişimleri çoğaltmayı ve girişimci ruhu teşvik etmeyi benimseyen bir eylem felsefesi görünümü kazanmaktadır. CORNFORTH, 2006, s. 255.

Okulu'nun mantıksal pozitivismi (mantıksal ampimizm)³⁷ ile ilişkisi göz önüne alındığında, ilk zamanlarından günümüze uzanan süreçte bir dünya görüşüne ve hatta burjuva ideolojisine tekabül ettiği açıktır. Bir dünya görüşü olarak ampimizmin felsefi metodu ile toplumsal bir sistem olarak kapitalizm arasındaki bağlantı rastlantısal olmaktan ziyade örgenseldir³⁸. Gerçekten ampimizmin teorik içeriği itibarıyla burjuvazinin sınıfsal gereksinimlerine hizmet ederek belirli tarihsel koşullar altında belirli bir toplumsal fonksiyonu yerine getirdiği görülür³⁹. Çalışmada ele alınan ampirist filozofların sadece bir bilgi kuramının temellerini ortaya atıp onu geliştirmekle sınırlı kalmadıklarını, aynı zamanda bir siyaset, ahlak ve hatta hukuk felsefesi perspektifinden İngiltere'nin ekonomi politik düzeni üzerine düşündüklerini belirtmek gerekir. Bu gerçeklik, ampimizmin doğa bilimlerinden sosyal bilimlere ya da hukuktan siyasete kadar toplumsal alandaki çok boyutlu ve kalıcı etkisini göstermeye yeterlidir.

Ampimizmin günümüze uzanan gelişim çizgisine bakıldığında farklı politik, ekonomik veya toplumsal kesimlerce benimsenmesinde tek tipleştirilmiş ortak bir ontolojik zemine dayandırılmamış olması ve epistemolojik niteliğinin ağır basması önemli bir faktör olarak rol oynamıştır. Aynı durum ampimizm sonrası ortaya çıkan ve ondan türemiş pek çok yaklaşım ve metodoloji açısından da geçerlidir. Örneğin 19. yüzyılda ampimizmden beslenen pozitivist bilimcilik anlayışının⁴⁰, liberalizmin hem

³⁷ 1920'li yıllarda felsefenin görevinin dilin çözümlenmesi olduğu görüşünü savunan mantıksal pozitivism, hem materyalist hem idealist tutumun, özünde dünyanın temel bileşenlerinin niteliğini madde ya da tin olarak belirlemeye yöneldikleri oranda bir dünya sistemi oluşturmaya çalıştıkları için metafiziksel nitelikler gösterdiğini iddia etmiştir. Viyana Okulu düşünürleri bu doğrultuda sistemler oluşturulması yönündeki felsefi uğraşılara son verilmesi gerektiğini söyleyerek ve bilginin deneyime dayandığı noktasından hareketle metafizik kurgularla değil ampirik bilimin yöntemleriyle ilerlenmesi gerektiğini savunmuştur. CORNFORTH, 2006, s. 43 - 44; s. 109. Kai Nielsen'e göre mantıksal pozitivism, ideolojik olmadığını iddia ettiği halde burjuva bireyciliğini güçlendirerek burjuva düzeninin temel toplumsal mitlerini kutsallaştırdığı için, esasen sınıf ideolojisinin bir aracından başka bir şey olamamıştır. NIELSEN, Kai, "Is Empiricism an Ideology?", *Metaphilosophy*, Yıl: 1972, Cilt: 3, Sayı: 4, s. 273.

³⁸ NOVACK, 1971, s. 15.

³⁹ NOVACK, 1971, s. 15.

⁴⁰ Ampirik bir felsefe olarak pozitivism bilginin deneyimden geldiğini ve saf akıl veya sezgi yoluyla hiçbir şeyin bilinmeyeceğini savunan bir yaklaşımdır. Pozitivism bilginin dış dünyadan salt algılama yoluyla türetildiği ve dış dünyayı olduğu haliyle temsil ettiği kabulüne dayanmaktadır. Fakat pozitivist anlayış ham bir ampimizm değildir. Olgusal açıdan sınırlanabilen betimleyici bilginin sistematik analizine yönelerek "gerçeklik alanına" ilişkin genellemeler oluşturmaya çalışmaktadır. Bununla birlikte pozitivist epistemoloji ve metodolojinin liberalizmin toplumsal - siyasal örgütlenmesi ile son derece

ekonomi politik düzeniyle hem de sosyolojiden hukuka uzanan bir alanda liberal dünya görüşüyle ve siyaset felsefesiyle uyumlu ve hatta işbirliği içinde bir sosyal bilimler metodolojisi haline gelmesinde, ampirik epistemolojinin İngiliz kapitalizminin gelişimiyle paralel olarak belirmesi ve dönüşüm süreçleri etkili olmuştur. Bu süreçler aşağıda *Bacon*'dan başlayıp *Hume*'a kadar uzanan bir yelpazede, ampirist filozofların bilgi kuramları esas alınıp incelenerek açıklanmaya çalışılacaktır.

A. Francis Bacon

Bacon, İngiliz materyalizminin önemli isimlerinden biri olduğu gibi ampirizmin felsefi temellerini ortaya koyan filozofların da başında gelir. İngiliz materyalizmi kadar modern deneysel bilimin gerçek kurucusu olarak nitelendirilebilecek *Bacon*'a göre doğa felsefesi tek gerçek felsefedir ve duyumsal deneyime dayanan fizik de doğa felsefesinin en önemli parçasıdır⁴¹. Felsefenin temel fonksiyonu dinsel dogmalar için teorik argümanlar sağlamaktan ziyade insanlığın pratik ihtiyaçlarını karşılayabilmeye odaklanmalıdır⁴².

Soyutlamalardan hareketle akıl yürütmeyi temel alan skolastik felsefeye ve onun kıyas formları ile *apriori* yöntemlerine karşı çıkan *Bacon*, öncelikle gerçek yaşamla pratik açıdan ilgilenmeyi amaçlayan kendi ampirik felsefesini biçimlendirir⁴³. Son kertede doğanın Tanrı tarafından yaratıldığından bahsediyorsa da doğadaki nedensel düzene Tanrı'nın müdahale etmediğini belirterek materyalist bir doğa anlayışını ön plana çıkarıp maddeyi yok edilemez, kendi kendine hareket eden ve sürekli değişen bir şey olarak niteler⁴⁴. Ona göre insanların doğaya ilişkin bilgilerin araştırılmasını yasaklayan

---

uyumlu olduğu, hatta onun ideolojik ve felsefi omurgasını teşkil ettiği söylenebilir. CORNFORTH, 2006, s. 29; SUNAR, İlkay, **Düşün ve Toplum**, Doruk Yayınları, Ankara, 1999, s. 15; KÖKER Levent, **İki Farklı Siyaset Bilgi Teorisi - Siyaset İlişkileri Açısından Pozitivizm ve Eleştirel Teori**, Dipnot Yayınları, Ankara, 2008, s. 23; s. 85 - 89.

⁴¹ MARX, Karl / ENGELS, Friedrich, **Karl Marx / Frederick Engels - Collected Works, Vol. 4, Marx and Engels: 1844 - 1845**, (çev. R. Dixon / C. Dutt) Lawrence & Wishart, Londra, 2010, s. 128; ENGELS, 1940, s. 6.

⁴² NOVACK, 1971, s. 19.

⁴³ HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich, **Felsefe Tarihi 3. Cilt - Ortaçağ Felsefesi ve Modern Felsefe**, (çev. D. B. Kılınç), NotaBene Yayınları, İstanbul, 2021, s. 167 - 174.

⁴⁴ NOVACK, 1971, s. 18.

dogmatik yanlılardan uzak durması, gerçek bilgiye yönelik arayışı kâr, şöhret, iktidar ya da başkaları üzerinde üstünlük kurmak gibi kişisel amaçlarla değil, insan yaşamına fayda sağlayıp elde edilen bilginin kullanışlı ya da yararlı olması gibi hedefler doğrultusunda yapması gerekir⁴⁵. Bilgiyi güçle özdeşleştiren ve bilgili olmayı güçlü olmanın ön koşulu sayan⁴⁶ Bacon, insanın mutluluğunun ancak bilimsel çıktılarının üretim süreçlerinde uygulanıp hâkim kılınması suretiyle gerçekleşebileceğini ifade eder⁴⁷. Burada Bacon, her bireyin ancak kendi eylem kapasitesini artırıp kişisel çıkarı doğrultusunda hareket ettiği zaman içinde yaşadığı toplumun ortak yararını ençoklulaştırabileceği düşüncesini paylaşır⁴⁸. Söz konusu düşüncüyü gerçekleştirebilmek içinse yeni bir bilim ve yöntem anlayışını geliştirip buluş ve keşifler sayesinde insanın doğa üzerinde tahakküm kurmasını ve böylece insan yaşamını refaha kavuşturacak pratik betimlemelere dayalı kendi doğa tasarımının çerçevesini inşa etmeyi amaçlar⁴⁹. İnsanın ihtiyaçlarını doğallaştırarak kişisel çıkar ile toplumsal yarar arasında kurulan bağıntıyı merkeze alan bu düşünce, İngiltere’de feodalizmden kapitalist üretim tarzına geçiş sürecinde, özellikle tarımda ve ticari alanda belirli bir biçim almaya başlayan müteşebbis ve sermayedar zihniyetinin ihtiyaç duyduğu düşünsel alandaki serbestleşmeye imkân sağlayacak potansiyeli barındırmaktadır.

Özgürleşme olgusunu içeren bu zihniyet değişimi, aynı zamanda feodalizmin piyasanın serbestliğini sınırlandırmaya dönük iktisadi kategorileri ile hukuki teamüllerindeki tutucu ve yasaklayıcı paradigmaya karşı muhalefeti ve mücadeleyi de gün geçtikçe çoğaltıyordu. Skolastiğin kategorik ve *apriori* niteliği haiz doğrularının geçersizliğini göstermeyi öncelikle amaçlayan ampirik yaklaşım, insanın doğa üzerinde egemenlik kurmasını sağlayabilecek bilgiye ulaşılabilirliğini ve insanın bunu

---

⁴⁵ BACON, Francis, **The Works of Francis Bacon Volume 4: Translations of the Philosophical Works 1** (der. J. Spedding, vd.), Cambridge University Press, Cambridge, 2011, s. 20 - 21.

⁴⁶ KARAKAYA, 2019, s. 108 - 111. AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali / KÖKER, Levent, **Kral - Devlet ya da Ölümlü Tanrı**, 2. Basım, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2000, s. 160.

⁴⁷ BEER, Max, **Sosyalizm ve Sosyal Mücadelelerin Genel Tarihi**, (çev. G. Üstün), 3. Basım, Can Yayınları, İstanbul, 1989, s. 350.

⁴⁸ KARAKAYA, 2019, s. 125 - 126.

⁴⁹ KARAKAYA, 2019, s. 83; RUSSELL, Bertrand, **Batı Felsefesi Tarihi**, (çev. M. Sencer), Say Yayınları, İstanbul, 2002, s. 82.

gözlemediği ve deneymediği bu dünya içinde öğrenebileceğini savunarak gerek genel olarak felsefenin gerek özel olarak epistemolojinin çerçevesini insanı merkeze alan ve onun eyleyebilme kapasitesiyle koşut biçimde ulaşılabilir hale getiriyordu. Kapitalizmin erken biçimlerinin belirlediği ve feodalizmin kapalı ve sınırlandırıcı ekonomik yapısındaki zihniyetin kırılarak yerini yavaş yavaş piyasanın serbestleşmesi gerektiğini savunan iktisadi düşünceye bıraktığı bir dönemde, tam da dönüşen üretim ilişkilerinin ihtiyaç duyduğu biçimde bilgiyi metafizik, öte dünyaya ilişkin alandan çıkararak sekülerleştirmek ve kesinleştirmek ampirik metodolojinin öncelikli uğraş konusu oluyordu.

Ampirizm, felsefeyi teolojiden ve nedenselliği kaderden ayırarak, doğa bilimlerinin hareket noktasını maddi bir temele taşımaya yönelmekte⁵⁰; araştırmacının dikkatini doğa olaylarının doğrudan gözlemlenmesine yoğunlaştırması gerektiğini savunup gözlem sonucu elde edilen bulguların adım adım tahlil edildiği ve oradan rasyonel sonuçlarla genel kurallara ulaşmayı hedefleyen deneye dayalı tümevarımsal bir yöntemi ön plana çıkarmaktadır⁵¹. Hakikate ve bilgiye ulaşmada esas alınan tümevarımsal yöntemin iki farklı biçimde gerçekleştirilebileceğini düşünen *Bacon*'a göre o dönemde hâlihazırda kullanılan ilk yol, bireyin duyulardan ve tikellerden hareketle en genel aksiyomlara hızla ulaşması, bunlardan ilkeler ve ara aksiyomları türetilip keşfetmesiyken, doğru fakat henüz teşebbüs edilmemiş ikinci yol, duyulardan ve tikellerden hareketle sürekli ve kademeli biçimde aksiyomları oluşturarak nihayetinde en genel aksiyomların inşa edilmesidir⁵².

⁵⁰ Bacon'a göre "maddenin özellikleri, değişimleri ve süreçlerini bilen kişi, bilgisi maddenin tüm kısımlarına ve ayrıntılarına uzanmasa bile, maddenin yapmış olduğu, yaptığı ve yapabileceği şeylerin toplamını ve sonuçlarını bir zorunluluk olarak anlayacaktır". BACON, Francis, **Antik Bilgelik**, (çev. M. C. Mutlu), 1984 Yayınevi, İstanbul, 2020, s. 58.

⁵¹ NOVACK, 1971, s. 18; BACON, Lord [Francis], **Novum Organum or True Suggestions for the Interpretation of Nature**, (der. J. Devey), P. F. Collier & Son, New York, 1902, s. 14, 59 - 61; RUSS, 2011, s. 141. *Bacon* nesnelere ilişkin bilginin edinilmesinde deneyi teorik bir araçtan ziyade üretmenin bir parçası olarak görerek pratik niteliğe ağırlık vermiştir. Deney süreçlerini sistematize etmeye çalışarak kontrollü deney yaklaşımını savunmuş ve buradan hareketle düzenli bir ampirist epistemoloji oluşturmak istemiştir. KARAKAYA, 2019, s. 105.

⁵² BACON, 1902, s. 15. Randall Collins'e göre Bacon'ın "[t]ümevarımsal programı, bilgileri toplamak ve 'Ayrım Tabloları'nda sınıflandırıp karşılaştırmak ve bundan hareketle gittikçe daha yüksek genelliğe sahip ilkeler türetme[ye]" dayanmaktadır. COLLINS, Randall, **Dünya Felsefe Tarihinin Oluşumu - Filozoflar Birbirlerini Nasıl Etkiledi?**, (çev. T. Göbekçin), Alfa Basım Yayın, İstanbul, 2020, s. 670.

Mantıksal tümevarımın ancak dışlayıcı biçimde kullanılmasıyla kesin formların - biçimlerin- keşfedilebileceğini söyleyen Bacon⁵³, doğa hakkındaki bilginin öncelikle gözleme ve akla dayandığını⁵⁴; geçmişten gelen hayvan, bitki ve minerallerin kendi aralarındaki farklılıkları açıklamaya odaklanan doğaya ilişkin bilgi toplama anlayışının radikal biçimde değiştirilerek bütün ve parçalar arasındaki benzerliklerin gözlemlenmesi ve bunların birbirleriyle karşılaştırılarak araştırılması şeklinde yeniden kurgulanması gerektiğini düşünmektedir.⁵⁵ Ona göre doğal düzene hâkim olan nedensellik ilişkilerinin çözümlenmesiyle doğa olayları arasındaki neden sonuç ilişkilerinin kurulabilmesi, bilimin ve tekniğin ilerlemesini sağlayarak insanlığın doğaya hâkim olabilmesinin önünü açacaktır⁵⁶.

Bacon'ın ampirizm anlayışı -Locke'un aksine-, insanın sahip olduğu tüm bilginin deneyimlerle oluştuğuna ilişkin teorik bir bakış açısını yansıtmaktan ziyade metodolojik bir arayışa tekabül etmektedir⁵⁷. Yaşadığı dönemde bilgi konusunda savunulan pek çok görüşü, deneyim ve gözlemi doğru biçimde uygulayamayan yanlış metodolojileri benimsemeleri nedeniyle, hatalı ve belirsizliğe yol açan sonuçlara ulaştıkları için eleştirmektedir⁵⁸. Ampirik yönleri oldukça kuvvetli olmakla birlikte felsefi yaklaşımında, ampirik yollarla elde edilen bulguların rasyonel süreçler içerisinde tahliline, anlamlandırılıp özümsemesine dayanan orta yolu benimsediğini söylemek gerekir⁵⁹.

⁵³ BACON, 1902, s. 147.

⁵⁴ BACON, 1902, s. 11.

⁵⁵ BACON, 1902, s. 176 - 177.

⁵⁶ RUSS, 2011, s. 143.

⁵⁷ WOOLHOUSE, 1988, s. 12; s. 34.

⁵⁸ MUSGRAVE, 1997, s. 75. Bacon'a göre "doğanın öncelenmesi" olarak adlandırılabilir bu hatalı yöntemde "[a]kıl, doğanın kendisine duyular yoluyla bildireceklerini incelemektedir; böylece akıl çabuk bir takım sonuçlar çıkararak bu erken doğmuş kurgulama, önyargı veya önceden verilen yargıların (önyargı) duyuların mesajını çarpıtmasına yol açmaktadır. Böylelikle algısal hatalar ortaya çıkmaktadır; olayların doğru boyutunu gözden kaçırarak, yanlış ya da belirsiz önkavrayışlara (önceden edinilmiş kanılar) ya da önyargılara bağlı kalmaktayız". MUSGRAVE, 1997, s. 75.

⁵⁹ BACON, 1902, s. 76; WOOLHOUSE, 1988, s. 15. Bacon'ın ünlü eseri *Novum Organum*'da yaptığı benzetme bu yaklaşımını açık biçimde ortaya koymaktadır. Bacon'a göre eski tipe ampirik çalışma yürütenler tıpkı karıncalar gibi topladıkları maddeleri sürekli biriktirip sadece bunları kullanırlarken dogmatikler (rasyonalistler) ise örümcekler gibi kendi öz maddelerinden ağlarını örmektedirler. Buna karşın yeni ampiristler bu iki yaklaşımın arasındadırlar; tıpkı arılar gibi çiçeklerin özünü çıkarırken, aynı zamanda onu kendi çabasıyla çalışarak biçimlendirirler. Yani topladıkları maddeyi özümseyip ona

Dolayısıyla onun fikirlerini bir taraftan deney ve gözleme dayanan niteliği itibarıyla ampirik diğer taraftan anlamayı ve akli göz ardı etmeyerek değerlendirmesi nedeniyle rasyonel niteliklerin bir birliği ya da kombinasyonu olarak değerlendirmek de mümkündür⁶⁰. Bu yönüyle *Bacon*'ın epistemolojik yaklaşımını, İngiliz ampirizminin filizlenmeye başladığı bir dönemde hem rasyonalist gelenekten kopuşun simgesi olarak kurucu hem de yer yer rasyonalizmden izler taşıması itibarıyla karma nitelikte bir geçiş dönemi metodolojisi olarak görmek ve bu çerçevede anlamlandırmak da olasıdır.

Bilime duyduğu inancı ve ampirist yöntemini siyaset bilimine uygulayan *Bacon*, İngiltere'nin doğrudan deniz emperyalizmine dayanan bir uluslararası politika benimsemesi gerektiğini belirtmiş; ülke için savaşın, tıpkı insanda egzersizin bedeni sağlıklı tutmaya hizmet etmesi gibi bir fonksiyonu olduğunu ve haklı nedenleri olduğunda savaşa başlamayan hiçbir devletin büyüyemeyeceğini söylemiştir⁶¹. *Bacon*, döneminin İngiliz siyasetiyle ilgilenen, parlamentonun yetkilerini yadsımamakla birlikte kral yanlısı bir tutum takınan, devletin yüksek kademelerinde aktif rol oynayan bir kişi olarak zaman zaman oldukça çelişkili görüşleri savunsa da ekonomi politik alanda genel olarak burjuvazinin çıkarlarıyla uyumlu bir anlayışı benimsemiştir⁶². Mülkiyetin az sayıda kişinin elinde toplanmasına karşı çıkan *Bacon*, hammadde ve sanayi üretimi ile taşımacılık sektörüne özel önem verilmesini salık vererek ülkenin zenginleşmesinin önemli bir boyutunun hem üretim hem de ticari faaliyetlerin yoğunlaştırılmasından

---

kendi öz maddelerinden de katıp daha yüksek niteliğe sahip bir madde oluştururlar. Yeni felsefenin yapması gereken de buna benzemektedir. BACON, **1902**, s. 76; REICHENBERG, **2000**, s. 67.

⁶⁰ WOOLHOUSE, **1998**, s. 15.

⁶¹ PARSONS Jr, J. E., "*Locke's Doctrine of Property*", **Social Research**, Yıl: 1969, Cilt: 36, Sayı: 3, s. 392; BACON, Francis, **Denemeler ya da Ahlakla İlişkin Uygulamalı Öneriler**, (çev. E. Günçe), Morpa Kültür Yayınları, İstanbul, 2004, s. 112 - 113. Bununla birlikte *Bacon*'ın siyaset bilimiyle teorik yönden ilgilendiğini söylemek güçtür. Kendine özgü bir siyaset felsefesi ortaya koymadığı gibi siyasetin kökeni, doğası, ya da egemenlik gibi tartışmalara da girmemiş, daha ziyade siyasete ilişkin pratik konularla ve güncel sorunlarla ilgili fikir beyan etmiştir. KARAKAYA, **2019**, .s. 120 - 121.

⁶² SABINE, **1969(a)**, s. 129 - 130. *Bacon* mutlak monarşiyi hiçbir zaman savunmamışsa da yaşadığı dönemin günlük politikaları açısından kral yanlısı bir yaklaşım içinde olmuştur. SABINE, **1969(a)**, s. 129. Bu yönüyle pratik siyasette güçlünün yanında durarak kendi çıkarlarıyla bağdaşan faydacı bir anlayışı savunmuştur. Gündelik siyaset içindeki tercihlerinin kimi zaman dönemin burjuva siyaset düşüncesi anlayışıyla çelişen ya da farklılaşan noktaları olsa bile burjuvaziyle fayda ilkesi temelinde özdeş görüşleri benimsediği belirtilmelidir.

geçtiğine vurgu yapmıştır⁶³. VII. Henry'nin mülkler ve çiftlikler için belirli bir büyüklüğü öngören yasal düzenlemelerini desteklemiş; bunların her çiftlik sahibine, kimseye bağımlı olmadan yeterli araziyi işleyebilme ve refaha kavuşma imkânı sağladığını vurgulayarak küçük mülkiyete dayanan ve orta sınıfların çoğunluğu oluşturduğu bir toplumsal yapılanmanın ülkenin refahı için en iyi yol olduğunu savunmuştur⁶⁴. Bu yönüyle yaşadığı dönem İngiltere'sinin iktisadi gerçekliğine tekabül eden tarımsal kapitalizmin ve yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlayan ticari kapitalizmin toplumsal sonuçlarıyla uyumlu biçimde çiftçi kapitalist sınıfın varlığını sürdürebilmesi yönünde bir ekonomi politik anlayışı ön plana çıkarmıştır. İngiliz kapitalizmi tam da Bacon'ın ampirist felsefenin temellerini inşa ettiği dönemle koşut olarak kendine has gelişim sürecinde biçimlenmeye başlamıştır.

B. Thomas Hobbes

Bacon'ın izinden giden Hobbes, felsefi ilerlemenin eksikliğini bilhassa skolastik yöntemlerin sonucuna bağlamaktadır⁶⁵. Gerçek bilgiye ulaşmada yeni bir metodolojik perspektifin geliştirilmesi gerektiğini belirtip var olan her şeyin fiziksel - maddi bir niteliği olduğu düşüncesindedir⁶⁶. Onun açısından değişime tabi olan, hareket veya durağanlık gibi durumlar gösterebilen, duyular aracılığıyla farklı canlılarda farklı biçimlerde algılanabilen madde, evrenin gerçek bir parçası olarak belirli bir mekânı ve tasavvur edilen yeri dolduran ya da işgal eden bir şeydir⁶⁷. Hobbes, dünyayı mekanik bir sistem olarak kabul etmekte, gerçekleşen her türlü şey ve durumun geometrik bir kesinlik içinde, cisimlerin yer değiştirmesi ve hareket ilkesine dayanılarak açıklanabileceğini belirtmektedir⁶⁸. Ona göre evren, bütün maddelerin toplamını ifade ettiğinden maddi

---

⁶³ BACON, 2004, s. 55; s. 147.

⁶⁴ BACON, 2004, s. 108.

⁶⁵ WOOLHOUSE, 1988, s. 29.

⁶⁶ WOOLHOUSE, 1988, s. 29; PRIEST, 2007, s. 32; s. 56.

⁶⁷ HOBBS, Thomas, *Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği, Biçimi ve Kudreti*, (çev. S. Lim), 3. Basım, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 276.

⁶⁸ AĞAOĞULLARI / KÖKER, 2000, s. 160 - 161; SABINE, 1969(a), s. 138.

olmayan hiçbir gerçek parçaya da sahip değildir⁶⁹. Madde ve tin düalizminin herhangi bir gerçekliğinden bahsedilemeyeceği gibi maddi olmayan, hareketsiz ya da yer kaplamayan töz olarak nitelendirilebilecek cisimsiz töz iddiaları da yerinde değildir⁷⁰. Mekanik materyalist bir yöntemi ampirizmden yola çıkarak biçimlendiren ve bu doğrultuda *Bacon*'ın materyalizmini sistemleştirip salt duylara dayalı bilgidan geometrinin soyut deneyimine geçen *Hobbes* için düşünmek ve algılamak gibi maddi olmadığı zannedilen şeyler dahi özünde maddenin karmaşık hareketleridir; keza Tanrı veya zihnın de varlıkları özünde maddi niteliği haizdir⁷¹. Her şeye gücü yeten maddi bir ilk neden olarak Tanrı'nın doğası ve mahiyeti insan için anlaşılmaz ve bilinemez olsa da bir inanç meselesi olarak Tanrısal varoluştan şüphe edilmemelidir⁷². Dolayısıyla *Hobbes*'un ampirik metodolojisinin özü, maddi Tanrısal varlığın duyu organlarıyla algılanması meselesinin bir inanç konusu olması dışında, evrenin tamamına yayılmış maddelerin algılanması, deneyimlenmesi ve bu suretle nasıl bilgi edinilebileceğinin araştırılmasına dayanmaktadır.

Hobbes, konforlu bir hayat sürdürebilmenin aracı kabul ettiğİ ve fayda ekseninde değerlendirdiğİ bilgiyi ikiye ayırarak bunlardan ilkinin insanın bir şeyi yapıyorken gördüğünde veya o şeyin yapılmış olduğunu anımsadığında edinilen, algı ve bellekten başka bir şeye dayanmayan olgulara ilişkin mutlak nitelikli bilgi olduğunu söyler⁷³. Bu bilgiye ulaşabilmek için gözlem ve duylara dayanan bir araştırma yöntemine ihtiyaç vardır. Ona göre insanın zihninde kısmen veya bütünsel olarak duyu organlarının

⁶⁹ HOBBS, 2001, s. 276.

⁷⁰ KENNY, Anthony, **Batı Felsefesinin Yeni Tarihi III. Cilt - Modern Felsefe'nin Yükselişİ**, (çev. V. Uzundağ), Küre Yayınları, İstanbul, 2017, s. 55; RUSSELL, 2002, s. 91. *Hobbes* algılanabilir ile kavranabilir olanı özdeşleştirdiğİ için maddi olmayana hem felsefenin hem de bilimsel alanın dışında konumlandırır. ZARAKOLU, Cihan Deniz, **Thomas Hobbes'un Siyaset Felsefesi**, Belge Yayınları, İstanbul, 2013, s. 111.

⁷¹ WOOLHOUSE, 1998, s. 108; MARX / ENGELS, 2010, s. 128.

⁷² WOOLHOUSE, 1998, s. 63; HOBBS, 2001, s. 277 - 278. *Hobbes*'a göre Tanrı'nın bir ruh olarak adlandırıldığı bütün yerlerde ona ilişkin inanç düşünceden değil, itaatten kaynaklanır. Tanrı'ya atfedilen sıfatlar, onun ne olduğunu söylemek veya doğasına ilişkin fikirleri bildirmekten ziyade ona saygı gösterme isteğinin bir sonucudur. HOBBS, 2001, s. 277 - 278.

⁷³ SUNAR, 1999, s. 79; HOBBS, 2001, s. 67.

sağlamadığı hiç bir algılama yoktur⁷⁴. Renk, ses ya da sıcaklık gibi tüm duyular nesnelere içkin niteliklerden ziyade insanın içindeki hareketlerle nesnelere ilişkin olarak biçimlenen algı görüntüleridir⁷⁵. Bütün insan bilgisi duyular tarafından sağlanmakta; insanın sahip olduğu tüm kavramlar, düşünceler ve tasarımlar da özünde gerçek dünyanın algılanış biçiminden az ya da çok yoksun bırakılmış hayaletler ya da görüntüler olarak ortaya çıkmaktadır⁷⁶. Düşünceler ancak algılama süreçleri içinde oluşup fiziksel nesnelere mantıksal açıdan kavranmasına dayanmakta ve nesne ile düşünce arasında biri temsili diğeri nedensel olmak üzere çift yönlü bir ilişki kurulmaktadır⁷⁷. Nesne ile düşünce arasındaki algılama süreçlerinin eşlik ettiği bu çift yönlü ilişkide, nesne, düşüncenin ortaya çıkmasını sağlarken düşünce de nesneyi açıklamakta ve betimlemektedir⁷⁸. Algı, her biri tek başına insanın dışında var olan ve adına nesne denilen varlığın bir niteliği ya da diğeri bir özelliğinin simgesi ve görüntüsünü teşkil etmektedir⁷⁹. Başka bir ifadeyle fiziksel varlığa sahip nesnelere algı süreçlerini başlatırken, nesnelere algılanması da düşüncenin oluşturulmasını mümkün kılmaktadır⁸⁰. Bu süreçte *Hobbes* için nesnelere hareketlerinin algılanmaya başlanması nesnelere ilgili bilginin edinilebilmesi açısından önem taşımaktadır. Hareket ile algılama arasında nedenselliğe dayanan bir ilişki kuran ve nedenselliği temelde bir hareket meselesi kabul eden *Hobbes*, hareket halindeki nesnelere basit bir biçimde duyu algılamasına sebep olmadığını aynı zamanda duyumsal düşüncelerin madde halindeki nesnelere karşılık geldiğini kabul etmektedir⁸¹. *Hobbes* ampirik bir karakter gösteren mutlak bilgiye ilişkin bu yaklaşımına

---

⁷⁴ HOBBS, 2001, s. 23.

⁷⁵ AĞAOĞULLARI / KÖKER, 2000, s. 163.

⁷⁶ MARX / ENGELS, 2010, s. 128; ENGELS, 1940, s. 7.

⁷⁷ PRIEST, 2007, s. 38 - 39.

⁷⁸ PRIEST, 2007, s. 39.

⁷⁹ HOBBS, 2001, s. 23.

⁸⁰ PRIEST, 2007, s. 39.

⁸¹ WOOLHOUSE, 1988, s. 30; s. 32; PRIEST, 2007, s. 40. Bu bağlamda *Hobbes*'un hareket ile algılama arasında kurulan nedensellik ilişkisini aritmetik modele dayandırdığı, bilhassa felsefi ve bilimsel ilerlemenin gerçekleştirilebilmesi için *Euclid* geometrisini ön plana çıkardığı belirtilmelidir. Keza hareket ile geometrinin kuralları arasında doğrudan bağ kuran *Hobbes*, geometriyi basit hareketlerin bilimi olarak nitelendirmiştir. WOOLHOUSE, 1988, s. 30 - 31; PRIEST, 2007, s. 46.

karşın diğer bilgi türü olarak nitelendirdiği felsefi ve bilimsel bilgi konusunda daha ikircikli bir tutum sergilemektedir.

Hobbes'a göre dairenin merkezinden geçen bir doğrunun onu iki eşit parçaya böldüğünün çıkarsamasında olduğu gibi şarta bağlı olan ya da filozof gibi düşünme ile uğraşan bir kişide aranan bir beyanla başka bir beyan arasındaki ilişkinin bilgisi ikinci türü oluşturur⁸². *Hobbes* kendisinden sonra gelecek ampiristlerden farklı olarak felsefi ve bilimsel bilgi konusunda yer yer *Bacon*'ı anımsatırcasına rasyonalistlere yaklaşan görüşler de öne sürer ve ampirik yöntemler kadar tümdengelimci bir akıl yürütmeyi de kullanır. Ampirik ve tümdengelimci metotların kombinasyonundan hareketle felsefi bilginin aynı zamanda aklın ve doğru usavurmanın da bir ürünü olabilmesi gerektiğini söyler⁸³. O halde felsefi bilgi duylardan gelen bilgiden farklı olarak sadece neden veya etkilerin bilgisine dayanan etki veya nedenlerin bilgisi olmayıp⁸⁴ belirli rasyonel süreçlere karşılık gelmekte; bir olgunun diğer olguya bağlılığının ve sonuçlarının analiz edilmesine dayanmaktadır⁸⁵. Bununla birlikte olguların ve olgular arası ilişkilerin ortaya konabilmesi ve böylece bilimsel ya da felsefi bilginin üretilebilmesi için olgulara ait bilginin yine de ampirik gözlem aracılığıyla elde edilmesi gerekmektedir⁸⁶. Rasyonalizasyon ve tümdengelimci akıl yürütme söz konusu ampirik gözlemden elde edilen bilginin edinilmesinden sonra onun işlenmesi sürecinde ortaya çıkmaktadır.

Hobbes, felsefe aracılığıyla tekilerin gözlemlenmesinden hareketle evrensel ilkelere ulaşabileceğini de söylemektedir⁸⁷. Dolayısıyla felsefe yoluyla elde edilen

---

⁸² HOBBS, 2001, s. 67 - 68.

⁸³ PRIEST, 2007, s. 48; WOOLHOUSE, 1988, s. 33. *Hobbes*'a göre bilgi ilk ilkelerin ya da ilk nedenlerin incelenmesi olduğundan bir şeyin anlaşılabilmesi için öncelikle onun doğası ve özü tanımlanmalıdır. Ancak bir tanıma ulaşılabilirdikten sonra, ona ilişkin özellik ve nitelikler tümdengelimle kesin olarak keşfedilebilir. CASSIRER, Ernst, **Devlet Efsanesi**, (çev. N. Arat), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984, s. 174.

⁸⁴ WOOLHOUSE, 1988, s. 33.

⁸⁵ PRIEST, 2007, s. 48.

⁸⁶ PRIEST, 2007, s. 48. *Hobbes*'un doğa ve doğa bilimlerine yaklaşımının ciddi anlamda pozitivist bir nitelik gösterdiği söylenebilir. Zira ona göre ister insana ister siyaset bilimine ilişkin olsun her anlamlı problem, doğa bilimlerinin yöntemlerinin kullanılması suretiyle çözülebilir. PRIEST, 2007, s. 56.

⁸⁷ HOBBS, Thomas, **Elementa Philosophica De Cive - Yurttaşlık Felsefesinin Temelleri**, (çev. D. Zarakolu), Belge Yayınları, İstanbul, 2007, s. 2. *Hobbes*'a göre felsefe "madde ve beşeri güç müsaade

bilginin kökeninde algılama başroldedir⁸⁸. Fakat yöntemsel açıdan algılamayla başlamasına karşın bazı konularda rasyonalistlere yaklaşarak mutlak bir kesinliğe sahip olduğunu düşündüğü geometriyi bilimsel ve felsefi bilgiye ulaşmada temel sıçrama noktası olarak görmektedir⁸⁹. Ona göre *Euclid* nasıl geometri için kesin aksiyomlar, temel koyutlar ve açık tanımlar yapmayı başardıysa ve buradan hareketle belirgin, kati ve inandırıcı bir akıl yürütme ortaya koyabildiyse benzer bir yaklaşım benimsenerek kesin bilgiye de ulaşılabilecektir⁹⁰. Metodolojik yönden ifade edilecek olursa, algılama süreçleriyle biçimlenen felsefi bilginin ilk aşaması ampirik niteliği haizken, akıl yürütme yoluyla somutlaşıp nihai biçimine kavuşan aşama rasyonalist bir karakter taşımaktadır⁹¹. Felsefi ilerlemenin gerçekleştirilmesi ve felsefenin skolastik düşünce kalıplarından kurtarılarak yeni bir epistemolojik yöntemin geliştirilebilmesi ancak böyle mümkün olabilecektir.

Bugün anlaşıldığı şekliyle bilim ile felsefe arasında kesin bir ayırım yapmayan *Hobbes*, felsefe ve politikayı da bilimsel metodolojinin uzanımında konumlandırmaya yönelmiştir⁹². Keza bilimsel olması gerektiğini düşündüğü siyaset felsefesine ilişkin yaklaşımının temellerini öncelikle geometri ve matematiğe dayandırmıştır⁹³. Siyaset biliminin özündeki amacı, ampirik bir nedensellik bağlantısı içinde siyasal olayların kendi aralarındaki neden - sonuç ilişkilerinin açıklanması ve analiz edilmesi suretiyle barışın gerçekleştirilmesi olarak tanımlamıştır⁹⁴. Kendi felsefi ve politik teorisini, insan doğası ve doğal evren ile ilgili çalışmalarının uzanımında geliştirdiği bir politik yaklaşım

---

ettiği ölçüde, beşeri hayatın gerektirdiği sonuçları elde edebilmek amacıyla, herhangi bir şeyin oluşum biçiminden özelliklerine veya özelliklerinden muhtemel bir oluşum biçimine doğru akıl yürütme yoluyla edinilen bilgidir". HOBBS, 2001, s. 459.

⁸⁸ ZARAKOLU, 2013, s. 94.

⁸⁹ ZARAKOLU, 2013, s. 96 - 98.

⁹⁰ WOOLHOUSE, 1988, s. 30.

⁹¹ ZARAKOLU, 2013, s. 103.

⁹² PRIEST, 2007, s. 32.

⁹³ SUNAR, 1999, s. 71 - 72.

⁹⁴ AĞAOĞULLARI / KÖKER, 2000, s. 167.

çerçevesinde oluşturarak birleştirilmiş bir bilim üretmek istemiştir⁹⁵. Büyük bir açıklıkla ele almaya uğraştığı siyaset felsefesi anlayışını doğal dünyaya ilişkin düşüncelerine bağlayarak, yani fiziki bilimlerle uyumlu biçimde ortaya koymaya çalışmıştır⁹⁶. Dolayısıyla *Hobbes*, ampirik metodolojiyi ve onun doğrularını sadece felsefe ya da doğa bilimleriyle sınırlı olmayacak biçimde siyasal alanda ve ona ilişkin devlet eksenli tartışmalarda da hâkim temel paradigma olarak benimsemiştir. Ampirik koyutlardan hareketle bilimsel bir siyaset yaklaşımının çerçevesini oluşturmaya çalışmıştır. Onun ampirik siyaset bilimi anlayışı, bizatihi deneyimleyip gözlemlediği İngiltere'nin ekonomi politik ve hukuki düzeninde çalkantılı bir dönüşümün yaşandığı iç savaş safhasının düşünsel - felsefi alana yansıyan izdüşümüne ve bu tarihsel dönemin analizine karşılık gelmiştir.

Hobbes siyaset bilimini ampirik bir temelden hareketle yeniden düşünmeye başlamışsa da⁹⁷ onun siyaset felsefesinin kapitalizmin gelişimiyle ne derece uyumlu olduğu, özellikle sınıfsal -burjuva- bir bakış açısını yansıtmayı yansıtmadığı noktasında çeşitli tartışmalar vardır. *Locke*'un görüşleriyle karşılaştırıldığında, klasik liberal devlete karşı kralı veya kralcı savları savunuyormuş gibi gözüküyorsa da *Hobbes*'un kralın

⁹⁵ PRIEST, 2007, s. 36.

⁹⁶ SABINE, 1969(a), s. 137 - 138. *George Sabine'e göre sisteminin yapısını piramit şeklinde kurgulayan Hobbes için algılama, duygu ve düşüncelerden oluşan insan davranışı, hareketin bir şeklidir. "Toplumsal davranış, insanlar arasındaki ilişkinin sonucu olarak ortaya çıkan davranışın özel bir durumudur; yönetim sanatı toplumsal davranışa bağlıdır. Dolayısıyla siyasal bilim psikoloji üzerine kurulmuş olup, yöntem tarzı dedüktiftir. Hobbes hükümetin gerçekte ne olduğunu değil, motivasyonu insan mekanizmasının aynı olan başarılı varlıkları denetleyebilmek için hükümetin açıkça ne olması gerektiğini göstermeyi öneriyordu". Ancak Hobbes sistemini kurguladığı bu çerçeveyi matematiksel bilgi ile deneysel bilginin karıştırılmasının yarattığı olanaksızlıklar nedeniyle ve geometriden fiziğe dolaysız bir geçişin imkânsızlığını anlayamadığı için birebir gerçekleştirememiştir. SABINE, 1969(a), s. 139.*

⁹⁷ *Leo Strauss'a göre Hobbes kendi siyaset felsefesinin doğal haklarla ilgili görüşünü savunup Sokrates'in geleneksel çizgisinden hareketle teorik çerçevesinin inşasına başlamışsa da son kertede öğretisini doğal yasanın ilk gerçek felsefi ve bilimsel sunumu olarak biçimlendirmeye yönelmiştir. Başlangıç noktasını Sokrates'e dayandırmış, fakat idealist geleneği de reddederek bu geleneğin siyaset felsefesinin temel insanın siyasi ve toplumsal bir hayvan olduğu varsayımının geçersizliğini kanıtlamaya yönelip Epikuroşçu görüşlere yaklaşmıştır. İnsanın doğa durumunda siyasi ve toplumsal bir karakteri haiz olmadığını, esasen haz veren ya da hoş olan şeylerin peşinden giden bir mizacı olduğunu varsaymıştır. Ancak ilk çağ düşünürlerinden farklı olarak bu mizaca siyasi bir anlam vermiş ve onu amaç haline getirmiştir. Hazcı gelenek ile siyasal idealizmi bir arada ele aldığı gibi yaşadığı dönemin doğa bilimlerindeki gerçekliğini de öğretisine dâhil ederek kendi siyaset felsefesi aracılığıyla bir bilimsel senteze ulaşmak ve siyaseti bir bilim haline getirmek istemiştir. Bu yönleriyle Hobbes'un siyaset öğretisi siyasi idealizm ile evrene ilişkin maddeci ve tanrıtanımaç anlayışları uzlaştırıp sentezlemeye yönelmiş modern bir birleşimi ifade etmiştir. STRAUSS, 2011, s. 199 - 201.*

Tanrısal hakları gibi teolojik dayanaklara hiç başvurmadan seküler bir noktadan hareketle, İngiliz iç savaşının gerçekliği altında, insanın doğa durumunda sahip olduğu yaşam hakkının devam edebilmesi için mutlak egemenlikle bezenmiş bir modern devlet anlayışının paradigmasını inşa ettiği belirtilmelidir. Toplum sözleşmesinin oluşturulmasının ardından otoriteryan eğilimler barındırmasına rağmen bu devlet anlayışı, mülkiyet hakkını, barış ve düzenin sürdürülebilmesi amacıyla devletin müdahalelerine açık hale getiriyorsa da⁹⁸, onu güvence altına alan öğeleri de yer yer barındırmaktadır. Mutlakiyetçi niteliği haiz söz konusu yaklaşım, *Locke*'un ön plana çıkardığı biçimde gece bekçisi devlet anlayışından uzak olmakla birlikte *Hobbes*'un genel dünya görüşü ve siyasal kaygılarıyla uyumluluk arz etmektedir. Savaş hali adıyla tasvir ettiği ve egemen gücün yokluğunda toplumun yeniden kolayca içine düşebileceği bir gerçeklik olarak gördüğü doğa durumu, insanların yaşam ve mülkiyet hakkı ile toplumsal düzen üzerindeki en büyük tehdidi oluşturmaktadır.

Hobbes'a göre sözleşme kurallarına riayet ancak mutlak egemenliği tekelinde tutan bir iktidar altında insanların yaşam ile mülkiyet haklarının korunup güvence altına alınmasıyla gerçekleşebilirdi. Böylece kapitalist üretim tarzının gelişiminin can damarını oluşturan serbest piyasa düzeninin işleyişinde süreklilik sağlanabilirdi. Öğretisi liberalizme aykırı pek çok otorite yanlısı ve mutlakiyetçi öğe barındırıyorsa da öne sürdüğü bu görüşler dolayısıyla *Hobbes*, kimi yorumcular tarafından, siyasal liberalizmin

---

⁹⁸ *Hobbes*'un mutlakiyetçi bir devlet anlayışını savunan görüşleri sadece egemenin sınırsız yetkileri elinde tutması gerektiği, bunların halk tarafından kısıtlanmaması veya geri alınmaması gibi hususlarla mahdut olmayıp mülkiyet hakkını da kapsayan bir niteliği haizdir. Çünkü *Hobbes*, *Locke*'un aksine mülkiyeti doğrudan bir doğal hak olarak nitelendirmez. Onu devletle bağlantısı içinde konumlandırır. Çünkü mülkiyetin ortaya çıkışı ve güvencesi doğrudan devletin var olmasıyla ilişkilidir. Bu nedenle devlete her türlü yasayı yapma kudreti de dâhil olmak üzere mülkiyete müdahale konusunda çok daha fazla yetki verir. Bu onun mutlak egemenlik anlayışının doğrudan bir sonucudur. Egemenin mutlak yetkilerle donatılması, egemene, yurttaşların mülkiyetlerine müdahale iznini, mülkiyetin sınırlarını belirleme iktidarını, birinin mülkiyet hakkının sürüp sürmeyeceği konusunda nihai kararı verme gücünü verir. HOBBS, 2001, s. 135; s. 228 - 229; HOBBS, 2007, s. 102 - 105; s. 163. Bireyler her ne kadar devlete karşı mülkiyet haklarını mutlak bir hak olarak öne süremezlerse de yine de *Hobbes*'un görüşlerini, mülkiyet özgürlüğünün reddedildiği ya da bireyin özel mülkiyetine ilişkin tüm tasarruf yetkilerinin koşulsuz biçimde egemene devredildiği yönünde yorumlamak yerinde olmayacaktır. *Hobbes*'un buradaki yaklaşımına ilişkin temel sorun, devlete mutlak egemenlik verilmesi suretiyle -bu mutlak egemenlik doğası gereği klasik liberal anlayışa göre diğer pek çok hak ve özgürlükte olduğu gibi mülkiyet özgürlüğüne de daha fazla müdahale yetkisini içermektedir- mülkiyetin güvence altına alınabileceğine yönelik inancından kaynaklanmaktadır.

öncü düşünürlerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Örneğin *Strauss*'a göre *Hobbes*'un siyaset felsefesinde, insanların erdemli bir hayat sürmesini sağlamak gibi bir görevi olmayan devletin temel amacı ve aynı zamanda mutlak sınırı insanın en temel ve vazgeçilmez doğal hakkı olan kendi varlığını koruma hakkını güvence altına almaktır⁹⁹. Hak olgusunun kurucu siyasal bir ilke sayılması ve devletin temel işlevinin bu doğrultuda söz konusu hakkın himaye edilmesi özelinde belirmesi, *Hobbes*'u da siyasal liberalizmin ilk isimlerinden biri olarak konumlandırılmasını mümkün kılmaktadır¹⁰⁰. Devletin, yaşam hakkı başta olmak üzere diğer hak ve özgürlüklerin güvencesini sağlamakla yükümlü güç olarak nitelendirilip varlık nedeninin yaşam hakkıyla ilişkilendirilmesi, herhangi bir egemenin bulunmadığı bir doğa durumu ya da iç savaş halinden çıkışın ardından insanların neden mutlak bir egemenin boyunduruğu altına girmesi gerektiğinin de cevabını oluşturmaktadır. Egemen güç, öncelikle yaşam hakkını güvence altına alarak barış içinde yaşamın imkânlarını sağlamakla yükümlüdür. Bununla birlikte başta mülkiyet hakkı olmak üzere diğer hak ve özgürlüklerin kaynağı da devlet olduğu için, dolaylı olarak onların var olabilmesinin de ön koşulu ve sonucudur. Keza *Cihan Deniz Zarakolu*'nun belirttiği üzere “*Hobbes için mülkiyet hakkı, devletin bir gerekliliği değil ama sonucudur; ve egemenlik mülkiyet için bir zorunluluk olduğu için egemenliğin kısıtlanması mülkiyet hakkı üzerindeki güvencenin zayıflamasıdır. Bundan dolayı da, Hobbes için, egemenin tebaasına bahsettiği hiçbir [hak] olmadığı gibi, mülkiyet hakkının da egemen gücü sınırlandırması düşünülemez*”¹⁰¹. Gerçekten mülkiyet hakkının egemenin yetkilerini sınırlandırdığını düşünmek *Hobbes*'un siyaset felsefesinin bütünü düşünüldüğünde kendi içinde çelişki doğuracaktır. Bu nedenle *Hobbes*'un kapitalist üretim tarzıyla uyumlu, fakat mutlak egemenliği zedelemeyecek bir mülkiyet hakkı ile özgürlüğünü savunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Onun açısından mutlak egemenliğe zarar verebilecek ya da onu istikrarsızlaştırabilecek bir mülkiyet anlayışı

⁹⁹ STRAUSS, 2011, s. 212 - 213. *Jacqueline Russ*'a göre de *Hobbes*'un siyaset kuramında devletin mutlakiyetçi bir karakter taşıması onun totaliter bir iktidara tekabül ettiğinin delili değildir. Zira devletin ortaya çıkışı özünde hukuki bir nitelik taşımaktadır. Devletin amacı, kişisel hakların hükümdara devri suretiyle bireylerin tüm haklarından yoksun bırakılması değildir; çünkü insanın çok kesin ve vazgeçilmez hakları vardır. RUSS, *Jacqueline* (der.), **Felsefe Tarihi Cilt 2 - Modern Dünyanın Yaratılması**, (çev. İ. Yerguz), 2. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 289 - 290.

¹⁰⁰ STRAUSS, 2011, s. 213.

¹⁰¹ ZARAKOLU, 2013, s. 317

eninde sonunda egemenliğin mutlaklığını zayıflatabileceği ve nihayetinde hakkın kendisini güvencesiz hale getirebileceği için kabul edilemezdir.

Doğa durumunda ya da iç savaş zamanlarında karşılaşılabilecek bir durum olarak egemen otoritenin yokluğunda, yani herkesin herkesle savaş halinde yaşadığı dönemlerde, benim ve senin ayrımının yokluğunda ne mülkiyetten ne de egemenlikten bahsedilebilirdi; birey eline geçirdiği şeye ancak onu elinde tutmaya devam edebildiği müddetçe sahip olabilirdi¹⁰². Aynı durum sözleşmelerin geçerliliği hususunda da söz konusuydu. Herkesin herkesle savaşıyor durumda, verilen sözlerin ifasını sağlayacak bir güç olarak devlet olmadığı için sözleşme hükümlerinin her iki tarafça usulünce yerine getirilebilmesinin bir güvencesi bulunmamaktaydı¹⁰³. Bu çerçeveden düşünüldüğünde C. B. Macpherson'a göre Hobbes'un görüşleri egemen güç aracılığıyla mülkiyet ilişkilerinin ve serbest piyasa düzeninin sürdürülmesiyle büyük bir uyum içindeydi¹⁰⁴. Zira Hobbes'a göre geleneksel bir toplumda, merkezi bir egemen güç olmadan mülkiyet hakları düzeninin korunabilmesi ihtimali varken mülkiyetin mutlak bir kullanım hakkı haline geldiği piyasa toplumunda, bir gayrimenkul ya da menkulün başkaları tarafından kullanımını, taşınmasını ya da temlikini kesin biçimde engellemek ve bireysel mülkiyet haklarını tesis etmek ve sürdürmek için bir egemen gücün varlığı zorunluydu¹⁰⁵. Ayrıca bireyler arasında satım, takas, ödünç ve kiralama gibi her türlü sözleşmenin ne şekilde yapılacağı ve nasıl geçerli olacaklarının belirlenmesi için de egemen bir güce ihtiyaç vardı¹⁰⁶. Bu noktada Hobbes'un yaşam hakkından mülkiyet ve piyasa özgürlüğünü de içerecek biçimde geniş anlamda özgürlüklerin güvencesini sadece mutlak egemenliğe sahip devletin varlığına bağladığı söylenebilir.

---

¹⁰² HOBBS, 2001, s. 96.

¹⁰³ HOBBS, 2001, s. 101 - 102.

¹⁰⁴ MACPHERSON, C. B., **The Political Theory of Possessive Individualism Hobbes to Locke**, 13. Basım, Oxford University Press, Oxford, 1990, s. 95 - 96.

¹⁰⁵ MACPHERSON, 1990, s. 95 - 96. Hobbes'a göre bireylerin davranışlarının kökeninde kendi menfaatlerini koruma ve artırma amacı yattığından toplum da sadece bu amaca yönelik bir araçtır. Bu bağlamda Hobbes'un hem faydacı hem de bireyci bir düşünür olduğu söylenebilir. Bireyin devletin otoritesine itaat edip saygı göstermesinin nedeni, bireyin güvenliğinin sağlanmasıyla bağlantı olarak menfaatlerinin korunmasından kaynaklanmaktadır. Kısacası devlet güvenliği sağladığı için iyidir ve faydalıdır. SABINE, 1969(a), s. 147 - 148.

¹⁰⁶ MACPHERSON, 1990, s. 96.

Hobbes'un böyle bir anlayışa ulaşmasında kendisinin gerek devlet gerek özgürlük tanımını, döneminin liberal ya da cumhuriyetçi düşünürlerinden çok daha farklı biçimde, mekanik materyalist anlayışına ve ampirist metodolojisine paralel biçimde kurgulamış olması da etkilidir. Gerçekten *Hobbes* bilimsel bir temele oturtmaya çalıştığı mekanik materyalist görüşlerinden hareketle devlet ile onun otoritesini inanç ve din karşısında üstün bir konuma yerleştirir; devletin gücünü her tür aşkınlıktan arındırıp insan doğasındaki ilkelerle biçimlendirerek mutlak egemenliği pekiştirmeyi ve siyasal düşünceyi sekülerleştirmeyi amaçlar¹⁰⁷. Erekselci nitelikteki benzer yaklaşımını özgürlük anlayışına da yansıtır.

Hobbes'a göre özgürlük rasyonel, irrasyonel ve cansız yaratıkları da kapsamak üzere hareketin önünde engelleme ya da dışsal engeller olmamasıdır¹⁰⁸. Keza özgür bir insan da “*gücü ve zekâsıyla yapmaya muktedir olduğu şeylerde, istediği şeyi yapması engellenmemiş olan birisidir*”¹⁰⁹. *Quentin Skinner*, *Hobbes*'un bu ifadelerinden hareketle özgürlüğü -cumhuriyetçi ya da liberal teorisyenlerin kişinin kimseye bağımlı olmaması şeklindeki yaklaşımlarının aksine-, insanın dışarıdan herhangi bir engellemeyle karşılaşmaksızın kendi iradesi ve kudreti ile hareket etmesine mani olan engellerin yokluğuyla açıklamaya yöneldiği düşüncesindedir¹¹⁰. *Hobbes*'a göre özgürlüğün kısıtlanmasının sebebi tahakküm ya da bağımlılık ilişkileri değil, açık müdahalelerden kaynaklanmaktadır; bireyin özgür sayılabilmesi için fiilen medeni hak ve özgürlüklerinden yararlanabiliyor olması yeterlidir¹¹¹. Özgürlük, yasalara boyun

¹⁰⁷ COLLINS, 2020, s. 708; RUSS, 2013, s. 284 - 285. *Strauss*'a göre *Hobbes* Hıristiyan teolojisinden ve onun doğal duruma ilişkin tasvirlerinden tamamen ayrılmıştır. Doğa durumundaki eksiklik ya da bozuklukların düzeltilebilmesinin çaresini Tanrısal merhamet düşüncesinde aramayıp iyi bir yönetimle bu sorunların giderilebileceğini savunmuştur. STRAUSS, 2011, s. 215 - 216.

¹⁰⁸ HOBBS, 2001, s. 154.

¹⁰⁹ HOBBS, 2001, s. 155.

¹¹⁰ SKINNER, Quentin, *Hobbes ve Cumhuriyetçi Özgürlük*, (çev. A. E. Zeybekoğlu), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2018, s. 163.

¹¹¹ SKINNER, 2018, s. 210. *Zarakolu*'na göre *Hobbes*, devleti kusursuz veya mükemmel bir varlık olarak görmese de insanların bir seçim yapması gerektiğini düşünmektedir. Bu bağlamda insanlar ya *Behemoth*'u, yani doğa durumunu tercih edip özgür fakat güvencesiz bir yaşam sürdürecekler ya da *Leviathan*'ı, yani devleti seçip özgürlüklerinden feragat ettikleri halde mutlak güce sahip bir egemenin yönetimi altına girdiklerinden korku ve tehlikelerden uzak, huzurlu bir hayatı idame ettirebileceklerdir. ZARAKOLU, 2013, s. 164. *Hobbes* için ikinci seçenek her ne kadar kısıtlı bir özgürlük vaat ediyorsa

eğmekten kurtulmak veya daha az kanun ya da yasak olarak algılanmamalıdır; böyle bir anlayış hiçbir rejimde söz konusu olmadığı gibi insanlar demokratik nitelikli bir cumhuriyette dahi monarşiden daha fazla bir özgürlüğe sahip olamazlar; bu sanıya sebebiyet veren şey sadece egemenlik süreçleri ile kamu görevlerine eşit şekilde katılabildiklerine yönelik yaratılan izlenimdir¹¹². Dolayısıyla siyasal toplumun monarşi ya da cumhuriyet olması veya sivil toplumun içinde sadece keyfi bir iktidarın varoluşu özgürlükleri ortadan kaldırmaz¹¹³. *Hobbes*'un özgürlüklere ilişkin söz konusu yaklaşımının gelişmekte olan kapitalizm ve serbest piyasa ekonomisiyle özünde uyumlu olduğu söylenebilir. Onun için önemli olan devletin belirlediği sınırların dışında özgürlüklerin açık müdahalelerle engellenmemesi, kişinin mülkiyet ya da sözleşme yapma gibi başlıca medeni hak ve özgürlüklerinden yararlanabiliyor olmasıdır. Mutlak egemenliğe sahip devletin rejiminin monarşi, aristokrasi ya da cumhuriyet olması fark etmemektedir.

Devlet eğer çerçevesi önceden belirlenmiş özgürlükleri dışsal engeller vasıtasıyla doğrudan ortadan kaldırmıyor ve hukuki hakların kullanılmasına devam edilebiliyorsa, bu durumun *Hobbes* açısından onaylanabilir olduğu açıktır. Devletin bireyler üzerinde tahakküm kurması ya da baskı uygulaması, özgürlüklerin özü korunduğu sürece -ya da ampirist bir yaklaşımla, özgürlüğün temeli olarak hareket engellenmediği sürece- büyük bir problem değildir. Onun açısından mülkiyet hakkı, sözleşme özgürlüğü, hatta piyasa düzeni devam ettiği müddetçe, yani özgürlükler korundukça ve açıkça engellenmedikçe,

---

da özgürlüğün tamamen ortadan kaldırılması tehdidini bertaraf ettiği için, çok daha tercih edilebilir niteliktedir. Otoritenin olmadığı doğa durumunda ya da savaş zamanlarında sahip olunan özgürlüklerin daha güçlü biri tarafından gasp edilmeyeceğine ve böylece tamamen ortadan kaldırılmayacağına ilişkin hiçbir teminat yoktur. Mutlak bir egemenin yokluğundan, yani otorite boşluğundan dolayı ne yaşam ne mülkiyet hakkı güvence altındadır. Yaşam hakkından mülkiyet özgürlüğüne kadar temel hak ve özgürlüklerin güvencesi, ancak mutlak egemenliğe sahip bir idari yapının kurulması ve hâkim hale gelmesinin sağlanmasıyla mümkün olabilecektir.

¹¹² HOBBS, 2007, s. 144 - 145.

¹¹³ SKINNER, 2018, s. 210. *Hobbes* açısından egemenin elinde tuttuğu haklar ya da egemenliğin özellikleri aynı olduğundan monarşi, aristokrasi ya da cumhuriyet gibi tüm rejimlerin özü mutlak, bölünemez ve süreklilik gösteren bir egemenliğe dayanmaktadır. Birey üzerinde tahakküm kuran ya da baskı uygulamayı tercih eden rejimler monarşi olabileceği gibi demokrasi de olabilir. ZARAKOLU, 2013, s. 281. Ona göre buradaki temel mesele ister monarşi ister demokrasi olsun mutlak egemenliğe sahip bir iktidarın varlığıdır. Böyle bir iktidarın uyguladığı tahakküm ve baskı ya da özgürlüklere ilişkin muhtelif kısıtlamalar medeni hak ve özgürlüklerin tamamen engellendiği ya da ortadan kalktığı bir doğa durumu ya da iç savaştan yeğdir.

rejimin demokratik ya da otoriter karakteri her zaman ikincil plandadır. Mutlak egemen devletin yokluğunda bu hak ve özgürlüklerin korunabilmesinin ve sürdürülebilirliğinin hiçbir güvencesi kalmayacağı için liberal ya da cumhuriyetçi özgürlük savlarıyla egemen devlet anlayışının altını oymamak gerekir.

Sonuçta *Hobbes* mutlak egemenlikle bezenmiş bir devletin yokluğunda, mülkiyet hakkı ve sözleşmelerin ifası gibi kapitalist piyasa düzeninin olmazsa olmazları şeklinde nitelendirilebilecek temel kurumlarının korunmasının ve hukuki öngörülebilirliğin sağlanmasının imkânsızlığı tezinden hareketle kendi siyaset felsefesini inşa etmektedir. Bu özellikleri itibarıyla da genel yaklaşımı hem ortaya çıkan kapitalist iktisadi düzenle hem de İngiltere'nin iç savaş koşullarının ve onun ardından gelen cumhuriyet döneminin belirsizliklerini giderme düşüncesiyle uyumlu bir reel ekonomi politik ve hukuki arayışa tekabül etmektedir. Fakat o İngiltere'nin söz konusu gerçekliği içinde, liberal bir ekonomi politik yapının savunusundan ziyade¹¹⁴ hem devlet ile onun hukuk düzeninin hem de iktisadi yapının sürekliliği ve istikrarını daha iyi sağlayabileceği varsayımıyla mutlakiyetçi nitelikleri ağır basan bir modern devlet anlayışını savunup yüceltmektedir.

C. John Locke

Ampirizmin en önemli isimlerinden olan *Locke*, insanın bilişsel gelişimi ve bilginin kaynağı konusunda rasyonalistlerin tam aksine ağırlık merkezi duyumsal deneyimlemeye dayanan ampirik bir epistemolojiyi ön plana çıkarmaktadır. O, bilginin evrensel ve kesin niteliğini kabul etmekte¹¹⁵; ancak zihnin doğuştan içinde hiçbir bilgi ya da tasarım

¹¹⁴ *Sabine*'e göre *Hobbes*'un fikirlerinin uzun dönemli etkisi aslında pek de hazzetmediği orta sınıf liberalizminin amaçlarına hizmet etmiştir. Örneğin 19. yüzyılda faydacıların felsefi yaklaşımları ve hukuki pozitivizmin kurucu isimlerinden olan *John Austin*'in egemenlik teorisinde *Hobbes*'un kuvvetli etkilerini bulmak mümkündür. SABINE, 1969(a), s. 136 - 137.

¹¹⁵ *Locke*, evrensel ve kesin bilgi anlayışını kabul ediyorsa da *Boyle* ve *Newton*'un maddi gerçekliğin içsel doğasının gözlem ve deneyin dışında kalması nedeniyle insan bilgisine kapalı olduğu yönündeki görüşlerini de benimsiyordu. Bu görüşe göre bazı şeyler hakkındaki bilgiye duyumsal deneyimleme suretiyle ne kadar uğraşılırsa uğraşılırsa ulaşabilmek mümkün değildi. Söz konusu görüşten hareketle *Locke*, insan aklının, nesneyi oluşturan nitelikleri temsil eden ve bu niteliklerin dayanağı olan tözün gerçek yapısını anlayamayacağını ve bilemeyeceğini söylüyordu. Ona göre tüm nesnelere birincil ve ikincil niteliklerinin özünü oluşturduğu halde töz, algılanmadığı için, açık ve seçik bir niteliği de haiz değildi; ancak varsayılan konumundaydı. Bu durum hem maddi töz olan cisimler hem tinsel töz olan zihinler için geçerliydi. Bu düşüncenin zamanla ampirizm içindeki bilinemezci ve kuşkucu düşünceleri beslediği ayrıca belirtilmelidir. NOVACK, 1971, s. 26; s. 152; TİMUÇİN, Ali, *John Locke'un Siyaset*

(*idea*)¹¹⁶ barındırmayan bir *tabula rasa* (boş yazı tahtası) olduğundan hareketle bütün bilgi ve tasarımların deneyimden türediğini; tüm düşünsel süreçlerin ve anlamayı sağlayan şeyin ya insanın kendi dışındaki duyulur nesnelere gözlemlemesine dayanan algılama (*sensation*) ya da içsel olarak idrak edip kavradığı zihinsel etkinlikleri gözlemlemesi şeklinde tanımladığı yansıma (*reflection*) aracılığıyla gerçekleştiğini belirtmektedir¹¹⁷. Algılamayla, nesnelere duyu organları aracılığıyla duyumsal olarak deneyimlenmesi sonucu nesnelere ilişkin öğrenilen ilk ve en yalın bilgiyi, yansımayla ise algılama sonucu edinilen bilgilerin zihin tarafından çözümlenmesini ve anlamlandırılmasını kastetmekte; bu bağlamda insanın algılama ve yansıma suretiyle deneyimlenmemiş hiçbir bilgi ya da tasarıma sahip olmayacağını söylemektedir¹¹⁸. *Locke*'un doğuştan gelen bilgi ile *apriori* bilgi arasında net bir ayrım yaptığı

Anlayışı, Bulut Yayınları, İstanbul, 2006, s. 7; AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali / ÇULHA ZABCI, Filiz / ERGÜN, Reyda, **Kral - Devletten Ulus - Devlete**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005, s. 150.

¹¹⁶ “Tasarım (*idea*)”, *Locke*'un “*An Essay Concerning Human Understanding*” adlı kitabında en sık kullandığı kavramlardan biridir. Yer yer anlaşılması oldukça güç ve hatta çelişik durumlar yaratsa da *Locke*, söz konusu kavramla insanın düşünme süreçleri sonucundaki anlamasının nesnesini kastetmektedir. Herkes kendi deneyimleri sonucunda bir tasarımın ne olduğunu kavrayabilir ve kimse onun bilincinde olmadan düşünemez. Bu bağlamda tasarımların biri zihnin öznel durumlarını ifade eden diğeri dış dünyayla ilgili nesnel durumlar hakkında bilgi veren düalist bir niteliği vardır. *Anthony Kenny*'e göre *Locke*, tasarım ifadesiyle insanın zihni yetilerini ve zihninin kavramlarını karakterize etmektedir. *Mehmet Ali Ağaoğulları, Filiz Çulha Zabcı ve Reyda Ergün*'e göre ise *Locke, Descartes*'tan ödünç aldığı tasarım kavramını, *Platon*'daki klasik anlamıyla (*idea*) kıyaslandığında daha geniş bir içeriğe tekabül edecek şekilde kullanmaktadır. Tasarımı *Platon*'un aksine, gerçekliğin zıttı olarak - idealar dünyası / nesnelere dünyası karşıtlığı formunda- kurgulamadığı gibi algıları, imgeleri, düşünceleri ve diğer kavramları da içerek biçimde bir çatı terim olarak değerlendirir. *ATHERTON, Margaret, “Introduction”, The Empiricists - Critical Essays on Locke, Berkeley, and Hume*, (der. M. Atherton), Rowman & Littlefield Publishers, Lanham, 1999, s. IX - X; *KENNY, 2017*, s. 62; AĞAOĞULLARI / ÇULHA ZABCI / ERGÜN, 2005, s. 141.

¹¹⁷ *WOOLHOUSE, 1998*, s. 83; *LOCKE, John, An Essay Concerning Human Understanding - Vol. I*, (der. A. C. Fraser), Dover Publications, New York, 1959(a), s. 121 - 124; *LOCKE, John, Tabiat Kanunu Üzerine Denemeler*, (çev. İ. Çetin), Paradigma Yayınları, İstanbul, 1999, s. 40. *Locke*'un ilgili eserinin Türkçe çevirisinde “algılama” (*sensation*) ve “yansıma” (*reflection*) ifadeleri sırasıyla “dış duyum” ve “iç duyum” ifadeleriyle karşılanmıştır. İngilizce metne bakıldığında *Locke*'un, Türkçe'ye “dış duyum” olarak çevrilen ifade için sadece *sensation* terimini kullanmayı seçtiği görülür. Türkçe çeviride “iç duyum” olarak yer verilen ifade için ise *Locke* önce *internal sense* (iç duyum - iç algı) terimini kullandığını, fakat hemen ardından en başta *sensation* terimini kullanması sebebiyle *internal sense* yerine *reflection*'ı tercih edeceğini belirtmektedir. Bu çalışmada İngilizce metne ve *Locke*'un ayırımına bağlı kalınarak “algılama” ve “yansıma” sözcüklerinin kullanılması tercih edilmiştir. *LOCKE, John, İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme (I. - II. Kitap)*, (çev. M. Delikara Topçu), Öteki Yayınevi, Ankara, 1999, s. 134 - 135; *LOCKE, 1959(a)*, s. 123 - 124.

¹¹⁸ *LOCKE, 1959(a)*, s. 123 - 124; s. 142; s. 183.

belirtilmelidir. *Locke*'a göre *apriori* olduğu sonucuna varılan iddiaların doğruluğu ya da yanlışlığı duyumsal algılamadan bağımsız olarak kurulabilirse de bunlara ilişkin bilgi doğuştan gelmemektedir¹¹⁹. Örneğin “A” kişisine görmediği bir odada üçgen bir nesne olduğu söylenirse, “A”, o odada *apriori* olarak kendisine söylenenin doğruluğu varsayımından hareketle üç kenara sahip bir nesne bulunduğunu tasarlar¹²⁰. Burada odaya girmediği için gözleme dayanmayan “A”nın tasarımı rasyonel yansımanın bir sonucu olmakla birlikte odada üçgen şeklinde bir nesnenin bulunduğu dair bilgi “A”nın doğuştan sahip olduğu bir bilgi değildir¹²¹. Dolayısıyla odadaki üçgen şeklindeki nesnenin nasıl bir şey olabileceğine ilişkin tasarlama aklın sonradan keşfettiği belirli ilkelere dayanmaktadır¹²².

Bilgi edinmenin tasarımlarla olan bu yakın bağıntısı bilgi ile tasarım arasındaki ilinti, uyuşma, uyuşmazlık ve çelişkilerin insan zihnince kavranmasıyla ilgilidir¹²³. Başka bir ifadeyle bu bağıntı, tasarımların ötesinde bilginin bulunmaması ve ancak onların arasındaki uyuşma veya uyuşmazlığın idraki halinde bilginin var olabilmesinden kaynaklanmaktadır¹²⁴. *Locke*'un epistemolojik yaklaşımından hareketle doğuştan gelen herhangi bir tasarımdan, dolayısıyla bilgiden yoksun olan insanın, sadece dış dünyanın algılanması ve bunun iç dünyaya yansıması yoluyla nesnel gerçekliği deneyimlediği söylenebilir. İnsan, algılama yoluyla edindiği deneyimi, zihni aracılığıyla düşünsel süreçlerde yeniden anlamlandırıp üreterek dünyaya ilişkin bilgiye ulaşmakta ve nesnelerin niteliklerini kavrayabilmektedir.

---

¹¹⁹ PRIEST, 2007, s. 71.

¹²⁰ PRIEST, 2007, s. 71.

¹²¹ PRIEST, 2007, s. 71.

¹²² PRIEST, 2007, s. 71. Konuyla ilgili ayrıca bkz. WOOLHOUSE, 1998, s. 93 - 94.

¹²³ LOCKE, 1959(b), s. 167 - 168.

¹²⁴ LOCKE, 1959(b), s. 190. *John Didier*'e göre de *Locke*'un epistemolojisinde bilgiye kaynaklık eden tasarımlar doğuştan olmayıp bütünüyle deneyimden türemişlerdir. DIDIER, John, **John Locke**, (çev. A. Altınörs), Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 7.

Locke tıpkı çağdaşı *Descartes* gibi bir zihin - beden (*mind - body*) düalist olup iki tür töz olduğunu savunur¹²⁵. Bunlar aklı veya manevi töz olarak ifade ettiği zihin ile fizikî veya maddi tözü adlandırmak için kullandığı bedendir¹²⁶. *Locke* özünde fizikî ve maddi bir töz olarak beden bu dünyadaki bir takım nesnelere karşılık geldiğini ve kendine has nitelikleri olduğunu, bu niteliklerin özne tarafından deneyimlenip algılanarak zihinde tasarımlar biçiminde ortaya çıktığını söylemektedir. Tasarımlar zihnin içinde yer almalarına karşın nitelikler herhangi bir maddenin karakteristiği olarak fiziksel anlamda var olan nesnelere içindedirler¹²⁷. Bir nesnenin niteliği, onun insan zihninde tasarımlar üretebilmesi için sahip olduğu güç ya da yetenektir¹²⁸. Bu bağlamda nesnelere bulunan nitelikler, insanların algılama ve yansıma yoluyla bu nitelikleri deneyimlemesi sonucu zihinde oluşan tasarımları üretebilmektedirler.

Locke bu süreçte tasarımları basit ve karmaşık olarak iki kısımda inceler¹²⁹. Basit tasarımlar ancak algılama ve yansıma aracılığıyla yani gözlem, deneyimleme ve duyumsal algı gibi yollarla zihinde oluşurlarken¹³⁰ karmaşık tasarımlar zihnin anlama sürecinde, söz konusu basit tasarımların tekrarlanması, birbirleriyle karşılaştırılması,

¹²⁵ PRIEST, 2007, s. 86. *Descartes*'ın insanın yapısını da benzer bir ayırmadan hareketle ele aldığı ve insanın özünü düşünsel bir etkinlik olarak zihinle özdeşleştirerek düalist bir felsefe çerçevesinde ifade ettiği belirtilmelidir. İnsanın kendi varlığının özünün bilincine varabilmesi ve tüm maddi nitelik ile gerektirilmelerden arınmış bu saf düşünceye ulaşabilmesi için zihnin eleştirel, yansız ve doğru bir şekilde işlemesi gerekir. AKSOY, Hüsnü, **Devlet ve Demokrasi**, Yön Yayıncılık, İstanbul, 1994, s. 24. Bununla birlikte *Locke*'un *Descartes*'ın zihin ve beden ayırımı bütünüyle benimsemediği, bunlara çok farklı anlamlar verdiği de ayrıca dikkat çeker. Konuyla ilgili bkz. WOOLHOUSE, 1998, s. 98 - 100.

¹²⁶ PRIEST, 2007, s. 86; KENNY, 2017, s. 144.

¹²⁷ PRIEST, 2007, s. 86. *Locke* ile *Descartes* arasındaki benzerliğin bir diğer boyutu, tasarımların her ikisinin epistemolojik yaklaşımında önemli bir yer tutmasıdır. Bununla birlikte *Locke*'un *Descartes*'ın benimsediği biçimde doğuştan tasarımlar düşüncesine karşı çıkması, tasarım kavramını *Descartes* kadar geniş anlamda kullanmaması sonucunu da doğurmuştur. TİMUÇİN, 2006, s. 6. *Locke* ve *Descartes*'ın felsefi yaklaşımlarındaki benzerliklere ilişkin olarak bkz. KENNY, 2017, s. 141 - 145.

¹²⁸ PRIEST, 2007, s. 86.

¹²⁹ LOCKE, 1959(a), s. 144.

¹³⁰ *Locke* basit tasarımların bilgisini zihne sadece tek bir duyu (ışık ve renkler, sesler, tatlar, kokular, dokunma); birden fazla duyu (uzay veya yer kaplama, şekil, durağanlık, hareket); sadece yansıma (kavrama (*perception*) ya da düşünme ve istenç ya da isteme) ve hem algılama hem yansıma (haz ya da sevinç ve bunların karşısı acı ya da sıkıntı, güç, varoluş, birlik) yoluyla gelenler olmak üzere dördü bir sınıflandırma içinde değerlendirir. LOCKE, 1959(a), s. 148 - 160; ayrıca bkz. THILLY, Frank, **Yunan Felsefesi'nden Günümüze Felsefenin Öyküsü**, (der. L. Wood), (çev. İ. Şener), Doruk Yayınları / Retorik, İstanbul, 2020, s. 440 - 441.

soyutlanması ve neredeyse sonsuz çeşitlilikte birleştirilmesiyle ortaya çıkarlar¹³¹. Dolayısıyla basit tasarımların algılanması sürecinde zihin edilgenken karmaşık tasarımların algılanmasında etkin bir rol oynar¹³². Basit tasarımların algılama ve yansıma suretiyle edinilmesiyle ilgili *Locke*'un üzerinde durduğu diğer bir önemli husus da algılanan nesnelere niteliksel yönden birincil ve ikincil nitelikler olmak üzere belirli bir ayırım çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğidir.

Birincil nitelikler adı altında değerlendirdiği katılık, yer kaplama, şekil, hareketlilik (durağanlık veya devinim) ile sayıyı, madde ne kadar küçük parçalara bölünürse bölünsün asla nesneden ayıramayacak öğeler şeklinde tanımlarken; renk, koku, tat, ses ve diğer benzer duyu verileri ise nesnelere var olan birincil niteliklerin bir sonucu olarak insanın duyu organları tarafından algılanan ikincil nitelikler biçiminde sınıflandırır¹³³. Birincil nitelikler, gerçek nitelikler kabul edilip nesnenin özünde onu algılayan öznenin bağımsız şekilde var olurlarken, ikincil nitelikler nesnenin özüne ait olmayıp nesneyi algılayanla, yani özneye ilgilidirler¹³⁴. İkincil nitelikler ancak algılayan kişinin zihninde var olabildiklerinden söz konusu algılayanın yokluğu durumunda ortadan kalkmaktadırlar¹³⁵. Gerçekten renk, koku, tat ya da sesleri farklı dış etkenler dolayısıyla her özne farklı biçimlerde algılayabilir. Dolayısıyla ikincil nitelikler nesnenin maddi varoluşunun dışında doğrudan onu algılayanın uzanımında biçimlenmektedir. Oysa

¹³¹ LOCKE, 1959(a), s. 145; s. 390 - 392. *Locke*, basit veya karmaşık tasarımları üreteni neden, bunlarca üretileni ise etki olarak adlandırır. Başka bir ifadeyle önceden var olmamakla beraber sonrasında varlık kazanan şeyler etkiler iken, onların varoluşunu sağlayan şeyler nedenlerdir. Bütün bu süreçlerde nedensellik bağlantısı duyu süreçleri aracılığıyla elde edilmektedir. Gözlem ve duyu süreçleri içerisinde tasarım ya da bilgilerin edinilmesini belirli bir nedensellik işleyişi (etki - neden kavramları) içinde açıklamaya çalışan *Locke*, bu bağlamda tasarımların oluşumunu dörtlü bir ayırım yaparak sınıflandırır. Daha önce hiçbir parçası olmayan bir şey varlık kazandığında “yaratma”dan (*creation*); hepsi daha önce var olan parçalardan inşa edilerek daha önce olmayan bir şey ortaya çıkarıldığında “üretme”den (*generation*); nedeni dışsal kaynaklı ve etkisi hissedilir bir ayırım ya da fark edilebilir parçaların yan yana getirilmesi ile tamamen yapay bir şey meydana getirildiğinde “yapma”dan (*making*) ve öznenin kendisinde daha önce mevcut bulunmayan her hangi bir basit tasarım üretildiğinde “değiştirme”den (*alteration*) bahsedilir. LOCKE, 1959(a), s. 433 - 435.

¹³² COPLESTON, Frederick, *Felsefe Tarihi, C. 5, Çağdaş Felsefe, Bölüm a, Hobbes - Locke*, (çev. A. Yardımlı), 2. Basım, İdea Yayınevi, İstanbul, 1998(a), s. 87; AĞAOĞULLARI / ÇULHA ZABCI / ERGÜN, 2005, s. 143 - 144; KENNY, 2017, s. 63.

¹³³ LOCKE, 1959(a), s. 169 - 173.

¹³⁴ LOCKE, 1959(a), s. 173 - 174.

¹³⁵ MUSGRAVE, 1997, s. 156.

birincil nitelikler, niteliği algılayan öznenen bağımsız biçimde var olduklarından doğrudan maddenin kendi öz niteliklerini temsil etmekte ve mevcudiyetleri için herhangi bir biçimde insana veya manevi bir ögeye ihtiyaç duymamaktadır. *Locke*'un basit tasarımlara ilişkin birincil ve ikincil nitelikler şeklinde yaptığı ayırım aynı zamanda onun felsefesinin yukarıda sözü edilen düalist karakterini de bir başka açıdan örneklemektedir. *Hobbes*'un materyalist ontolojisi, *Locke*'ta bir tür düalizme evrilirken *Berkeley*'de tamamıyla idealist bir görünüme kavuşmaktadır.

Locke'un geliştirdiği ampirik yaklaşımın önemi gerek doğa bilimlerinin gerek felsefi düşüncesinin gelişimine yönelmiş yeni bir teorik ve metodolojik çabayı imlemesinde olduğu kadar yaşadığı dönemin ekonomi politik gerçekliğine, yani kapitalist dönüşümün gereksinimlerine yanıt verebilmesinden de gelmektedir. Bununla birlikte *Locke*'un siyaset felsefesinin temel yönteminin ve önermelerinin bütünüyle ampirist bir karakter gösterip göstermediği hususu tartışmalıdır. Epistemolojik yaklaşımı doğuştan bilginin yokluğu, tüm bilgilerin duyumsal deneyimleme sonucu kazanıldığı gibi koyutlara dayanırken, siyaset felsefesi ile etiğe ilişkin görüşlerinde *Locke*, doğal haklar kuramından hareketle insanın yaşam, özgürlük ve mülkiyet gibi bir takım doğuştan gelen haklara sahip olduğu fikrini benimsemektedir.¹³⁶

Siyaset felsefesine ilişkin bu kabullerinin kendi ampirik epistemolojisiyle bazı açılardan çelişkili olduğu bu bağlamda öne sürülebilir. Örneğin *John Dunn*'a göre, *Locke*'un insanın doğa yasalarını nasıl bilebileceğine ilişkin açıklama uğraşları yer yer bazı belirsizlikler barındırmaktadır¹³⁷. Keza *Ağaoğulları*, *Zabcı* ve *Ergün*'e göre de doğal hukuk anlayışını ampirik bir epistemoloji üzerinden açıklamak son derece sıkıntılı olduğundan, *Locke*'un siyaset felsefesi ile epistemolojisi arasında çeşitli tutarsızlıklar ortaya çıkabilmektedir¹³⁸. Bu tutarsızlık, *Locke*'un ampirist yaklaşımını, rasyonel bir

¹³⁶ ROGERS, G. A. J., "Locke, Law and the Laws of Nature", **The Empiricists - Critical Essays on Locke, Berkeley, and Hume**, (der. M. Atherton), Rowman & Littlefield Publishers, Lanham, 1999, s. 48 - 49.

¹³⁷ DUNN, John, **Düşüncenin Ustaları Locke**, (çev. F. Dilber), Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 45 - 46.

¹³⁸ AĞAOĞULLARI / ÇULHA ZABCI / ERGÜN, 2005, s. 158 - 159. *Ağaoğulları*, *Zabcı* ve *Ergün*, *Locke*'un ampirik epistemolojisi ile siyaset felsefesi arasındaki kopukluğun, aynı mantıksal temellere dayandıklarından, ahlak felsefesi söz konusu olduğunda da ortaya çıktığını belirtirler. Onlara göre

teoriye dayanan siyaset bilimi metodolojisiyle birleştirmeye çalışmasının yarattığı karmaşıklıktan kaynaklanmaktadır¹³⁹. İlk başta *Locke*'un teorisinin zayıflıklarından biri şeklinde yorumlanabilecek bu durum - İngiliz devlet yapısındaki Kilise, Monarşi ve Lordlar Kamarası gibi feodalizmden miras kalmış öğelerin Avam Kamarası'nın egemenliğindeki parlamentarizme tabii olmasına dayanan farklı kurumların uyumsuz ama dâhiyane sentezine benzer biçimde-, kapitalizme hizmet eden tarihsel koşullar ve sınıfsal gerekliliklerle bağlantılıdır¹⁴⁰. Yakın bir görüşü savunan *Macpherson* da onun argümanlarındaki belirsizlik ve çelişkilerin, doğal haklara ilişkin sınıf dışı ve evrensel bir söylemi burjuva sınıf devletini doğrulama ve meşru hale getirme amacıyla kullanmasından kaynaklandığını söylemektedir¹⁴¹. *Locke*'un yaklaşımında tartışmalara yol açan söz konusu durumun bir sebebi de kendisinin doğal yasalar ve doğal hukuk teorisi hakkında ayrıntılı bir analize girişmemesiyle ve esasen de bunların ampirik nitelikli epistemolojik felsefesiyle olan bağlantılarını bütün açıklığıyla ortaya

---

Locke, her ne kadar doğuştan ahlaki bilginin olmadığını ifade ediyorsa da bu konuda ampirist bir yaklaşımı benimsemediği için rasyonalist yöneme yakınlaşmaktadır. Ahlaki ilkelerin akıl yoluyla insanlar tarafından yaratıldığını, fakat bu durumun ilkelerin hakikatini azaltmadığını söyleyen *Locke*, yine de ahlakın matematik gibi kanıtlanabilir olduğundan hareketle, ona ilişkin genel ve kesin doğrulara ulaşılacağı kanaatindedir. Yer yer ahlaki göreceliliğe kayan bu yaklaşım, *Locke*'un ahlak felsefesine belirsiz ve çelişik bir karakter vermektedir. *Locke*'un bu noktada ahlaki ilkeleri, insanın akıl yoluyla ulaştığı ve bilebildiği Tanrısal yasa olarak nitelendirmesi de yine konuyla ilgili tartışmalara yol açmaktadır. Özellikle aklını kullanamayan insanlar için -yoksullar, köylüler, işçiler, kadınlar, yabancılar, deliler, çocuklar, tembeller, duygusal doğası olanlar, çaresizler- bu ahlaki ilkelerin nasıl bulunabileceği sorusu pek çok müphem hususu beraberinde getirmektedir. *R. S. Woolhouse*'un vurguladığı üzere *Locke*, ahlaka ilişkin kural ve ilkelerin doğuştan gelmediğini farz ediyorsa da akıl yoluyla herkes tarafından kolayca edinilemeyeceğini de ifade etmektedir. Bu duruma rağmen kimsenin ahlaka ilişkin kural ve ilkelerden habersiz kalmasına gerek olmadığını da eklemektedir. Çünkü İncil bunları insanlara iletmektedir. Bu noktada *Locke* iman ile akıl arasında bir karşılaştırmaya gitmektedir. Vahyin akla uygun olması gerektiği kabulünden hareketle İncillerin akılla zaten bilinen bir ahlaki hakikati verdiğini, bunun akli değil İncilleri doğruladığını söylemektedir. Fakat son kertede *Locke* pek çok insan akıl yoluyla ahlaki hakikatlere ulaşamayacağı için onların inanç temelli imana yönelmeleri gerektiği düşüncesini benimsemektedir. AĞAOĞULLARI / ÇULHA ZABCI / ERGÜN, 2005, s. 158 - 161; s. 193; WOOLHOUSE, 1998, s. 95 -96.

¹³⁹ SABINE, 1969(a), s. 217.

¹⁴⁰ NOVACK, 1971, s. 26 - 27.

¹⁴¹ MACPHERSON, 1990, s. 250 - 251. *Locke*'un bir radikal olduğunu belirten *Wood*'a göre ise onun siyaset teorisini karmaşık ve ilginç yapan temel unsurlardan ilki, Eşitleyiciler'in (*Levellers*) önermelerinden yola çıkıp 1647 yılındaki *Putney* tartışmalarında büyük burjuvazinin çıkarlarını savunan *Henry Ireton*'un savunduğu fikirlere ulaşması; ikincisi, mutlak monarşi karşıtı en köktenci düşünceleri benimseyip bunların teorik alt yapısını oluşturmasına rağmen söz konusu düşüncelerin demokratik sonuçlarını elinden geldiğince sınırlayıp maskeleymeye çalışmasıdır. WOOD, 2012, s. 289.

koymamasıyla ilgilidir¹⁴². Fakat onun gerek politik gerek epistemolojik yaklaşımının doğal hukuk teorisi ve doğa yasalarıyla ilişkili olduğu ve bu yönüyle ortak bir zeminde buluştukları da söylenmelidir¹⁴³.

Locke'un politik yönüyle yer yer çelişkili bir görünüm sunan ampirizm anlayışı, eski düzenin temsilcilerine karşı yürütülen mücadelede bir taraftan radikal bir keskinliği temsil ederken diğer taraftan burjuvazinin talip olduğu siyasal iktidarı alt sınıflarla paylaşmama yönündeki eğilimi düşünüldüğünde köktencilikini kaybederek muhafazakârlaşıyor; bu da ampirizmin çelişik doğasını ve özünde kapitalist toplum ve sistemle uyumluluğunu gösteriyordu¹⁴⁴. Gerçekten *Locke*'un ampirizm bağlamında ortaya koyduğu temel ilkeler hem burjuva - liberal siyaset felsefesinin önsel kabullerini belirliyor hem de Ortaçağ anlayışından miras kalan skolastik inançları çürütmek ya da mutlak monarşinin savlarına karşı mülkiyet özgürlüğü ve siyasal iktidar üzerinde burjuvazi lehine eşit hak talebini ön plana çıkarabilmek için ampirik bir epistemolojinin sağlayabileceği bütün imkânlardan sonuna kadar yararlanma esasına dayanıyordu.

Bu sayede *Locke*'un politik düşünceleri de tıpkı ampirist epistemolojisinde olduğu gibi, kendisinden sonra gelen pek çok felsefeci ile farklı ülkelerin ekonomi politik gerçekliği ve mücadeleleri üzerinde etkili olabilmeyi başarmıştır. Çünkü *Locke*, burjuva ideallerinin ve feodal toplum karşısında burjuvazinin talep ettiği hakların klasik çerçevesini ortaya koyarken, öne sürdüğü felsefi yaklaşımla burjuvazinin çıkarlarını temsil eden zihniyeti genel anlamda ortalama insanın düşünüş biçimi olarak nitelendirmiş; aynı zamanda gelişmekte olan İngiliz ekonomi politik sisteminin teorik ve

---

¹⁴² LEYDEN, W. von, "John Locke and Natural Law", **Life, Liberty, and Property - Essays on Locke's Political Ideas**, (der. G. J. Schochet), Wadsworth Publishing Company, Inc. California, 1971, s. 12; s. 16.

¹⁴³ LEYDEN, 1971, s. 12. *Locke*'un felsefesinde ortaya çıktığı şekliyle doğa yasası, *Galileo* ya da *Newton*'un fiziksel fenomenler ile onların hareket ve düzenlilikleri üzerinden nitelendirdikleri ve doğa yasaları olarak adlandırdıklarıyla aynı değildir. Zira *Locke* doğa yasalarını daha geniş bir anlamda, insan davranışları ve ahlaki bir yasaya da atıfta bulunacak biçimde düşünmüştür. Bununla birlikte *Locke*'un doğa yasaları ile doğal hukuka atfettiği anlam açısından yer yer belirsiz ve çelişkili ifadeler kullandığından, bunun özellikle gençlik ve olgunluk dönemindeki eserlerindeki farklılıklar göz önüne alındığında daha fazla ön plana çıktığından bahsedilebilir. LEYDEN, 1971, s. 13; s. 16.

¹⁴⁴ NOVACK, 1971, s. 28.

pratik esaslarını belirlemiştir¹⁴⁵. *Locke*'un ampirik epistemolojisi bu bağlamda, o zamanın yaşam pratiğini sistematize edebilecek ve teorik olarak doğrulayabilecek bir içeriği haiz olması itibarıyla hem 17. yüzyıl teolojisini ve metafiziğini çürütmüş hem de metafizik karşıtı olumlu bir yapı kurmuştur¹⁴⁶.

Feodal mülkiyet anlayışına karşı mülkiyetin kazanılmasında emeğin rolü üzerinde durarak ve mülkiyeti doğal bir hak olarak nitelendirerek kapitalist müteşebbisin ihtiyaçlarına odaklanan bir yaklaşımı benimsemiş; toplum sözleşmesinden hareketle insanların baskıya karşı direniş hakkını savunmuştur. Özellikle direniş hakkına ilişkin görüşleri, Amerikan ve Fransız devrimlerinin gerçekleşmesinde son derece etkili bir teorik zeminin inşasını mümkün kıldığı gibi genel felsefi ve politik yaklaşımı da Amerika'nın siyasal, hukuksal ve ekonomik sisteminin kuruluşunda doğrudan bir esin kaynağı olmuş; günümüz modern dünyasının bireyci, liberal ve mülkiyet hakkının kutsallığına dayanan parlamenter demokrasisinin ahlaki ve kültürel yapısının ana hatlarını belirlemiştir¹⁴⁷. Ampirizmden beslenen öğretisi normatif bir referans kaynağı haline gelerek İngiliz, Amerikan ve Fransız kamu hukukçularına ilham verdiği gibi temel hak ve özgürlüklere ilişkin pek çok bildirinin devredilemez ve vazgeçilemez hak kategorilerinin de temel esaslarını biçimlendirmiştir¹⁴⁸. Keza *Locke*'un görüşlerinin ve ampirist yaklaşımının bilhassa Amerikan pragmatizmine ve bununla bağlantılı olarak

¹⁴⁵ MARX, Karl, Karl Marx / Frederick Engels - Collected Works, Vol. 34, Marx: 1861 - 1863, (çev. B. Fowkes) Lawrence & Wishart, Londra, 2010, s. 89; MARX, Karl, Karl Marx / Frederick Engels - Collected Works, Vol. 29, Marx: 1857 - 1861, (çev. V. Schnittke, vd.) Lawrence & Wishart, Londra, 2010, s. 315. *Novack*'a göre *Locke*'un yaklaşımı, İngiltere'deki iç savaş sırasında *Oliver Cromwell*'i destekleyen Eşitleyiciler'in din özgürlüğü, anayasal cumhuriyet, tekellerin sahip olduğu iktisadi ayrıcalıkların kaldırılması ve benzeri reform taleplerinden etkilenerek biçimlenmiştir. Ancak bu radikal talepleri, bir parçası olduğu *Whig* partisinin programı doğrultusunda, büyük burjuvazinin çıkarlarıyla uyumlu, ılımlı bir liberalizme dönüştürme becerisini göstermiştir. *Locke*'un epistemolojik yaklaşımından siyaset felsefesine kadar ampirist tutumu ve fikirleri bu ılımlı liberalizm anlayışıyla paralellik göstermiştir. *Sabine*'e göre ise *Locke*'un, her ne kadar devrimi savunmuşsa da radikal bir filozof olarak tanımlanması yerinde değildir. Zira *Locke* geliştirdiği siyaset felsefesi ile geçmiş ve bugünü birleştirmeyi ve farklı siyasal görüşlerden tüm makul insanlar için ortak bir anlaşma temeli oluşturmayı amaçlıyordu. NOVACK, 1971, s. 60; SABINE, 1969(a), s. 224.

¹⁴⁶ MARX / ENGELS, 2010, s. 127.

¹⁴⁷ NOVACK, 1971, s. 61; PRIEST, 2007, s. 67. Modern liberal hukuk sistemleri içinde ayrıcalıklı bir yere sahip *Locke*'un doğal hukuk temellerine dayandığı mülkiyet anlayışının önemini hala koruduğu belirtilmelidir.

¹⁴⁸ RUSS, 2013, s. 301.

Amerikan düşünce dünyasına günümüze kadar derin biçimde nüfuz ettiğini de ayrıca vurgulamak gerekir.

D. George Berkeley

Berkeley'nin felsefesi, ampirik bir metodolojinin benimsendiği idealizm temelinden hareketle, zihinden bağımsız maddi tözün yokluğunun bilimsel ve mantıksal kanıtlanmasına yönelerek 17. yüzyıl felsefesinin ampirik karakterli bazı mantıksal sonuçlarını ön plana çıkarması itibarıyla onun ardılı olarak nitelendirilebileceği gibi evreni madde temelinde açıklamaya yönelmiş materyalizme tepkinin bir ürünüdür¹⁴⁹. Kendisinden önce gelen başta *Locke* gibi ampiristlerin, fenomenleri madde ve hareket gibi kavramlarla açıklamaya çalışarak nihayetinde dini inançları zayıflattıklarını düşünen *Berkeley*, maddi dünyanın bağımsız gerçekliği ile insan üzerindeki etkilerini yadsımakta; ampirik metodolojiyi tamamen farklı bir biçimde kullanarak idealizmin hizmetine koşturmaktadır¹⁵⁰. Ampirizmin temsil ettiği dünya görüşünün bir anlamda tersine döndürülmesini ifade eden bu yaklaşım açısından, materyalizme ilişkin en ufak bir şeyi dahi benimsemek onu çok fazla kabullenmek anlamına gelmekte, bu durum aynı zamanda ateizm ve kuşkuculuğa kaçınılmaz şekilde yol açarak felsefenin de yanlış bir yöne sapmasına neden olmaktadır¹⁵¹.

Berkeley'ye göre düşünceler, tasarımlar ya da fiziksel dünyadaki nesnelere zihnin dışında bağımsız bir mevcudiyete sahip değildir ve sadece duyular aracılığıyla algılandıkları için vardır¹⁵². O halde düşünceler, tutkular ya da insanın imgelemesini biçimlendiren tasarımlar zihin olmaksızın var olamayacakları gibi duyular ya da tasarımlar hangi nesneyi teşkil ederlerse etsinler, söz konusu nesne de kendisini algılayan bir zihnin dışında vücut bulamaz¹⁵³. Zihnin bu durumu nedeniyle nesnelere fiziksel

¹⁴⁹ PRIEST, 2007, s. 116; RUSSELL, 2002, s. 213.

¹⁵⁰ NOVACK, 1971, s. 67 - 68.

¹⁵¹ WOOLHOUSE, 1998, s. 108.

¹⁵² BERKELEY, George, *İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine*, (çev. H. Turan), 2. Basım, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998(a), s. 35 - 38.

¹⁵³ BERKELEY, 1998(a), 36; BERKELEY, George, *A Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge*, (der. J. Dancy), Oxford University Press, Oxford, 1998(b), s. 103.

mevcudiyetlerini kanıtlayabilmek mümkün olmadığı gibi nesneye ilişkin nitelikler ancak öznel algılamalar sayesinde, dolayısıyla zihin aracılığıyla bir tasarım haline geldiğinden nesnelere varlığından da ancak onlar algılandığı ve zihinde düşünüldüğü sürece bahsedilebilir¹⁵⁴. Ancak *Berkeley*'ye göre nesnelere soyut düşünceler değildir; bir zihin tarafından nesnelere ilişkin sertlik, yumuşaklık, sıcaklık, soğukluk gibi niteliklerle ya da renk, tat, koku gibi algılamalarla -ve aynı zamanda tasarımlanmalarıyla- varlık buldukları için bir anlamda "tasarımların toplamı" olarak da görülebilirler¹⁵⁵. Düşünülmeyen şeylerin -algılanmalarıyla ilişkisi olmaksızın- mutlak varoluşlarından söz edilemez; onların varlığı algılanmakla vücut bulur, dolayısıyla kendilerini algılayan zihinlerin ya da düşünen şeylerin dışında mevcudiyetlerinden bahsedilemez¹⁵⁶. Örneğin evler, dağlar, ırmaklar gibi tüm duyulur nesnelere, zihin tarafından algılanmaktan ayrı doğal veya gerçek bir varoluşa sahip değildirler; bunlar duyular yoluyla deneyimlenen nesnelere başka bir şey olmadıkları için zihin tarafından algılanmadan varlık bulmaları da imkânsızdır¹⁵⁷. Görüldüğü üzere *Berkeley*'nin görüşleri ve ontolojik yönden materyalist yaklaşıma yönelik itirazları, ampirist bir metodolojiden hareketle, yani dış dünyada bulunan nesnelere gözlem ve algılanması suretiyle, nesnelere varlığının madde temeli üzerinden açıklanamayacağı yönündeki idealist bir arayışta somutlaşmıştır.

Tasarımların zihnin, niteliklerin ise nesnenin içinde olduğunu kabul eden *Locke*'un aksine *Berkeley*, fiziksel nesnelere niteliklerinin tasarımların dışında olmadığını ve geniş anlamda tasarımların deneyimleri de içerdiğini belirtmektedir¹⁵⁸. *Berkeley*, *Locke*'un birincil ve ikincil nitelikler arasında yaptığı ayrımın gerçekliği tümüyle ifade etmediğini, ikincil nitelikler gibi birincil niteliklerin de öznenin algılamasına bağlı bulunduğunu ve maddenin öz niteliklerini yansıtmadığını düşünmektedir¹⁵⁹. *Locke*'un görüşlerine benzer

¹⁵⁴ BERKELEY, 1998(a), s. 45 - 47.

¹⁵⁵ LENIN, V. I., *Collected Works - Volume 14 - 1908*, (çev. A. Fineberg), (der. C. Dutt), 4. Basım, Progress Publishers, Moskova, 1977, s. 24.

¹⁵⁶ BERKELEY, 1998(b), s. 104; BRUNTON, J. A., "The "Absolute" Existence of Unthinking Things", *Philosophy*, Yıl: 1970, Cilt: 45, Sayı: 174, s. 267.

¹⁵⁷ BERKELEY, 1998(a), s. 37.

¹⁵⁸ PRIEST, 2007, s. 121.

¹⁵⁹ BERKELEY, 1998(a), s. 40 - 41.

biçimde renk, tat, koku, ses gibi ikincil nitelikleri nesnenin gerçek nitelikleri kabul etmeyerek onu algılayan öznenin duyumsal süreçleriyle ilişkilendiren *Berkeley*, buna karşılık yer kaplama, katılık, şekil, hareket veya durağanlık gibi birincil niteliklerin de tamamen öznenin algılamasından kaynaklandığını, gerçekten bilinmeyeceğini, dolayısıyla da algılanan nesnenin maddi anlamda varlığı ya da yokluğundan da asla emin olunamayacağını söylemektedir¹⁶⁰. Örneğin nesnel algılayıcının pozisyonuna göre durağan ya da hareket halindeyken büyük veya küçük görülebilirler¹⁶¹, bu durum o nesneyi farklı öznelerin farklı şekilde algıladıklarının ve dolayısıyla nesnenin maddi özünün göreceli ve öznel olarak değişik biçimlerde nitelendirilebileceğinin bir göstergesidir.

Nesnelerin algılanması öznenin özneye değişeceği ve her özne aynı nesneyi özdeş şekilde algılayıp tasarımılayamayacağı için nesnelerin gerçek nitelikleriyle aslında ne oldukları bilinemeyecektir. *Berkeley*'ye göre nasıl ikincil niteliklerin özneliğini onların bağıntılı doğalarından çıkarsamak mantıklıysa, aynı şeyi birincil niteliklerin bağıntılı doğalarından da çıkarsamak mantıklıdır¹⁶². Başka bir ifadeyle birincil nitelikler mantıksal olarak ikincil niteliklere ve ikincil nitelikler de düşüncelere dayandığından, birincil

¹⁶⁰ BERKELEY, 1998(a), s. 40 - 41. *Berkeley*'ye göre insanın algılayabileceği ya da düşüncesine sahip olabileceği şekil ya da yer kaplama gibi nitelikler nesnenin yapısına içkin değildir. Bu nedenle yer kaplamanın dayanağı olan bir maddi tözü kabul etmek imkânsızdır. Örneğin insanın bir nesneye olan konumunun yakınlık ya da uzaklığına göre nesnenin kapladığı yerin boyutunun değişmesi, büyük ya da küçük görünmesi, "yer kaplama"nın nesnenin yapısında olmadığını gösterir. Benzer biçimde nesnenin gözlerden birine pürüzsüz, yuvarlak ya da küçük görünürken diğerine pürüzlü, köşeli ve büyük görünmesi de aslında şeklinin ya da yine kapladığı yerin kendi içyapısında olmadığını göstermektedir. Buradan hareketle ve aynı akıl yürütmeye *Berkeley* şekil, ses ya da renk gibi duyulur niteliklerin, onu algılamayan bir şeyde olmasının da imkânsızlığını vurgular. Ona göre yer kaplamanın zihnin dışında yokluğu kabul edildiğinde hareket, katılık veya ağırlık gibi niteliklerin de -öncelikle hepsi yer kaplamayı ön koşul olarak gerektirdiğinden-, herhangi bir varlıklarının olmadıkları ortaya çıkacaktır. Yer kaplama yadsındığında diğer niteliklerin de varlıkları yadsınmış olmaktadır. BERKELEY, George, **Hylas ile Philonous Arasında Üç Konuşma**, (çev. L. Özşar), Biblos Kitabevi / Yayınları, Bursa, 2018, s. 61 - 64. *Berkeley*'ye göre yer kaplama özünde cisimler arasındaki ilişkiden kaynaklandığı için, cismi bulunmayan ama yer kaplayan bir tözün kavranabilmesi mümkün değildir. Keza uzayda sadece tek bir cisim olsaydı, bir hareket görmek de imkânsız olacağı için, mutlak hareket düşüncesi de hayalden başka bir şey olamazdı. RUSS, Jacqueline (der.), **Felsefe Tarihi Cilt 3 - Aklın Zaferi**, (çev. İ. Yerguz), 3. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s. 70.

¹⁶¹ PRIEST, 2007, s. 121; BERKELEY, George, **Yeni Bir Algı Teorisi**, (çev. E. Ergün), Yeryüzü Yayınevi, Ankara, 2003; s. 35 - 36.

¹⁶² PRIEST, 2007, s. 121.

niteliklerin de esas kaynağı düşünceler olmakta; dolayısıyla ikincil nitelikler kadar birincil nitelikler de öznel bir karakter göstermekte ve ister akıl ister duyu yoluyla olsun fiziksel nesnelerin bilgisi ancak zihne dayanarak kavranabilmektedir¹⁶³. Birincil niteliklerin bu şekilde öznelleştirilmesiyle ikincil niteliklerle arasında olan farklılıklar da idealist bir çözümlemeyle ortadan kaldırılmaktadır¹⁶⁴. Nesnelerin birincil ve ikincil nitelikleri düşünceyle bağlantılı oldukları için zorunlu biçimde zihnin tasarımlarına tekabül etmekte ve bu niteliklerin bir birleşimi olarak nesnel de niteliklerine ilişkin tasarımların toplamı olmaktadır.

Her şey ya duyu organları aracılığıyla doğrudan deneyimlenerek dolaysız ya da zihin aracılığıyla düşünme yoluyla dolaylı olarak algılandığından¹⁶⁵ maddi ve duyulur bir şeyin zihindeki mevcudiyetinden başka türlü var olduğunu tasarımılayabilmek imkânsızdır¹⁶⁶. Bu temelden hareketle deneyimsel süreçlerden fiziksel nesnelerin varlığına ilişkin anlamlı bir sonuç çıkarmanın mümkün olmadığını düşünen *Berkeley*, aklın da nesnelerin var olduklarına dair kesin bir bilgiye ulaşamayacağını ve zihinden bağımsız nesnelerin mevcudiyetinin özne tarafından asla bilinmeyeceğini öne sürer¹⁶⁷. Kısaca *Berkeley*'nin epistemolojisi zihnin dışında maddenin olmadığını ispatlamaz, en fazla maddenin varlık veya yokluğunun kesin olarak bilinmeyeceğini kanıtlar¹⁶⁸. Bununla birlikte epistemolojik yaklaşımının tam da bu noktada belirsizlik göstermeye başladığından bahsedilebilir. Zira vardığı sonuç özne ile nesne arasında kurduğu ilişkiden

¹⁶³ BERKELEY, 2018, s. 58 - 59; PRIEST, 2007, s. 122 - 123; DIDIER, 2009, s. 13 - 14; MUSGRAVE, 1997, s. 165.

¹⁶⁴ NARSKI, I. S., "Pozitivizmin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi", **Bilim ve Düşünce Kitap Serisi 3 - Pozitivizm**, (çev. O. Geridönmez), 2. Basım, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2013, s. 27.

¹⁶⁵ BERKELEY, 2018, s. 88.

¹⁶⁶ BERKELEY, 2018, s. 81. *Berkeley*'ye göre görünüşlerinden veya algılanma şekillerinden ötürü duyumsal nesnelerin zihnin dışında olduğu çıkarımına ulaşamaması ile insanın rüyasında gördüğü görüntülerden hareketle bunların kendi zihninin dışında var oldukları gibi bir sonuca varamaması paralellik göstermektedir. BERKELEY, 2018, s. 81.

¹⁶⁷ PRIEST, 2007, s. 124. Bilginin niteliğine ilişkin bu belirsizliklere rağmen *Berkeley* insanın hayatının gidişatına ancak duyulardan aldığı bilgiyle yön verebileceğini belirtir. BERKELEY, 2003, s. 81. Zira insan bilgisinin nesnelere ya fiili olarak duyularda iz bırakan ya zihnin tutku ve işleyişine bakılarak algılanan ya da belleğin ve imgelemenin birleştirilerek, bölerek veya yalnızca temsil ederek oluşturduğu tasarımlardır. BERKELEY, 1998(b), s. 103.

¹⁶⁸ PRIEST, 2007, s. 124.

hareketle öznelci bir karakter göstermektedir. Bu öznelcilik bir tür bilinemezlik ya da kuşkuculuk olarak yorumlanabilirse de¹⁶⁹ o böyle bir sonucun ortaya çıkmadığını savunur.

Berkeley, öncelikle yaklaşımının özünün nesnel varlık ya da yoklukları hakkında belirsizliğe düşülmesine sebebiyet verecek kuşkucu bir felsefenin parçası olmadığını altını çizmektedir¹⁷⁰. Geliştirdiği ampirist epistemolojiden hareketle *Hobbes*'unki başta olmak üzere materyalist ontolojik görüşleri çürüttüğünü, ayrıca aşağıda değinileceği üzere Tanrı'nın varoluşuna ilişkin kesin kanıtın mantıksal akıl yürütmesini gerçekleştirdiğini düşünmektedir. *Berkeley* kendi felsefesinin, insanlığın genel kabulüne ters düşecek biçimde gerçek nesnel varlığının inkârına yönelmediğini; aksine tüm akıl yürütmesinin temeli olarak dış dünyanın tanınmasını sadece insanların zihinlerindeki yansıma süreçlerine indirgeyen bazı filozofların epistemolojik teorilerinin reddedilmesi meselesine odaklandığını söyler¹⁷¹.

¹⁶⁹ *Cornforth*'a göre pragmatizm, mantıksal pozitivizm, mantıksal çözümleme gibi 19. ve 20. yüzyılın pozitivist nitelikli felsefeleri özünde *Berkeley* tarafından çerçevesi çizilmiş öznelci ve görececi anlayışları sürdürmekte veya onlardan hareketle kendi yaklaşımlarını biçimlendirmektedirler. CORNFORTH, 2006, s. 302.

¹⁷⁰ *Berkeley* amacının “kuşkucularla inançsızları us aracılığıyla inandırmak olduğu için usa vurmanın en kesin yasalarına sıkı sıkıya uymaya çalış[tığını]” ifade etmektedir. BERKELEY, 2018, s. 26. Buna karşın *Berkeley*'nin felsefesinin kuşkucu olmadığına ilişkin yeterli bir açıklama getiremediği hatta ortaya sürdüğü argümanlar ile bizatihi kuşkucu felsefeyi beslediği de söylenmektedir. Konuya ilişkin bkz. WOOLHOUSE, 1998, s. 109 - 110; s. 113.

¹⁷¹ LENIN, 1977, s. 29. *Berkeley* gerçek şeylerin insanın görüp duyduğu, duyularıyla algıladığı şeyler olduğu kanaatindedir. Ona göre şeylerin doğası ya da varlığı konusunda kuşkucu olmaya gerek yoktur. Duyulur bir şeyin varoluşu onun algılanmış olmasından geçtiğinden, bir şeyin duyular aracılığıyla algılanması halinde gerçekten var olmadığını söylemek açık bir çelişkidir. Örneğin odun, ateş, su, et, demir gibi nesnel, algılayan tarafından bilinen şeylerdir. Ancak kişi onları algılamasaydı bilemezdi. Zira duyularla algılanan şeyler dolaysızca algılanırlar. Dolaysızca algılanan şeyler tasarımlardır, ancak onlar zihin olmadan var olamazlar, bu yüzden varoluşları her zaman algılanma şartına bağlıdır. Eğer bunlar edimsel olarak algılanmışlarsa var olduklarından da kuşku duyulmamalıdır. Eğer insan edimsel olarak algıladığı şeylerin varlığından kuşku duyuyorsa kendi varlığından da şüpheye düşebilir. BERKELEY, 2018, s. 136 - 138. Kuşkuculuk karşıtı bu söylemi benimseyen *Berkeley* zihin, algı ve tasarımlardan hareketle nesnel var olduklarını açıklayabilmek için sonsuz bir zihin, yani Tanrı kavramına ulaşır. *Berkeley* yaklaşımını kendisinden hareketle şu sözlerle ifade eder: “Duyulur şeylerin us dışında varlığı olduğunu yadsırken yalnızca kendi usumu değil bütün usları anlatmak isterim. İmdi, onların usumun dışında bir varoluşları olduğu açık, çünkü deney aracılığıyla benim usumdan bağımsız olduklarını görüyorum. Öyleyse onları algılamadığım aralarda içinde var oldukları başka uslar da vardı, varsayılan yok oluşundan sonra da olacak. Bu, bütün diğer sonlu, yaratılmış nesnel bakımından doğru olduğu için, buradan, her şeyi bilip kavrayan, onları bu biçimde, Kendisinin

Madde sözcüğünün duyu yoluyla algılanan nesnelere için kullanılabileceğini, ancak nesnelere algılanmalarından ayrı bir varoluş yani maddi bir töz niteliği atfedilemeyeceğini düşünen *Berkeley*¹⁷², her ne kadar duyu ile algılanan her nesnenin gerçek bir “şey” olduğunu belirtiyorsa da algılanmaktan ayrı ya da bütün zihinlerin dışında bir maddesel varlığı yadsımaktadır¹⁷³. *Berkeley*'nin bu sonuçlara ulaşırken maddi töz ile maddenin niteliklerinin algılanmasına dayalı maddesel varlığa ilişkin duyumsal - zihinsel süreçler arasında yapay bir ayrımı benimsemesinin söz konusu belirsizliğe sebebiyet verdiği söylenebilir. Fakat yine de algılar aracılığıyla nesnelere gerçek dünyasını tanımlama uğraşısı, deneyimden arı bir maddi gerçekliği reddetmesi ve doğrudan deneyimin dışındaki her şeyi yadsıması onu bir ampirist olarak ayırksı kılan temel öğelerdir¹⁷⁴. Görüldüğü üzere *Berkeley* açısından materyalizmin düştüğü hata, zihnin dışında bir madde olgusunu kendi başına bir gerçek olarak kabul edip onu bütün duyumsal deneyimleme süreçlerinden bağımsız kılmasıdır. Maddenin varoluşu en azından Tanrısal zihin tarafından algılanmasına bağlıdır, onun algılanmasından ayrı bir maddesel varlık ya da tözden bu nedenle bahsedilememesi gerekir. Materyalizm, ontolojik yönden dünya ve nesnelere kavranması ve gerçekliğin ortaya konmasını sağlayamaz. Nesnelere anlamının öznel deneyimleme ile algılanmaya bağlı bulunması sebebiyle maddeyi esas alan ontolojik iddialar hatalı bir hareket noktasını benimsemektedirler.

Berkeley, materyalist savlara karşı, algılamadan bağımsız bir maddi tözün varoluşunu yadsıyabilmek için madde ile zihin arasında, maddenin algılanıp algılanmaması durumuna göre her bir özne için nesnenin varlık ve yokluk durumunu

---

buyurduğu, bizim doğa yasaları dediğimiz bu yasalara göre görüşümüze sergileyen, her yerde olan benci bir us olduğu zorunlu olarak çıkar”. BERKELEY, 2018, s. 139 - 140.

¹⁷² *Berkeley*'ye göre töz sadece bir kelime ve boş bir kavram olup belirli bir özelliğe de sahip değildir. Keza *Frederick Copleston*'un yorumuna göre de *Berkeley*, maddi tözü anlamsız bir terim olarak görmektedir. Maddi şeylerin zihinden bağımsız mutlak bir varoluşları olduğunu söylemek anlamsızdır. Bu nedenle maddi tözden bahsetmek de benzer biçimde bir anlam ifade etmemektedir. NOVACK, 1971, s. 73; COPLESTON, Frederick, *Felsefe Tarihi, C. 5, Çağdaş Felsefe, Bölüm b, Berkeley - Hume*, (çev. A. Yardımlı), 2. Basım, İdea Yayınevi, İstanbul, 1998(b), s. 32 - 33.

¹⁷³ BERKELEY, 2018, s. 194 - 195.

¹⁷⁴ WOOLHOUSE, 1998, s. 131.

sübjektif bir temelden kuruyorsa da özne çoğulluğunun ve süreğen bir Tanrı düşüncesinin algılamasına atıf yaparak kendini solipsist anlayışın dışında konumlandırır. Bu konumlandırma aynı zamanda *Berkeley* felsefesinin bir diğer erekselliği olan Tanrı'nın varlığının ampirik ispatına yöneliktir. Söz konusu ispat arayışını temellendirirken nesnelere zihnin dışında var olamayacağı ya da onların gerçek bir varlığının bulunmadığı gibi çıkarımlara ulaşılmaması gerektiğini, tersine algılayanın zihninden ayrı -başka öznelerin veya en son aşamada Tanrı'nın algılaması sayesinde varlık bulan- bir mevcudiyetleri olduklarını söyler¹⁷⁵. Diğer bir ifadeyle nesnelere içinde varlık buldukları başka bir zihnin gerekliliği sonucuna ulaşarak “*duyulur dünyanın gerçekten varolduğu ne kadar kesinse onu içeren, onu taşıyan, sonsuz her yerde bulunan bir Tin olduğu da o kadar kesindir*” der¹⁷⁶.

Berkeley benimsediği bu yaklaşım ile salt Tanrı inancının ötesinde bir çerçeve kurduğunu, duyu ve algı yoluyla, ampirik metotlara sadık kalarak, bütün duyulur şeylerin Tanrı tarafından algılanmasının gerekliliği nedeniyle, epistemolojik teorisinden hareketle Tanrı'nın varlığının kanıtlandığı sonucuna dolaysızca ve zorunlu olarak ulaştığını belirtir¹⁷⁷. Evrendeki nesnelere zihnin dışında bir varoluşlarından söz edilemeyeceği için, yani ancak zihin tarafından algılandıkları sürece mevcudiyetlerinden bahsedilebileceği için sadece sonsuz bir tinin, yani Tanrı'nın zihni aracılığıyla varlıklarının kalıcılığına ilişkin bir sonuca ulaşılabilir¹⁷⁸. Bunların tek bir parçasına bile

¹⁷⁵ BERKELEY, 2018, s. 102. *Berkeley* solipsist bir anlayışa düşme riskinden, Tanrısal varlığı kabul ederek ve dünyada yaşayan öznelerin çokluğu teorisinden hareketle kurtulmaya çalışır. Bu teoriye göre özne, çevresindeki nesnelere algılamadığında dahi bu nesnelere başka insanlar tarafından algılanmaları mümkündür. Nesne kimse tarafından algılanmıyor olsa bile nihayetinde Tanrısal zihin tarafından deneyimlenip algılandığı için yine o nesne varlık bulabilmektedir. NARSKI, 2013, s. 31.

¹⁷⁶ BERKELEY, 2018, s. 102.

¹⁷⁷ BERKELEY, 2018, s. 102. Kendisinden önce gelen felsefe geleneklerini ve filozofları bu konuda eleştiren *Berkeley*'ye göre filozoflar, maddi şeylerin Tanrı tarafından algılanması gerektiğini onaylamışlarsa da bunlara bir zihin tarafından algılanmış olmaktan ayrı mutlak bir mutlak varoluş atfetmişlerdir. Oysa böyle bir şeyin herhangi bir gerçekliği söz konusu olamaz. Zira “*Bir Tanrı vardır, öyleyse O bütün şeyleri algılar*” ifadesi ile “*Duyulur şeyler gerçekten vardır, gerçekten varsalar onlar zorunlu olarak sonsuz bir us tarafından algılanırlar, öyleyse sonsuz bir Us ya da Tanrı vardır*” kabulü arasında açık bir farklılık vardır. BERKELEY, 2018, s. 103.

¹⁷⁸ BERKELEY, 1998(a), s. 38 - 39.

sonsuz tinden, yani Tanrı'dan bağımsız bir varoluş yüklenemez¹⁷⁹. O halde Tanrı'nın sürekli bir algılayıcı konumunda nesnelere duyumsaması ve bunlara ilişkin bütün tasarımlara sahip olması nedeniyle nesnelere var olabilmesini sağladığı söylenebilir¹⁸⁰. Tanrı'nın nesnelere algılayarak varoluşlarını sağlamanın ötesinde, insanlar için algılanamaz olan şeyler dahi Tanrısal emir ile algılanabilir hale geldiğinden bu şeyler o andan itibaren yaratılmış zihinler için görece bir mevcudiyete kavuşurlar¹⁸¹. *Berkeley*'nin nesnenin varlık koşulunu bir zihin tarafından algılanıyor olması şartına bağlaması, fakat ilgili nesnenin herhangi bir zihin tarafından algılanmadığı zamanlarda dahi mevcudiyetini sürdürdüğünü söylemesi, en nihayetinde tüm nesnelere sürekli Tanrısal deneyimleme ile algılandıkları sonucuna ulaşmasını sağlar. Böylece nesnelere varlığı onların algılanmaları koşuluyla ilişkilendirilerek gerçek dünyadaki mevcudiyetlerine¹⁸² mantıksal uslamaya dayanan bir gerekçe hazırlanır. Keza evrendeki nesnelere varlığı onları sürekli duyumsayan bir zihinle, yani Tanrı'yla ilişkilendirilerek Tanrısal varoluşun da bu yolla kanıtlandığı kabul edilir. *Berkeley*'nin idealizmi nesnelere deneyimlenip algılanmasından hareketle nesnel dünyanın varoluşu için Tanrısal iradenin varlığını zorunlu kılar. Dolayısıyla döneminin materyalist ontolojik yaklaşımlarındaki kabullerin aksine *Berkeley*'nin idealizminde maddi anlamda fiziksel bir nesnenin kesin, değişmeyen ve tinsel veya zihinsel etkilerden bağımsız süregelen bir varoluşundan bahsedilemez. Söz

¹⁷⁹ BERKELEY, 1998(a), s. 39.

¹⁸⁰ MUSGRAVE, 1997, s. 185.

¹⁸¹ BERKELEY, 2018, s. 178 - 179. İnsan zihninde nesnelere göreli mevcudiyetlerinin Tanrısal emrin ardından başladığı düşüncesi bir anlamda Tanrısal algılamanın insan zihnine izdüşümü şeklinde gerçekleşmektedir. Ancak insan zihninin sahip olduğu algılama Tanrısal zihnin algılamanın izdüşümü olduğundan, Tanrısal algılamadan farklı da olmaktadır. *Berkeley* bu farklılıktan hareketle göreli varoluş anlayışını ön plana çıkararak örneğin rasyonalist filozof *Nicholas Malebranche*'in Tanrı'da düşünceleri görme teorisinden ayrılan bir yaklaşımı biçimlendirmek istemiştir. *Berkeley*'ye göre sonlu bir özne olan insan tarafından algılanan duyulur şeyler kopyalanmış veya doğal varoluşa sahiplerken, Tanrı tarafından algılandıklarında ilkörneksel (arketipsel) ve ebedi mevcudiyetleri söz konusudur. Doğal varoluş doğrudan insanın kendi algılama süreçleri içinde, kopyalanmış varoluş ise Tanrısal algılamanın izdüşümü olarak insan zihnindeki göreli varoluş şeklinde gerçekleşmektedir. COPLESTON, 1998(b), s. 52 - 53. *Copleston*'un da belirttiği üzere *Berkeley*'nin bu yaklaşımının onun genel ampirist felsefesiyle ne kadar uyumlu olduğu tartışmalıdır. Tartışma için bkz. COPLESTON, 1998(b), s. 53 - 54.

¹⁸² *Berkeley* algı (*sense*) ya da yansıma (*reflexion*) yoluyla kavranabilecek olan hiçbir şeyin varlığına karşı çıkmadığını, gözleriyle görüp elleriyle dokunduğu şeylerin gerçekten var olduklarına ilişkin kuşku bulunmadığını söylerken sadece filozofların madde ya da maddi töz dediği şeyin varlığını inkâr ettiğini ifade etmektedir. BERKELEY, 1998(a), s. 55; BERKELEY, 1998(b), s. 114.

konusu nesnelere yönelik sahip olunan bilgiler de sadece nesnelere algılayanların öznel deneyimlerinin sonucu olarak görülür.

Berkeley epistemolojik bir teori çerçevesinde materyalist ontolojik kuramları kendi ampirik yaklaşımı ve mantıksal argümantasyonlarıyla çürütmek ister ve aynı zamanda idealizm temelinden beslenen bir ontoloji kurar. Ancak kendisinin idealist öncellerinden farkı, felsefesini yeni bir metodoloji, ampirizme dayanan bir epistemolojik teori aracılığıyla doğrulamak istemesindedir. Dolayısıyla felsefesinin asıl önemi, onun Tanrı'ya dayandırdığı ontolojik varsayımlarının doğruluğu veya yanlışlığından ziyade ampirizmi kullanmak suretiyle inşa ettiği epistemolojik yaklaşım ve yöntemlerinde; insanın duyumsama, algılama, deneyimleme, kavrama ve tasarılama süreçlerine ilişkin geliştirdiği düşüncelerindedir. *Berkeley*'nin epistemolojisi her ne kadar ampirizm geleneğinde bir kırılma gibi görünüyorsa da *Bacon*, *Hobbes* ve *Locke*'ta -muhtelif çelişki ve istisnaları barındırıyorsa da- ön plana çıkan insan bilgisinin kesinliğine dayanan ampirist inanca ilk darbeyi indirerek kendisinin aslında hiç istemediği ve amaçlamadığı biçimde *Hume*'da berraklaşacak kuşkucu bir epistemolojik düşüncenin çerçevesini oluşturur.

Berkeley'nin görüşlerini bir yönüyle eski devrimci niteliğini kaybetmiş 18. yüzyıl burjuvazisinin giderek muhafazakârlaşmasının İngiliz ampirist felsefe geleneğine yansımaları olarak yorumlamak¹⁸³, diğer yönüyle kendisinin yüksek konumdaki bir din adamı olması nedeniyle Tanrı ve dinsel değerlere verdiği önemden hareketle, İngiltere'nin kapitalist gelişimi içinde burjuva toplumunun kültürel değişimi ve giderek sekülerleşmesine yönelik muhafazakâr bir tepki bağlamında değerlendirmek mümkündür. Onun fikirleri, İngiliz ampirist geleneğini sürdüren filozoflarla giderek sekülerleşen ve yer yer materyalist bir görünüm arz eden düşün dünyasına, yine ampirizme atıfla daha muhafazakâr ve dindar bir yordamla genel çerçevesi biçimlenmiş

¹⁸³ *Berkeley*'yi büyük burjuvalarla burjuvalaşmış aristokrasinin filozofu ve ideoloğu olarak gören *I. S. Narski*'ye göre, 1688 Devrimi'nin ardından yüksek sınıflar arasındaki uzlaşımın gerçekleşmesi ile 18. yüzyılın egemen sınıfları için feodal aristokrasi düşman bir sınıf olmaktan çıkmıştır. Yoksul halk ve emekçi kitleler asıl tehlikeli toplumsal gruplar haline gelmiştir. Sınıfsal güç dengesindeki bu değişim, düşünsel alanı da etkilemiş, hatta pozitivistimin bir yüzyıl sonra ortaya çıkışı da bu toplumsal önkoşullardan kaynaklanmıştır. İngiliz burjuvazisi *Hobbes* ya da *Locke*'un görüşlerinden uzaklaşarak yüzünü dine çevirmiş ve *Berkeley*'nin felsefesi gibi dini ön plana çıkaran teorileri yeğlemeye başlamıştır. NARSKI, 2013, s. 25 - 26.

bir entelektüel müdahale ya da ampirizmi yeniden yorumlama uğraşısı olarak nitelendirilebilir. Bu durum İngiliz kapitalizminin gelişim sürecinde ortaya çıkan *Whig - Tory* çatışması içinde geleneksel kültürü ve değerleri temsil eden muhafazakârlar ile modernizmi ve liberal görüşleri savunan liberaller arasındaki tarihsel zıtlığın ampirist filozoflar arasında açıkça görünür hale gelen bir yansıması şeklinde de düşünülebilir. Kapitalist üretim tarzının hâkim iktisadi düzen haline geldiği bir dönemde, *Berkeley* ile beraber ampirik metodoloji, liberal burjuvazinin tekelindeki entelektüel bir uğraşı görünümünden sıyrılıp İngiliz muhafazakârlığının ve dindarlarının da hizmetine koşularak farklı kimlikleri ve dünya görüşlerini içerir bir yapıya kavuşturulmuştur.

E. David Hume

Hume'un felsefi yaklaşımının önemi bütün bilgilerin deneyim aracılığıyla edinildiğini savunan geleneksel ampirizmin kabullerinin bir takım temel açmazlarına yönelik bir çözüm arayışı olmasında ortaya çıkmıştır¹⁸⁴. *Hume*, *Bacon* ve *Locke*'un tasarımların deneyimden hareketle şekillendiklerine ilişkin görüşlerinden yola çıkarak *Berkeley*'nin idealizmini konu alan, duyumsallık ile evrensellik antitezini daha keskin bir biçimde tanımlayan, duyumun evrensellikten yoksun olduğuna dayanan kuşkucu bir felsefeyi benimsemiştir¹⁸⁵. Ampirist felsefeyi son sınırına kadar götürerek bu yaklaşımın mantıksal sonuçlarını bütünsel olarak derlemeyi amaçlamıştır¹⁸⁶. Kendisinden önce gelen ampiristlerin eksik bıraktığı ampirik bir deneyimlemeye dayandırılarak hakkında bilgi sahibi olunamayacak Tanrı, özel mülkiyet, ahlakilik, özbenlik, nedensellik gibi kavramların ve hatta bazı fiziksel nesnelere ampirik bir perspektifte kalınarak nasıl açıklanabileceği sorunu üzerine yoğunlaşmıştır¹⁸⁷. Bu bağlamda epistemolojik bir bakış açısından düalist, idealist ya da materyalist bir ontolojiyi doğrudan benimsemeden, ampirizmdeki birbirine karşıt unsurların ayrışmasını maddeselliğe bağlayarak, fiziksel ve

---

¹⁸⁴ PRIEST, 2007, s. 146.

¹⁸⁵ HEGEL, 2021, s. 327.

¹⁸⁶ CEVİZCİ, Ahmet, *Felsefe Tarihi Cilt 4 Aydınlanma Felsefesi Tarihi*, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2002, s. 45.

¹⁸⁷ PRIEST, 2007, s. 146.

tinsel nesnelere gerçeklik ya da kesinliklerine karşı kuşkucu görüşlerden hareketle¹⁸⁸ gerek ampiristlerin gerek aydınlanma düşüncesinin akli ön plana çıkararak rasyonalist tutumundan da uzak durarak akli eleştirel yönden değerlendirmiştir¹⁸⁹.

Zihin aracılığıyla gerçekleşen duyuumsal deneyimleri ve algılama süreçlerini “izlenimler” (*impressions*) adı altında nitelendiren *Hume*’a göre izlenimler olmadan tasarımların (*ideas*) -zihinsel bir süreç olarak düşüncelerin- var olabilmesi mümkün değildir¹⁹⁰. Çok güçlü ve şiddetli algılar olan izlenimler tüm algılamaları, tutkuları ve duyguları kapsarken tasarımlar bunların düşünme ve akıl yürütmedeki zayıf imgeleri şeklinde ortaya çıkmaktadır¹⁹¹. İzlenimleri algılama (*sensation*) ve yansıma (*reflection*) olmak üzere iki farklı kategoride ele alan *Hume*’a göre algılama izlenimleri -bilinmeyen nedenlerle- öncelikle tinde belirirken, yansıma izlenimleri sıcak ve soğuk duyuşanmasında olduğu gibi, algılama izlenimlerini takip eder ve onlardan türerler¹⁹². Örneğin ilk aşamada sıcak veya soğuk, susuzluk veya açlık haz veya acı gibi algılama izlenimleri duyuşal süreçlerde kendilerini gösterirlerken hemen ikinci aşamada zihin, söz konusu izlenimlerin zihinde kalan parçalarından hareketle birer eşini çıkarıp arzu ve nefret ya da umut ve korku gibi yansıma izlenimlerini inşa eder¹⁹³. Yansıma izleniminden tasarıma dönüşüm, bellek veya imgelem yetisi aracılığıyla gerçekleşir¹⁹⁴. Tasarım, insan zihninde bellek ve imgelem tarafından kopyalanan yansıma izlenimlerinin biçim

¹⁸⁸ NOVACK, 1971, s. 75 - 76; PRIEST, 2007, s. 163.

¹⁸⁹ *Hume*’un akla yönelik bu kuşkucu ve eleştirel yaklaşımını akıl dışıcılık ya da irrasyonelizm olarak nitelendirmek de mümkündür. Konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. MUSGRAVE, 1997, s. 197 - 200; YÜRÜŞEN, Melih, **İnsan Doğası, Sosyal Düzen ve Değişim: David Hume’un Sosyal ve Siyasal Felsefesi**, Liberte Yayınları, Ankara, 2013, s. 111 - 121.

¹⁹⁰ HUME, David, **An Enquiry concerning Human Understanding**, (der. P. Millican), Oxford University Press, Oxford, 2007, s. 12 - 13.

¹⁹¹ HUME, David, **A Treatise of Human Nature**, (der. L. A. Selby-Bigge), Oxford University Press, Oxford, 1960, s. 1. *Alan Musgrave*’e göre *Locke* ve *Berkeley*’den farklı bir terminoloji benimseyen *Hume*, *Locke*’un “basit tasarımları”na “izlenimler” adını verirken, bunların düşünce ve sorgulama süreçlerindeki soluk izlenimleri için “tasarım” terimini kullanmayı yeğlemiştir. MUSGRAVE, 1997, s. 198.

¹⁹² HUME, 1960, s. 7 - 8. *Hume*’a göre algılama izlenimlerini inceleme görevi de ahlak filozoflarından çok doğa filozoflarında veya anatomistlerdedir. HUME, 1960, s. 8.

¹⁹³ HUME, 1960, s. 7 - 8.

¹⁹⁴ HUME, 1960, s. 8 - 9.

değiştirmesi; başka bir ifadeyle yeniden üretilmiş algılamaları olup başka izlenim ve tasarımlara yol açar¹⁹⁵. Dolayısıyla yansıma izlenimleri hem daha önceki izlenim ile tasarımlardan etkilenerak biçimlenmekte hem de zihinde olmayan yeni yansıma izlenimleriyle tasarımların üretilmesinde temel belirleyici etken olarak rol oynamaktadır.

Bellek yetisinde izlenim ilk canlılık ve gücünü önemli oranda koruduğu için izlenim ile tasarım arasında ortalama bir şeyken, imgelem durumunda canlılığını tümüyle yitirerek tam bir tasarıma dönüşmektedir¹⁹⁶. Dolayısıyla bellekteki tasarımlar zihinde çok daha güçlü biçimde varlıklarını sürdürürken, imgelemde algı soluk ve durgun olduğu için kayda değer bir süre boyunca sabit ve aynı biçimde muhafaza edilememektedir¹⁹⁷. Belleğin başlıca işi tasarımların düzenini ve konumunu korumakken imgelem edebi eserlerde karşılaşılan kanatlı atlar, ejderhalar veya korkunç devler gibi tasarımları dönüştürme ve değiştirme özgürlüğüne sahiptir¹⁹⁸. Dolayısıyla imgelemde çok farklı izlenim ya da başka tasarımların birleştirilmesi, parçalanması, değiştirilmesi veya yeniden kurgulanmasıyla gerçek hayatta hiç karşılaşılmayacak sonsuz sayıda öznel tasarımların yaratılabilmesi mümkündür. Bu durum en nihayetinde imgelem yetisini tasarımların en önemli ve geniş kaynağı haline getirir. Tasarım süreci her zaman, imgelemenin insan zihninde gerçekteşmesinin ardından başlayarak yeni biçimler inşa eder.

Tasarımlar zihnin imgelem yeteneği ve yaratıcı etkinliği dolayısıyla izlenimlere göre çok daha sınırsız ve hatta deneyimlenemeyecek şeyleri barındırıyorlarsa da ancak algılama süreçleri içerisinde gerçekteşen izlenimlerin birleştirilmesi, değiştirilmesi veya yeniden düzenlenmeleri sayesinde karmaşık biçimlerde var olabilirler¹⁹⁹. Bu doğrultuda

---

¹⁹⁵ NARSKI, 1993, s. 41. *Woolhouse*'a göre *Hume*'un yaklaşımda izlenimler, zihnin hem ahlaki nitelikteki hem diğer türdeki algılamalarına, inançlarına, muhakemelerine, hatıralarına ve hislerine yönelik içerikleri karşılamaya dönük genel bir kavramdır. Tasarımlardan çok daha canlı olmaları, başka bir ifadeyle tasarımların izlenimlerin ancak sönük birer kopyaları olmaları dolayısıyla farklılaşırlar. WOOLHOUSE, 1988, s. 137.

¹⁹⁶ HUME, 1960, s. 8.

¹⁹⁷ HUME, 1960, s. 9; s. 85.

¹⁹⁸ HUME, 1960, s. 9 - 10.

¹⁹⁹ HUME, 2007, s. 13 - 14; s. 96; PRIEST, 2007, s. 147.

Hume basit ve karmaşık olmak üzere algılara ilişkin hem izlenimleri hem tasarımları kapsayan ikili bir ayırım yapar²⁰⁰. Basit algıda, izlenim ve tasarımlara ilişkin hiçbir bölünme söz konusu değilken²⁰¹ karmaşık olan algıda izlenim ve tasarımlar -aynı olmadıkları kolaylıkla algılansa ve birbirlerinden ayırt edilebilseler de belirli bir renk, tat ya da kokunun aynı elmada birleşmiş nitelikler olarak ortaya çıkması örneğinde olduğu gibi- parçalara ayrılabilir özelliklere sahiptir²⁰². Örneğin altından yapılmış bir dağ fikri, bu dünyada deneyimlenebilecek ve hakkında doğrudan izlenim edinilebilecek bir gerçeklik olmadığından ancak daha önceden var olan altın ve dağ izlenimlerinin zihinde birleştirilmesi suretiyle ortaya çıkan karmaşık bir tasarım niteliğini haizdir²⁰³. Benzer biçimde geçmişte deneyimlenmediği halde kaldırımları altın, duvarları yakut olan Yeni Kudüs gibi bir şehrin hayal edilmesi de karmaşık tasarımların oluşturulabilmesi için bütünüyle onlara karşılık gelen izlenimlere ihtiyaç duyulmadığını ve karmaşık izlenimlerin de çoğunun asla tam olarak tasarımların içine kopyalanmadığını göstermektedir²⁰⁴. Dolayısıyla tasarımların her zaman duyumsal deneyimlemeyle bağlantılı oldukları sonucuna varılabilir. Başka bir ifadeyle tasarımlar, izlenimleri takip etmek durumundadır. İzlenimlerin zihin tarafından farklı biçimlerde anlamlandırılıp yorumlanması ve insanın imgelem gücünün yaratıcı etkinliği sayesinde deneyimlenemeyecek kavram veya şeyleri imlediklerinde dahi tasarımlar, daha önce gerçekleşen duyumsal deneyimlerin varlığıyla bağlantı içindedir.

---

²⁰⁰ HUME, 1960, s. 2.

²⁰¹ Tüm basit tasarımların onlara karşılık gelen ve tam olarak temsil ettikleri basit izlenimlerden türetildiğini söyleyen *Hume*'a göre, her basit tasarımın ona benzeyen basit bir izlenimi ve her basit izlenimin ona uyan bir tasarımı vardır. Örneğin karanlıkta biçimlendirdiğimiz kırmızı tasarımı ile gün ışığında deneyimlediğimiz kırmızı izlenimi arasında doğası bakımından değil sadece ton bakımından fark vardır. HUME, 1960, s. 3 - 4.

²⁰² HUME, 1960, s. 2.

²⁰³ HUME, 2007, s. 13. *Hume*'a göre izlenimler olmadan tasarımların olmayacağına ilişkin tek istisna renkler konusundadır. Buna göre kişi, örneğin mavinin bir tonuyla ilgili hiç izlenimi olmasa dahi, mavinin diğer tonlarıyla ilgili geçmişte olan izlenimleri sayesinde mavinin açıktan koyuya giden bir sıralaması yapılması gerektiğinde, hakkında izlenimi olmadığı mavi tonunu doğru yere koyabilir. HUME, 2007, s. 14 - 15.

²⁰⁴ HUME, 1960, s. 3.

İzlenim ve tasarımlara ilişkin görüşleri *Hume*'u, *Berkeley*'nin yaklaşımının tersine fiziksel dünyanın varlığının idealist bir ontoloji doğrultusunda bütünüyle reddine yönelmemiş ancak onun var olup olmadığına ilişkin kesin bilginin²⁰⁵ edinilmesi konusunda kuşkucu bir yaklaşım geliştirmesine sebebiyet vermiştir. *Hume*, nesnelere algılanmadığı zamanlarda dahi varoluşlarının süreğenliğine ve zihinden bağımsız biçimde mevcut bulduklarına yönelik düşüncenin nereden kaynaklandığını sorgulamıştır²⁰⁶. *Hume*'a göre insanın kendi varoluşunu içkin ve daimî biçimde deneyimlemesi, onu çevresindeki nesnelere de imgelem yoluyla, algılanmasalar dahi zihinden özerk ve mütemadi olarak mevcudiyetlerini sürdürdükleri yönünde bir inanca yönlendirmektedir²⁰⁷. Benzer biçimde nesnelere algılanması sırasında ortaya çıkan “değişmezlik” ile “tutarlılık” nitelikleri de ilgili nesne algılanmıyor bile olsa onun bağımsızlığı ve süreğenliğine duyulan inancı beslemektedir²⁰⁸. Örneğin bir insan gözlerini açıp dağlara, evlere ya da ağaçlara baktığında, tüm bunların belirli bir düzen içinde var olduklarını görür; gözlerini kapatıp tekrar açtığında en son hallerinde en ufak bir değişiklik olmadan yine aynı yerde durduklarını deneyimler²⁰⁹. İzlenimlerdeki bu

²⁰⁵ *Hume* nesnelere ilgili bilginin niteliği konusunda, tasarımların ilişkileri (*relations of ideas*) bilgisi ve olgu durumları (*matters of fact*) bilgisi şeklinde adlandırdığı ikili bir ayırmadan hareketle kendi epistemolojik yaklaşımını geliştirmiştir. Tasarım ilişkileri tümüyle akıl ile kurgulanan, *apriori* nitelikte, herhangi bir ampirik gözleme dayanmayan, matematik veya geometri gibi evrende var olup olmadıklarına bakılmaksızın salt düşünsel süreçler içinde keşfedilebilen bilgileri sağlamaktadır. Olgu durumları ise sadece ampirik açıdan tasarlanabilen *aposteriori* nitelikli önermelerdir. Sezgisel olarak bilinmeyecekleri gibi açıkça bir kesinliğe de sahip değildirler. Örneğin “güneş yarın doğacaktır” önermesi olgu durumları bilgisidir; aynı biçimde “güneş yarın doğmayacaktır” önermesi gibi, sadece zihinsel muhakeme, söz konusu önermelerin doğruluğunun ya da yanlışlığının kesinliğini saptayamaz. Bu önermelerin doğru veya yanlış olduğu ancak evrenin durumuyla ilgilidir ve önermelerin doğruluk ya da yanlışlığına sadece gözlem sonucu ampirik bir yolla karar verilebilir. Bu durumda dahi ilerleyen sayfalarda değinileceği üzere *Hume*'un kuşkucu ampirizmi bunlara ilişkin bilginin kesinliğinin bilinebileceğini yadsır ve psikolojik yönden alışkanlık olgusunu gündeme taşır. PRIEST, 2007, s. 154; WOOLHOUSE, 1988, s. 141 - 142.

²⁰⁶ HUME, 1960, s. 187 - 188. PRIEST, 2007, s. 149.

²⁰⁷ HUME, 1960, s. 188 - 189. *Hume*'a göre sadece nesne değil genel anlamda madde ve tin de eşit seviyede bilinemez bir nitelik arz etmektedir. İnsan bu ikisinin doğasında hangi özelliklerin bulunduğunu belirleyebilecek durumda değildir. HUME, David, *Denemeler*, (çev. B. Karakaş), Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2017, s. 211.

²⁰⁸ HUME, 1960, s. 194.

²⁰⁹ HUME, 1960, s. 194 - 195.

değişmezlik zihinden bağımsız olarak nesnelere yönelik inancı besler²¹⁰. Örneğin odadan çıkarken şöminede yanan ateşin bir saat sonra odaya döndüğünde sönmeye ve bu olayın odada bulunulsa da bulunulmasa da devamlı biçimde tekrarlanması, olaylar arasında neden sonuç ilişkisi kurulmasına, yani tutarlılığın var olduğuna yönelik bir izlenimin doğuşuna ve o izlenim sayesinde nesnelere süreğenliklerine yönelik bir tasarımın doğuşuna sebebiyet verir²¹¹. Nesnelere değişse bile bu değişimin neden sonuç ilişkisinden kaynaklanan belirli bir tutarlılığın sonucunda gerçekleştiği düşünülerek nesnelere kesintisiz ve zihinden bağımsız bir varlıkları olduğu kabul edilir²¹². Dolayısıyla nesnelere var olduğuna dair inanç sadece onların özne tarafından mütemadiyen algılanmalarından kaynaklanmamaktadır. Söz konusu inanç geçmiş algılama ve deneyimler sayesinde edinilen izlenimler, oluşturulan tasarımlar, zihnin imgeleme yeteneği ve neden sonuç ilişkisi kurma eğilimi ile olayları belirli bir tutarlık zinciri doğrultusunda açıklama yönündeki doğal temayülü neticesinde ortaya çıkmaktadır.

Değişik zamanlarda, farklı niteliklerle, düzen ve tutarlılık içinde tekrarlanan izlenimler, nesnelere algılanmadıkları müddetlerde de benzeşim yoluyla²¹³, varlıklarını zihinden bağımsız olarak sürdürdükleri yönünde bir imgelemeyle nesnelere

---

²¹⁰ PRIEST, 2007, s. 151.

²¹¹ HUME, 1960, s. 195.

²¹² PRIEST, 2007, s. 151. Nedensellik ya da neden sonuç ilişkisiyle ilgili olarak ayrıca bkz. HUME, 1960, s. 169 - 172.

²¹³ *Hume* bununla birlikte benzeşim durumundan hareketle çıkarsamalarda bulunulup kesin hükümlere varılması konusunda dikkatli olunması gerektiğini düşünür. Ona göre “[t]aşın düştüğünü, ateşin yandığını, toprağın katı olduğunu binlerce kere gözlemlemiştir: Bu nitelikte yeni bir durumla karşılaşınca, hiç duraksamadan alışageldiğimiz çıkarımı yaparız. Karşılaştığımız örneklerin birbirine tam benzemesi bize benzer bir olay için yetkin bir güvence verir; öyle ki, bundan daha güçlü bir kanıtı ne ister ne ararız. Fakat en küçük ölçüde bile örneklerin benzeşmesinden ayrıldığınız yerde, orantılı olarak kanıtlanmanın gücünü de azaltırsınız: giderek, sonunda çok zayıf bir andırısmaya kalabilirsiniz; bunun da yanılmaya ve belirsizliğe açık olduğu herkesçe bilinir. [...] [B]ir ev görürsek, büyük bir kesinlikle bunun bir mimarı ya da yapıcısı olduğu sonucuna varırız: Çünkü bu örnek tam, o çeşit nedenden ileri geldiğini deneyim gördüğümüz etki çeşididir. Fakat evrenin, aynı kesinlikle benzer bir neden çıkarsamamıza elverecek biçimde bir eve benzediği ya da andırısmanın burada tam ve yetkin [olduğu söylenemez]. Benzeşmezlik öylesine çarpıcıdır ki, burada olsa olsa en çok yeltenebileceğimiz, benzer bir nedene ilişkin bir tahmin, bir yakıştırma, bir kabuldür”. HUME, David, **Din Üstüne**, (çev. M. Tunçay), 5. Basım, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2016, s. 168 - 169.

mevcudiyetlerine dair inancı pekiştirmektedir²¹⁴. İnsanın imgelemesi bir tasarımdan diğerine ancak benzeşimlerin kurulması suretiyle işlemekte ve bu aşamada tasarımlar arasında çeşitli bağlantıların -nedensellik ilişkilerinin- olduğu varsayılmaktadır²¹⁵. İnsanın benzeşim yoluyla, kendi varlığının kalıcılığı ve bağımsızlığından hareketle, dışarıdaki nesnelere var olup olmadıkları hakkında kuşkuya düşmesinin -söz konusu kuşku bir yönüyle de insanın kendi varlığından da şüpheye düşmesi anlamı doğuracağından- psikolojik yönden imkânsız olduğunu düşünen *Hume* bu nedenle insanın dış nesnelere varsayımsal biçimde kabul ettiğini belirtir²¹⁶. Gerçekten ona göre duyulur nesnelere ilişkin süreklilik düşüncesi -algı, ancak algılama devam ettiği müddetçe sürdüğünden ve nesnelere algılanmadıkları zamanlarda dahi var olduklarına yönelik inancın kökeni de insanın tutarlılık gereksinimiyle belleğinin doğal eğilimlerinden kaynaklandığından- hayalden başka bir şey değildir²¹⁷.

Şöminede yanan ateşe odun atılmadığında şöminenin bir saatin ardından söneceğini gözlemleyen ve bunun sonucunda izlenim edinen kimse, diğer seferde odada bulunsun ya da bulunmasın, bir tasarım olarak, ateşe odun atılmaması ile ateşin sönmesi arasında bir neden sonuç ilişkisi, yani nesne ya da olaylar arasında bir tutarlılık ilişkisi kuracaktır. *Hume* açısından söz konusu nedensellik durumu ateş ve odun arasındaki ilişkinin dışında bir bağıntıya tekabül etmediği gibi ateş ve odundan soyutlanarak tek başına ampirik açıklamaya konu olabilecek bir husus da değildir²¹⁸. Ortaya çıkan nedensellik durumu

---

²¹⁴ PRIEST, 2007, s. 152.

²¹⁵ WOOLHOUSE, 1998, s. 140.

²¹⁶ PRIEST, 2007, s. 152. *Ahmet Cevizci*'ye göre madde ile nesnelere bağımsız ve süreklilik arz eden varoluşlarına yönelik inancı temellendiren *Hume*, insan zihninin maddenin varlığını kanıtlamak konusunda yetersiz kaldığını söyler. Maddenin zihnin dışında bağımsız ve sürekli varoluşunun ispatlanamayacağını belirterek konuya ilişkin metafiziksel argüman ya da savlar öne sürmenin de yerinde olmadığını ifade eder. Keza maddenin mevcudiyetini göstermeye yönelik metafiziksel iddialar, nesnelere zihinden bağımsız ve sürekli biçimde var olduklarına ilişkin bilimsel bir kanıt da sayılmazlar; sadece psikolojik bir değerlendirme ya da analiz kabul edilebilirler. CEVİZCİ, 2002, s. 56.

²¹⁷ RUSS, 2016, s. 77.

²¹⁸ *Hume*'a göre kişi, hiçbir zaman nedensellik süreçleri içerisinde neden ile sonuç arasındaki ilişkiyi duyumsayamaz, dolayısıyla bu ilişkinin doğrudan deneysel bir niteliği haiz olmadığı söylenebilir. Sadece neden ile sonucun bir aradalığına ilişkin deneyimden hareketle nedenselliğin bilgisine ulaşabilir. HUME, 1960, s. 247.

kesinlik veya zorunluluk²¹⁹ taşımamakta, olgular arasındaki kurulan ilişkinin kökeni de gözlem veya deneyime değil alışkanlığa dayanmaktadır²²⁰. Başka bir ifadeyle “A” olayı “B” olayının nedeni ise, dolayısıyla “B” olayı “A” olayının gerçekleşmesini gerektiriyorsa ve buradan hareketle iki olay arasında nedensellik ilişkisi kuruluyorsa, bu noktada mevzu bahis “A” ve “B” olaylarının bir arada algılanmasıyla ilgilidir; “A” ile “B” arasındaki nedensellik bağlantısından türeyen ve gözlemlenen üçüncü bir münasebet olmadığı gibi bunun algılanması veya “A” ile “B” birlikteliğine yönelik bir izlenimin ortaya çıkması da mümkün değildir²²¹. Nedensellik ilişkisine dair tasarım, izlenim olmadan varsayımsal bir nedene dayanmaktadır²²². Tıpkı bilardo topunun çarptığı diğer topu hareket ettirmesi gibi genel olarak bir olay diğerini izlemekte ve bunlar dışsal algılar aracılığıyla deneyimlenmektedir²²³. Fakat zihin, nesne ya da olayların bu ardışıklığına -nedenselliğine- ilişkin herhangi bir düşünceye ya da içsel izlenime gerçekte sahip değildir²²⁴. Hareket halindeki birinci bilardo topu durağan durumdaki ikinci topa çarptığında ikinci top da hareket etmekte, bu olay her defasında aynı biçimde sonuçlanmakta -tutarlılık göstermekte- ise de *Hume*’a göre burada zorunluluğa dayanan bir nedensellikten bahsetmek mümkün değildir. Zira ampirik yönden gözlenen yegane şey birinci topun hareket etmeye başlamasını müteakip ikinci topa çarparak onu da harekete geçirmesi, böylece her iki bilardo topunun birbirlerinin peşi sıra hareket etmelerine ilişkin izlenimlerdir. Algılanan iki topun bir zaman dilimi içinde harekete geçmeleridir. Bu ardışık hareketler dışında nedenselliğe ilişkin herhangi bir gözleme,

²¹⁹ *Bertrand Russell*’a göre skolastik felsefede görüldüğü gibi, *Descartes* başta olmak üzere kartezyen felsefede de neden - sonuç ilişkilerinin mantıksal bağlantılardan kaynaklanan sebeplerle zorunlu olduğu varsayılır. Bu anlayışa ilk önemli meydan okuma, modern nedensellik yaklaşımını ortaya koyan *Hume* tarafından gerçekleştirilmiştir. RUSSELL, 2002, s. 236. *Hume*, skolastik ya da kartezyen felsefede akla dayandırılan bu zorunluluk ilişkisine ilişkin çıkarımın özünde deneyime dayandığını söyler. Bir olaydan sonra diğer olayın gerçekleşeceği yönündeki düşünce, tamamen daha önceki deneyimlerle elde edilmiş ve zamanla alışkanlık halini kazanmıştır.

²²⁰ SUNAR, 1999, s. 83.

²²¹ PRIEST, 2007, s. 158.

²²² PRIEST, 2007, s. 158; s. 166. *Hume*’a göre nedensellik ilişkisi konusunda hiçbir şeye *apriori* karar verilemez; zira nedensellik yargısının temeli deneyimlerdir. HUME, 2017, s. 211.

²²³ HUME, 2007, s. 46.

²²⁴ HUME, 2007, s. 46.

algılama ve dolayısıyla izlenimin doğması mümkün değildir. Nedenselliğe ilişkin düşünce, daha ziyade zihnin, hareketin nedenini nesnelere zihnin dışındaki sürenginliği ve bağımsızlığına duyduğu inançla da bağlantılı olarak varsayımsal biçimde bir tasarım olarak nitelendirmesinden kaynaklanmaktadır.

Nedensellik tasarımı varsayımsal bir niteliği haiz ise de *Hume* neden ve sonuca ilişkin yargıların geçmiş deneyimlere dayandığını ifade ederek söz konusu tasarımın ampirik kökenini göstermeye dönük psikolojik bir açıklama da getirmek istemiştir²²⁵. Buna göre eğer “A” olayı düzenli ve sürekli tekrarlanan biçimde “B” olayını gerektiriyorsa, insan psikolojik yönden “A”dan sonra “B”nin gerçekteşeceğine yönelik bir beklentiye girmekte, “A”dan sonra “B”nin gerçekteşmesini beklememesi bütünüyle imkânsız hale gelerek alışkanlığa dönüşmektedir²²⁶. Zorunluluğun aslında “A” ile “B” arasında veya nesnelere özgü değil, zihinde, tamamen önceki deneyimlerden beslenerek var olan çıkarımlardan kaynaklandığını düşünen *Hume*, zorunlu ilişki çıkarıma dayandığı halde çıkarımın zorunlu ilişkiden değil “A” ile “B” arasındaki bağlantının gerçekteşeceğine yönelik inanç nedeniyle ortaya çıktığını söylemektedir²²⁷. Başka bir ifadeyle geçmişte edinilen tecrübelerle dayalı izlenimler gelecekte de aynı ya da birbirlerine yakın olayların gelişmesi durumunda benzer sonuçların benzer nedenlerden dolayı tekrarlanacağına yönelik zihinsel bir alışkanlığın kazanılmasını sağlamaktadır²²⁸. Böylece insanın, doğanın bir düzenlilik doğrutusunda işlediğine inanabilmesi için akıl yürütmeye başvurmaya gereksinim duymaksızın ulaştığı daha güçlü bir ilke olarak alışkanlık edinilmiş davranışlar ortaya çıkmaktadır²²⁹. Alışkanlık bu niteliği itibarıyla bireyi özne haline getiren temel unsurdur ve zamansal bir sentez olarak geçmiş ile

²²⁵ PRIEST, 2007, s. 159; HUME, 1960, s. 103.

²²⁶ PRIEST, 2007, s. 159. *Hume*'a göre alışkanlık yeni bir akıl yürütme veya sonuç olmaksızın, geçmişte gerçekteşen bir şeyin tekrarlanması sonucu ortaya çıkar. Dolayısıyla mevcut herhangi bir izlenimden kaynaklanan inanç da alışkanlıktan türemektedir. Örneğin kişi, iki izlenimin birbiri ardına sıralandığını görmeye alıştığında, ilkinin görüntüsü ya da tasarımıyla karşılaştığında -alışkanlık dolayısıyla- hemen ikincisinin tasarımı hatırlayacaktır. HUME, 1960, s. 102 - 103.

²²⁷ RUSSELL, 2002, s. 237 - 238; RUSS, 2016, s. 80 - 81.

²²⁸ WOOLHOUSE, 1998, s. 144.

²²⁹ KENNY, 2017, s. 164 - 165.

şimdiden hareketle geleceğin bireşimini belirler²³⁰. Her olayın bir nedeni olması gerektiği yönündeki beklentinin ve mutlak olarak nedensiz olayların gerçekleşebileceğinin yadsınmasının en önemli sebebi inançsal ya da psikolojik bir etken olarak alışkanlıklarla ilintilidir²³¹. Nedenselliği adeta bir inanç kategorisi gibi nitelendirerek psikolojik çağrışımların sürekliliğiyle özdeşleştiren²³² *Hume* açısından iki ayrı nesnenin her zaman beraber olduğunu gözlemleyen biri zamanla alışkanlığa dayanarak, bunlardan birinin varlığını her gördüğünde diğerinin de varoluşuna ilişkin bir çıkarsama yapmaya başlamaktadır²³³. Ancak bu çıkarsama gerçek bir nedensellikten ziyade aslında sadece zihinsel alışkanlıklardan kaynaklanmaktadır. Ona göre evren tamamıyla rastlantısal olup zorunlu bağlantı, nedensel etki ya da nedensel kaçınılmazlık gibi tasarımlar sadece ikinci olayın birinci olayı takip edeceğine yönelik beklentilerin izlenimleridir; bunların insanın psikolojik alışkanlıkları içinde kökleşmeleri²³⁴ bir tür kesinliği ifade eden fenomenler

²³⁰ DELEUZE, Gilles, **Ampirizm ve Öznelik Hume Açısından İnsan Doğası Üzerine Bir Deneme**, (çev. E. Nahum), 2. Basım, Norgunk Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 96. *Hume*'un epistemolojisinde yer verdiği alışkanlığa ilişkin bu bağlantının hukuka ve toplumsal alana, özellikle mülkiyet sahipliği ve ilişkileri ekseninde yansıyan bir takım önemli sonuçları vardır. Ona göre toplumsal yaşamdan önce de sahiplik vardır. Toplumun ortaya çıkışının ardından ise mülkiyet sahipliğiyle bağlantılı olarak elinde tutma, zaman aşımı, elde etme, miras gibi durumlar ortaya çıkmıştır. Ancak tüm bu hallerde mülkiyet kademelerini kuran, alışkanlığın ya da beklentinin dinamizmidir. Beklenti, geçmiş ile geleceğin alışkanlıklara dayalı yürütülen sentezi olarak öznenin zihninde kurulmaktadır. Sentez süreci sonunda geçmiş, geleceğin kuralı olarak belirleyici hale gelmektedir. DELEUZE, **2016**, s. 96 - 98.

²³¹ COPLESTON, **1998(b)**, s. 92 - 93. Burada söz konusu olan, olaylar arasındaki değişmez birliktelik durumlarının gözlemlenmesinin ve deneyimlenmesinin psikolojik yönden etkilerinin ne olduğu meselesidir. Bu etki *Hume* tarafından büyük ölçüde ampirist bir temelde, gözlem ve deneyimlerin sonucunda biçimlenen alışkanlık kavramı etrafında açıklanmaktadır. Birbirini izleyen olayların gözlemlenmesi -örneğin zihnin doğal işleyişi içinde, dumanın görülmesinin, ateş görülmemiş bile olsa ateş düşüncesini veya ateş izleniminin, sıcak hissedilmemiş bile olsa sıcak düşüncesini doğurmasında olduğu gibi-, zamanla zihinsel bir alışkanlığın üretilmesini sağlar. Birbirini takip eden bu olaylar arasında ilk olay gerçekleştikten sonra ikinci olay henüz gerçekleşmemiş olsa bile ikinci olayın gerçekleşeceği yönünde deney ve gözlemin ötesine geçen bir çıkarsama yapılır. Önceki deneyimler - olaylara ilişkin ampirik bilgimiz- bu tür bir çıkarsamanın nesnel geçerliliğini sağlamaktadır. COPLESTON, **1998(b)**, s. 92. Alışkanlık bu çıkarsamaların gerçekleşeceğine yönelik inançtan kaynaklanmaktadır.

²³² NARSKI, **2013**, s. 49.

²³³ HUME, **2016**, s. 175. *Hume* açısından insanın kendi dışındaki maddi dünyanın varlığını kabul etmesini gerektirecek bir nedensellik bağlantısı bulunmadığı halde, önüne geçilemez bir alışkanlık dolayısıyla insanlar dış dünyanın var olduğunu kabul etmek zorunluluğunda kalırlar. CORNFORTH, **2006**, s. 39.

²³⁴ PRIEST, **2007**, s. 160. Benzer bir yorumda bulunan *Novack*'a göre de nedensellik kavramı, bir olay ya da cisim ile diğeri arasında keşfedilebilir herhangi bir maddi içsel ilişkiye bağlı değildir. Keza söz konusu kavramın nesnel gerçeklikte de hiçbir dayanağı yoktur. Zihnin geçmişte sürekli ve düzenli olarak birlikte görünen her şeyi eşleştirme konusundaki durdurulamaz eğilimi tarafından üretilir;

haline gelmelerini sağlamaktadır. İnsan, zorunluluk ya da kaçınılmazlıkların hiçbirini geçmişte tecrübe etmediğinden ve gelecekte de asla deneyimleyemeyeceğinden dolayı nedenselliğe ilişkin bir izlenimin edinilebilmesi imkânsızdır. Deneyimlenen ve izlenimlerine sahip olunan sadece nedensellik ilişkisine bağlanan olaylar olduğu için bu zorunlulukların var olup olmadıkları kanıtlanamamakta ve gerçeklikleri de kesin biçimde bilinebilir olmaktan çıkmaktadır.

İzlenimlerin zihinsel olduğundan hareketle nesnelere de zihinsel olduğunu söyleyen *Hume*, zihni ise farklı algıların belirli ilişkiler doğrultusunda bir araya getirilip birleştirildiği bir yığın ya da derleme olarak nitelendirerek²³⁵ insanın kendi dışındaki dünyanın varlığı veya yokluğu hakkında deneyimleme ve algılamadan, dolayısıyla izlenimlerden bağımsız bir bilgi edinemeyeceğini savunmuştur²³⁶. Zihnin ve nesnelere varlığı tasarımların ve esasen de izlenimlerin mantıksal varoluşuna dayandırılmış, başka bir ifadeyle *Hume*'un epistemolojisinde zihin ve nesnelere, en sonunda sadece izlenimlere indirgenip tasarımlar da izlenimlerin bir uzantısı haline getirilmiştir²³⁷. Nedensellik yasalarına ilişkin köktenci karşı çıkışı ve bunu bir beklenti ve alışkanlık meselesi olarak görerek öznel bir düşünce biçiminde nitelendirmesi bir taraftan bilimsel temele dayalı bilgi anlayışını sarsmış diğer taraftan bilgi edinme süreçlerini tamamen özneye bağlı bir süreç haline getirmiştir²³⁸. Bu durum aynı zamanda radikal bir ampirist yaklaşım olarak evrensel ve geleceğe yönelik bilginin olasılığını yadsıyarak ampirist epistemolojinin öznelcilik ve bilinemezciğe kayan bir yörüngeye oturmasına yol açmıştır²³⁹. Fakat

---

böylece söz konusu eşleşmelerin gelecekte de yeniden gerçekleşecekleri yönünde bir beklenti oluşarak alışkanlığa dönüşür. Beklenti durumu dolayısıyla alışkanlık, her ne kadar evrensel bir nedensellik yasasına dayanılarak genelleştirilse de aslında bu kuralın nesnel bir temeli olmadığından katışıksız bir varsayım kabul edilebilir. NOVACK, 1971, s. 78.

²³⁵ PRIEST, 2007, s. 163.

²³⁶ NOVACK, 1971, s. 76; CORNFORTH, 2006, s. 36.

²³⁷ PRIEST, 2007, s. 163 - 164.

²³⁸ NOVACK, 1971, s. 79 - 80.

²³⁹ REICHENBERG, 2000, s. 73. *Hans Reichenberg*'e göre *Hume* bu bilinemezcilik trajedisinin yıkıcılığını hafifletebilmek amacıyla alışkanlık kavramına başvurmuştur. Tümdengelsel inancı alışkanlık olarak yorumlayarak ampirizmin içine düştüğü dilemmayı çözmeye çalışsa da bu konuda bütünüyle başarılı olduğunu söylemek güçtür. Alışkanlığın kazanılması tümevarımsal bir sürecin sonunda gerçekleşmektedir. Bir şey sürekli olarak aynı neden sonuç ilişkisi çizgisinde gerçekleştiğinde gelecekte de mütemadiyen böyle devam edeceği yönünde bir beklentiye girilmektedir. Kısacası

Hume'un bilgiye ilişkin öznel yaklaşımının zihindeki düşünceler olarak tasarımları yaşamın içindeki pratik ihtiyaçları karşılayabilmek için alışkanlıklar veya davranış kuralları şeklinde değerlendirmesi, onu aynı zamanda pozitivist, faydacı ve pragmatist yaklaşımların epistemolojik koyutlarının biçimlenmesinde²⁴⁰ önemli ve kendisinden

---

tümdengelimsel bir inanç oluşmaktadır. Ancak temel sorun da tam bu noktada ortaya çıkmaktadır. Zira burada geleceğe ilişkin sonuca ulaşılırken tümevarımdan hareket edildiği halde, bu tümevarım tümdengelimsel bir çıkarımla elde edilmektedir. Tümevarım, tümdengelimsel bir inançla -tümevarım doğru varsayıldığı için- geçerli olabilmektedir, oysa *Hume* açısından tümevarım deneyimlere başvurularak geçerli kılınmaz. Örneğin insan geçmiş deneyimlerine bakarak güneşin her sabah doğduğundan hareketle gelecekte de böyle doğacağı yönünde bir beklenti içindedir. Güneşin yarın da doğacağına ilişkin bilgi alışkanlık sonucunda edinilmiştir. Mantıksal olarak böyle düşünmenin alışkanlık ya da beklenti dışında bir dayanağı yoktur. Yarın güneşin doğacağına ilişkin düşünce özünde bu nedenle tümevarımı, deneyime dayanmayan tümdengelimsel bir çıkarımla -yarın güneşin doğacağına ilişkin bir varsayımla- ispat etmektedir. Ancak ampirizmin deneyime dayanmayan önermelerden hareketle -yarın güneşin doğacağı varsayımı gibi- sonuca ulaşmaması gerekirdi. Tüm bu nedenlerle *Reichenberg* açısından, *Hume*'un ampirizmi en uç noktalarına götüren yaklaşımı, nihayetinde ampirizmi geleceğe ilişkin herhangi bir öngörüle bulunamayacak bir tür bilinemezciлик felsefesine dönüştürebilmektedir. REICHENBERG, 2000, s. 72 - 73. *Hume*'un tümevarım ilkesiyle ilgili kısa bir tartışma için bkz. RUSSELL, 2002, s. 247 - 248. Bu bağlamda *Hume*'un yaklaşımının bütünüyle ampirist gelenek içinde değerlendirilmesinin eksiklik taşıyacağını, başta nedenselliğin bir bileşeni olarak zorunlu bağlantı konusu gelmek üzere *Malebranche*'in rasyonalist felsefesinden etkilenen bazı yönleri olduğunu belirten görüşler de vardır. *Malebranche*'da Tanrı kavramı etrafında ele alınan bu zorunlu bağlantı mevzusu, *Hume*'da alışkanlık kavramı merkeze alınarak açıklanmıştır. ÖZTANRIKULU ÖZEL, Nurten, "Malebranche'in David Hume Üzerindeki Etkisi: Zorunlu Bağlantı Tasarımı Üzerine Bir Araştırma", *Felsefi Düşün Akademik Felsefe Dergisi*, Yıl: 2014, Sayı: 2, s. 22 - 23. *Reichenberg*'in öne sürdüğü görüşler de düşünüldüğünde *Hume* felsefesinin en sorunlu alanının burada ortaya çıktığı söylenebilir. Her ne kadar edinilmesi tümevarımsal bir sürecin sonucunda gerçekleşiyorsa da tümdengelimsel bir inanç olarak alışkanlık, aslında neden ile sonuç arasında, *Hume* ne kadar reddetmeye veya gizlemeye uğraşsın bir tür zorunlu bağlantı olarak belirmektedir. Sonuç olarak *Hume*'un tutarsızlığa düştüğü nokta hem bu zorunluluğa dayalı bağlantıyı hem de felsefesinin geleceğe ilişkin bilinemezci niteliklerini maskeleyebilmek için, yer yer psikolojik süreçlere atıf yaparak dolaylı yoldan tümdengelimci yöntemlere başvurması ve rasyonalist felsefe geleneğinden metodolojik düzeyde örtük olarak yararlanmasıdır.

²⁴⁰ *Hume*'un ileri sürdüğü felsefi çerçeve *Auguste Comte*'tan *Ernst Mach*'a kadar 19. ve 20. yüzyıldaki pek çok yeni pozitivist görüş üzerinde belirleyici bir güce sahip olmuştur. İnsanın ancak gözlemleyip deneyimlediği olaylar ile fenomenlerin bilgisine ulaşabileceği, bu bilginin de görelî bir niteliği haiz olduğu savına dayanan *Comte*'un pozitivism anlayışının kökeni, İngiliz ampirizmi ile *Hume*'un görüşlerinden beslenmiştir. SOYKAN, Ömer Naci, **Bilgi ve Betimleme Pozitivism ve Ernst Mach Üstüne**, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2017, s. 13 - 14. Fransa'da 1848 Devrimi öncesinde ortaya çıkan pozitivist felsefe, tinselci felsefenin yerini alırken, özellikle proletaryanın bir sınıf olarak güçlenmeye başlamasının ardından burjuva çevrelerde giderek benimsenmeye ve burjuvazinin dünya görüşü haline gelmeye başlamıştır. Fransa'da Aydınlanma döneminde ortaya çıkan ve burjuvazinin aristokrasıyla mücadelesinde devrimci motifler barındıran düşünsel kültür ile materyalist görüşlere tepki niteliği de taşıyan pozitivist anlayış, devrim sonrası hızla muhafazakârlaşan Fransız burjuvazisi için Aydınlanmanın tehlikeli fikirlerinden kurtulmak ve kurulan rejimi yoksul sınıfların tehdidi karşısında ayakta tutmaya devam etmek için yeni imkânlar sağlamıştır. Bu bağlamda *Hume*'un "[r]asyonal felsefi sistemlerin eleştirisi, 'nedensellik' ve 'güç' kavramlarının öznelleştirilmesi, tümevarımda mantıksal zorunluluğun inkarı, bilimin görevlerinin duyuların tarifleriyle ve düzenlenmesiyle sınırlandırılması, tözlerin varlığının inkarı ve nihayetinde özellikle de duyumculuğun bilinemezci türevi" gibi pek çok

esinlenen bir düşünür konumuna yükseltmiştir²⁴¹. Yaşamın içindeki pratik ihtiyaçları karşılamaya yönelik arayış, *Hume*'un felsefesinde bilgiyi gerek bireysel gerek toplumsal düzlemde çıkar ve yararlılık ekseninde değerlendirilebilecek öznel bir kategori haline getirmiştir.

Gilles Deleuze'un belirttiği üzere *Hume*, anlama yetisinin çıkarı yansıttığından hareketle bu yetinin gerçek anlamının bir tutkuyu ya da menfaati toplumsal kılmak üzerine biçimlendiğini ifade eder²⁴². Hakikatin, düşüncelerin içeriğinin dış dünyayla uyumluluğu ekseninde değil yalnızca pratik amaçla bağdaşması ekseninde belirlendiğini söyleyerek ve görünüşlerin ardındaki temel nedenleri araştırmaktan ziyade dolaysız ve yüzeysel olana güvenmeye meyilli bir düşünce anlayışını ön plana çıkararak gerçekliği ilişkin oportünist bir epistemolojiyi savunmuştur²⁴³. Bu oportünist anlayışı sadece epistemolojik teorisiyle sınırlı kalmamış, etik yaklaşımına da sirayet etmiştir. Etiğin temelini yer yer bireysel veya toplumsal özellikler gösteren yarar düşüncesine

---

düşüncesi farklı pozitivist ekolleri etkilemiştir. NARSKI, **1993**, s. 58 - 61. *Hume*'un görüşlerinin başta *John Stuart Mill* ve *Herbert Spencer* olmak üzere 19. yüzyıl erken dönem İngiliz pozitivismi üzerindeki etkileri için bkz. NARSKI, **1993**, s. 72 - 94; SOYKAN, **2017**, s. 15 - 16. *Hume*'un görüşlerinin pozitivism üzerindeki etkileri benzer biçimde faydacılık ve ondan türeyen pragmatist anlayışa da yansımıştır. Örneğin pragmatizm, *Hume*'un ampirizminden faydalanmakla beraber hem onun felsefi yaklaşımını hem de pozitivismi aşarak liberalizmle çok daha uyumlu bir programı benimsemiştir. *Hume*'da ön plana çıkan öznelci ve tekbenci anlayışın aksine pragmatizm, insanı dünya ve çevresiyle pratik bir etkileşim içinde kabul etmiş; insanı sürekli eylemde bulunan, sonuçlar elde ederek kendisini çevreleyen nedenleri değiştirme kudretine sahip bir özne olarak tasavvur etmiştir. CORNFORTH, **2006**, s. 202.

²⁴¹ NOVACK, **1971**, s. 80. *Hume*'un etkisini sadece pragmatist ya da faydacı düşünceyle sınırlandırmamak gerekir. Onun kuşkucu görüşlerinin 19. ve 20. yüzyıl felsefesi ve epistemolojik yaklaşımları üzerinde diğer ampirist filozoflarla kıyaslandığında daha derin etkiler bıraktığı dikkat çeker. Gerçekten de fenomenalizm, ampiryokritisizm, bilinemezlik, öznelcilik ve izlenimcilik gibi farklı felsefi yaklaşımların ve düşünce akımlarının ortaya çıkışında *Hume*'un fikirleri etkili olmuştur. NOVACK, **1971**, s. 78 - 79.

²⁴² DELEUZE, **2016**, s. 8.

²⁴³ NOVACK, **1971**, s. 80. *Novack*'a göre *Hume*'un kuşkuculuğunun etkileri 19. yüzyılda daha açık bir biçimde ortaya çıkmıştır. Burjuva rejimlerin bu yüzyıldaki üstünlüğü ve muhafazakârlaşması, ampirizmin daha materyalist unsurlarını ve savunucularını önemsizleştirerek *Hume*'un kuşkucu sonuçlarını ön plana çıkarmıştır. Nedenselliğin gerçekliğine, tözün varlığına ve bilimsel bilginin nesnelliğine yönelik akıl yürütmeleri, klasik ampirizmin materyalizmle olan bağlarını yıpratmıştır. NOVACK, **1971**, s. 153. Örneğin *Hume*, *Berkeley*'nin öznel idealist felsefesinin temeli sayılabilecek maddi tözün yokluğu yaklaşımını tinsel - düşünsel tözün de kategorik biçimde reddi suretiyle genişletmiştir. “Ona göre ‘ben’; sürekli olarak değişen ama yine de oldukça süregelen bir çekirdeğe sahip olan (aksi halde kişiliğin görelî sürekliliği olmazdı) ve bellek aracılığıyla hayali olarak birleşmiş bir ortak bütün oluşturan bir algılar ve tasarımlar demetidir”. NARSKI, **2013**, s. 51 - 52.

dayandırmış; ahlaki erdemi de yapay bir adalet düşüncesiyle eşitleyip özünde toplumdaki mülkiyet ilişkileri ile haklarının korunması için ihtiyaç duyulan bir olguya indirgemıştır²⁴⁴. *Hume*'un içerikten ziyade pratik mülahazalarla biçimlenen, amaca yönelmiş düşüncüyü hakikat sayıp daha değerli ve kullanışlı olarak nitelendiren epistemolojik yaklaşımı, bu yönüyle etik felsefesiyle de büyük bir uyum arz etmiştir. İskoçya'nın İngiltere ile birleştiği ve İngiliz kapitalizminin kurumsallaşıp kendine özgü formunu aldığı bir çağda, doğru bilginin gerçekliğinden kuşku duyarak bilgiyi faydalı olma ve çıkarların maksimize edilebilmesi ekseninde yeni bir anlama kavuşturması tam da dönemin burjuva toplumunun ve kapitalistleşen aristokrasinin zihniyetiyle uyumlu bir felsefi anlayışı simgelemektedir.

Hume'un felsefesini yukarıdaki çerçeveden hareketle etik, siyaset ve epistemolojik yaklaşımlarının bir sentezi biçiminde, aynı zamanda dönemin iktisadi, politik ve hukuki gerçeklikleriyle bağlantılı, özü fayda ilkesine dayanan sistematik bir toplumsal teori kurma çabası şeklinde tanımlamak yanlış olmayacaktır²⁴⁵. Faydayı sadece mevcut toplumsal düzeni çözümleyip yeniden düzenleyen bir ölçüt olmanın ötesinde betimleyerek düzenin sürekliliğini ve meşruiyetini de güvence altına alan bir ilke konumuna yükseltmiştir²⁴⁶. O, kapitalizmin kurumsallaştığı ve toplumsal yaşamın tüm alanlarında egemen ve belirleyici bir pozisyona yükseldiği 18. yüzyıl İngiltere'sinde yaşanan büyük ekonomi politik dönüşümün hem bir gözlemcisi ve değerlendircisi hem de destekleyicisi olarak ön plana çıkmıştır²⁴⁷. Toplumunu, sözleşmeyle inşa edilmiş ya da ona dayanan bir yükümlülükler bileşimi olarak yorumlamayıp yararlılığın temel belirleyen olduğu karşılıklı bir uzlaşım kümesi biçiminde nitelendirmiştir²⁴⁸. Eski doğal

²⁴⁴ CEVİZCİ, 2002, s. 82; COPLESTON, 1998(b), s. 140.

²⁴⁵ YÜRÜŞEN, 2013, s. 37 - 38. *Hume*'un felsefeye ilişkin genel yaklaşımının, özellikle doğal hukuka ilişkin geleneksel savları çürütmesi itibarıyla toplumsal teorinin bütün alanlarında belirleyici ve dönüştürücü bir etkisi olduğundan bahsedilebilir. SABINE, 1969(a), s. 290.

²⁴⁶ SUNAR, 1999, s. 86 - 87.

²⁴⁷ YÜRÜŞEN, 2013, s. 92.

²⁴⁸ DELEUZE, 2016, s. 37. Deleuze'a göre *Hume*'un yaklaşımı açısından "[t]oplumun özü yasa değil kurumdur. Yasa aslında girişimlerin ve eylemlerin sınırlandırılmasıdır ve toplumun yalnızca olumsuz yanını hesaba katar. Sözleşmeciler teorilerin hatası, bize özü yasa olan, önceden varolan bazı doğal hakları güvence altına almaktan başka amacı olmayan, sözleşmeden başka kökeni olmayan bir toplum sunmalarıdır. Olumlu olan toplumsalın dışına, toplumsal ise bir başka tarafa, olumsuz

hukuk anlayışlarına ihtiyaç kalmadığı için sözleşmecî yaklaşımların bir kenara bırakıldığı, politik alanın zengin ve nüfuzlu sınıfların çıkarlarına doğrudan hizmet ettiği dönemin İngiltere'sinde²⁴⁹, *Hume*'un epistemolojik teorisinden siyaset felsefesine kadar çerçevesini çizdiği yapı da ülkenin ekonomi politik ve hukuksal gerçekliğinin bir yansıması olmuştur.

Yaşadığı dönemde, geleneksel *Whig - Tory* çatışması içinde *Hume*, çeşitli kesimlerce özellikle İngiliz tarihiyle ilgili yazdığı kitabın da etkisiyle, şüpheli ve muhafazakâr bir tarihçi²⁵⁰, hatta ideolog olarak nitelendirilerek statükocu bir *Tory* taraftarı kabul edilmiştir²⁵¹. Ancak bu kabulün *Hume*'un fikirlerinin hem yaşadığı dönem hem de sonraki yıllardaki liberal düşünce ile kapitalizmin ekonomi politik ve hukuki düzeni üzerindeki etkileri düşünüldüğünde son derece indirgemeci bir yoruma dayandığı söylenebilir. Çünkü 18. yüzyılda kapitalist girişimcilik ruhuyla ticaret, finans ve sanayi gibi alanlarda faaliyet göstermeye başlayan muhafazakâr toprak aristokrasisi ile devrim sürecinin en kazançlı sınıfı olan burjuvazi arasında fayda ilkesine dayanan sınıfsal uzlaşımın ideoloğu olarak ön plana çıkan *Hume*, görüşleri ile toplumsal alanda her ne kadar çelişkili bir rol oynamışsa da *Whig - Tory* farklılaşmasını büyük oranda törpüleyerek çıkar eksenli bir ortaklaşmanın tohumlarını atmıştır²⁵². Hatta bunun ötesine geçerek yaşadığı dönemin İskoç ve İngiliz muhafazakâr çevrelerinin benimseyebileceği, İngiliz ekonomi politikasıyla uyumlu ampirik niteliği haiz epistemolojik bir teorisin çerçevesini inşa etmeyi başarmıştır. Bu başarıyı etik, siyaset ve hukuk felsefesi bağlamında da göstermiştir. Konuya ilişkin ayrıntılı bir tartışma bu çalışmanın sınırlarını

---

sınırlandırmanın, yabancılaşmanın tarafına konmuştur. *Hume*'un doğa durumu, doğal haklar ve sözleşme hakkında yaptığı bütün eleştirisi, problemi tersine çevirmek gerektiğini göstermeye dayanır. Yasa kendiliğinden yükümlülüğün kaynağı olamaz, çünkü yasanın yükümlülüğü bir yararlılık varsayar. Toplum önceden varolan hakları güvence altına alamaz: İnsan toplum içinde yaşıyorsa bunun nedeni tam da onun önceden haklarının olmamasıdır". DELEUZE, 2016, s. 36.

²⁴⁹ SABINE, 1969(a), s. 290.

²⁵⁰ *Hume*'un tarihçi kimliği ile tarihe ilişkin yaklaşımının felsefi görüşleri üzerindeki etkileriyle ilgili olarak bkz. MURTEZA, Gökhan, "Tarihçi Olarak David Hume", *Felsefi Düşün Akademik Felsefe Dergisi*, Yıl: 2014, Sayı: 2, passim.

²⁵¹ YÜRÜŞEN, 2013, s. 34 - 35; KENNY, 2017, s. 97 - 98.

²⁵² NARSKI, 2013, s. 39.

fazlasıyla aşıyorsa da²⁵³ *Hume*'un görüşleri, özellikle mülkiyet, adalet, ahlak ve fayda ilkesi arasında kurduğu bağlantı, klasik *Tory* ideolojisinin ve tahayyüllerinin çok daha ötesine geçerek kendisinden sonraki pek çok liberal düşünürde de ilham kaynağı olmuştur. Gerçekten *Hume*'un fikirleri liberal geleneğin muhtelif unsurlarını içerdiği gibi geleceğin liberalizm anlayışlarını da biçimlendirmesi itibarıyla İngiltere'de hâkim üretim tarzı haline gelen kapitalizmin dönemsel gereklilikleriyle büyük bir uyum göstermiştir.

Humecu epistemolojinin bilgi ve hakikate yüklediği fayda ve çıkarıya dayalı bireysel ve toplumsal nitelikli pratik nosyon, İngiliz ekonomi politikçilerinin herkesin ancak kendi kişisel çıkarını maksimize etmeye yönelik davranışlarda bulunduğu toplumsal çıkarın da maksimize edileceği yönündeki savlarının öncülü olmuştur. Keza bu nosyonu takip ederek geliştirilen ve *Bentham*'ın fayda ilkesinden esinlendiği hukuki pozitivist teorisi ile diğer İngiliz faydacılarının ve Amerikan pragmatistlerinin bilgi, fayda, çıkar arasında kuracakları çok daha doğrudan ilişkilerin düşünsel temelleri de *Hume* tarafından atılmıştır. Sonuç olarak *Hume*'un hem kapitalizmin ekonomi politik ve hukuki düzeni hem de burjuva toplumsal felsefesi ve kültürü üzerindeki uzun dönemli etkileri yadsınamaz bir boyuta ulaşmıştır.

DEĞERLENDİRME

Doğa bilimleri alanında deney ve gözlemden elde edilen veriler ışığında gerçekleştirilen araştırmalarla ivmelenen mekanik bilim anlayışı ile *Bacon*'la felsefi alanda başlayıp takipçisi filozoflarca sürekli olarak yetkinleştirilmeye çalışılan ampirist epistemoloji, İngiltere'deki kapitalizmin gelişimiyle koşutluk içinde birbirlerini etkileyip dönüştürmüşlerdir. Kapitalizmin piyasaya odaklanan meta üretimi ve mübadele süreçleri, üretici güçlerin verimliliğinin artırılabilmesi için ampirik yöntemlere dayalı bilimsel ilerlemenin yarattığı olanaklar ile yeni buluş ve teknolojilere sürekli ihtiyaç duyarken, insanın evreni bilebileceğine ilişkin bir inançla biçimlenen felsefi ampirizm de zamanla burjuvazinin yeni dünya görüşünün bir parçası haline gelmiştir. Ampirist öncüllerle beslenen ve burjuva bakış açısını yansıtan bu görüş kapitalizmin örtük ideolojisi vasfına

²⁵³ Bu konudaki tartışmalar için bkz. YÜRÜŞEN, 2013, s. 44 - 49; s. 98 - 102.

ulaşarak siyasetten ekonomiye, hukuktan ahlaki konulara kadar burjuva toplumsal kültürü ile ilişkilerinin bütününe nüfuz etmiştir.

Kapitalizmle uyumlu bir epistemolojinin sınırlarını aşarak ampirizm *Locke*'un siyaset felsefesinde siyasal liberalizmin, *Adam Smith* ya da *David Ricardo*'nun ekonomi politik analizlerinde klasik liberal iktisat teorisinin temeli olarak zamanla sosyal bilimlerin başat metodolojisi haline dönüşmüştür. Ampirizmin etkinliği *Comte*'un sosyolojik pozitivizmiyle yeni bir evreye girmiş, keza pozitivist teorinin de yardımıyla 19. ve 20. yüzyılda kapitalist gelişimle uyumlu değişimini sürdürerek önce pragmatizmle sonra da Avusturya Okulu'nun mantıksal pozitivizmiyle doruk noktasına ulaşmıştır. Bunların yanı sıra ampirizmin temel felsefi kabulleri sosyal bilimlerin sınırlarını aşarak hukuki düşünce üzerinde de belirleyici olmaya başlamıştır.

Ampirist filozofların fikirlerinden etkilenen hukukçular, pozitivizme dayanan hukuk teorileri aracılığıyla, hukuk düzeninden hukuk uygulamasına uzanan bir sahada hukuka ilişkin geleneksel ve feodaliteden kalma bütün kural, kalıp, yöntem ve düşünceleri bir kenara koyarak modern kapitalizmin ekonomik alt yapısı ve devlet düzeniyle uyumlu bir sistemin praksisinin inşasına koyulmuşlardır. *Bentham*'ın faydacı hukuk teorisinden *Austin*'in analitik hukuk anlayışına kadar farklı hukuk anlayışları bu ampirik kökenlerden beslenmişlerdir. Böylece ampirizm ve onun felsefi savları başlangıçtaki epistemolojik çerçevesini ciddi boyutta genişleterek sadece doğa bilimleriyle sınırlı olmayacak bir biçimde sosyal bilimlerin farklı alanlarından hukuka kadar hem bir metodoloji haline gelmiş hem de liberal ekonomi politik sistem ile onun hukuk düzeninin kurucu öğelerinin içini doldurmuştur. Ampirik öğretinin esasları geçmişten günümüze bir taraftan koşulların gereklilikleri doğrultusunda değişikliklere uğrarken diğer taraftan üretim ilişkilerinden toplumsal yaşam ve değerlere ya da siyasal alandan hukuksal kurum ve süreçlere kadar sistemin tüm yapısal öğelerini dönüştürerek kapitalizm ve liberal düşünceyle simbiyotik bir bağ kurmuştur.

Çalışmada ampirizmin gelişiminin bu tarihsel süreci, İngiltere'de feodalizmden kapitalizme geçişte önemli bir dönüm noktası olan 16. yüzyıldan itibaren ele alınmıştır. Bu bağlamda ilk bölümde ampirizmin doğa bilimleri alanında deney ve gözleme dayanan bir metodoloji olarak ön plana çıktığı erken aşamalardan itibaren genel açılımı ana

hatlarıyla incelenmiştir. Üretim yapısındaki dönüşüm ve burjuva sınıfının ortaya çıkışı giderek rekabete dayalı piyasa koşullarının oluşmasını sağlamış, bu da yeni teknolojilerin geliştirilmesini ve buluşların gerçekleştirilmesini teşvik ederek bilimsel ilerlemenin hızlanmasıyla sonuçlanmıştır. Bu değişim, üretim kapasitelerini sürekli artırmaya yönelmiş müteşebbislerin sayısını çoğaltarak geleneksel yöntemlerle imalat yapan feodal nitelikli patrimonyal iş ilişkilerinin hâkim olduğu lonca örgütlenmesine bağlı işyerlerinin zamanla ortadan kalkmasına yol açmıştır. Keza feodal aristokrasi karşısında güçlenmeye ve zenginleşmeye başlayan, ev içi imalat sistemini doğrudan yönlendiren tüccar kapitalistler ile manifaktür sahiplerini doğurmuştur. Özellikle İngiltere’de tarımsal kapitalizmin yaygınlaşması ve kapitalist çiftlikler arasındaki rekabet tarımda verimliliği artırmaya yönelik ıslah yöntemlerini gündeme getirmiş, bunun için de yine tarımsal tekniklerin ilerletilmesine yönelik araştırmalara büyük ilgi gösterilmiştir. Feodaliteden kapitalizme geçiş sürecindeki tüm bu olgular bilimsel ve teknik alanda deney ve gözleme dayanan, tümevarımı temel yöntem olarak kullanan ampirizmin tedricen önem kazanmasıyla sonuçlanmıştır. Konuya ilişkin tartışmalar bu aşamada düşünsel alanda da yoğunlaşmıştır. Ampirizm, felsefenin de bir konusu haline gelmiş ve İngiltere’de hızla yaygınlaşıp benimsenerek rasyonalist felsefi anlayış karşısında yeni bir epistemoloji ve metodoloji konumuna yükselmiştir.

İkinci bölümde çalışmanın asıl odaklandığı nokta olarak felsefi ampirizmin bu gelişimi *Bacon, Hobbes, Locke, Berkeley ve Hume*’un epistemolojik görüşleri esas alınarak incelenmiştir. Söz konusu filozofların epistemolojik yaklaşımları hem kendi aralarındaki ilişkiler hem de iki yüz yıla yakın bir zamana yayılan süreçte ampirist felsefedeki ilerleme ve değişimler de göz önüne alınarak irdelenmiştir. Ayrıca bu düşün insanların epistemolojik teorilerinin siyaset felsefelerini ve yer yer siyasi görüşlerini nasıl etkileyip dönüştürdüğü, yaşadıkları dönemin ekonomi politik gerçekliği içinde ana hatlarıyla ele alınmıştır. Çalışmanın sınırlarını aşmama kaygısıyla, bu filozofların epistemolojik teorilerinden beslenen siyaset kuramlarına sadece konuyla bağlantıları ölçüsünde değinilmişse de kapitalizmin ekonomi politik ve hukuki düzeninin hem bu kuramları etkilediği hem de bunlardan etkilendiği çeşitli örneklerle açıklanmıştır.

Felsefenin doğrudan ilgilendiği bir konu haline gelen ampirist düşünce, özellikle *Bacon*, *Hobbes* ve *Locke* gibi filozofların epistemolojik görüşlerinde, tıpkı dönemin burjuva sınıfı gibi çok daha devrimci bir pozisyonu temsil etmiştir. *Bacon* ve *Hobbes*'ta materyalist bir ampirizm anlayışına dayanan bu devrimci yön, *Locke*'ta daha ılımlı bir biçime dönüşerek düalist bir ampirizm haline gelmiştir. Bununla birlikte *Berkeley* ve *Hume* ile ampirist anlayış önce idealist ve daha sonra şüpheli bir görünüm kazanarak devrimci niteliğini büyük oranda kaybetmiş ve dönemin muhafazakârlaşan burjuva zihniyetinin dünya anlayışına daha uygun bir içerikle donatılmıştır. *Berkeley* ampirist metodolojiyi Tanrısal varlığın kanıtlanmasının bir aracı haline getirerek idealist bir zemine yerleştirirken muhafazakâr burjuvazi ve kapitalistleşen feodal aristokrasi için feodalizmden arta kalan skolastik felsefenin kesin kategorilerle biçimlenmiş önermelerine ihtiyaç duymaksızın başvurabilecekleri yeni bir idealist ontoloji geliştirmiştir. Böylece ampirist düşüncenin toplumsal alanda daha geniş kesimlerde yaygınlaşabilmesine katkı sunmuştur. *Hume* ise benimsediği kuşkucu ampirizm ile bilginin kesinliği ve bilinebilirliğine ilişkin inancı ciddi şekilde sorgulamış; bilgi ile fayda arasında yeni bir bağlantı kurarak bilgiye ilişkin geleneksel kabulleri sarsmıştır. Kapitalizmin yerleşen piyasa düzeninin ihtiyaç duyduğu biçimde kâr ve faydaya dayanan ilişkilerin doğrulanmasını bilgiyi öznelleştirip göreceleştirerek sağlamıştır. Bilginin doğruluk ölçütünün öznel ve göreceli bir kavram olarak faydayla açıklanması, çıkarları maksimize etmeye yönelik ve gerektiğinde çıkarın maksimizasyonu için siyasetten iktisada ya da hukuktan ahlaka kadar temel ilkeleri belirleyen, menfaat eksenine odaklanmış, değişken ve pratik bir liberal paradigmanın epistemolojisinin inşasına benzersiz katkılar sunmuştur.

Sonuçta ampirizmin doğa bilimleri alanında kullanılan bir yöntem olarak ortaya çıkışından sonra epistemolojik bir içerik kazanarak gelişim göstermeye başlamasıyla İngiltere'nin ekonomi politik ve hukuki düzeni ve bu düzendeki değişimlerle bağıntısı hiç kaybolmamıştır. Ampirist filozofların epistemolojik yaklaşımlarındaki farklılaşmalar, kapitalist üretim tarzının ilerlemesiyle ve dönüşümüyle uyumlu şekilde yeni aşamalara evrilirken, siyaset felsefeleri ve siyasi görüşleri de bu tahavvüle paralel olarak biçimlenmiştir. Ampirizmin ilham verdiği felsefi yaklaşımlar da 19. ve 20. yüzyıllarda başka adlarla düşünce dünyasının içinde önem kazanmışlardır. Keza ampirizm, pozitivist

sosyoloji anlayışlarından başlayarak siyaset biliminde ve hukuk teorisinde de çok güçlü etkiler bırakmıştır. Modern liberal siyaset teorisi bu bağlamda ampirist öncüllerle sıkı ilişki içinde olan pozitivizmden pek çok öğeyi içselleştirdiği gibi günümüz liberal hukuk düzenleri de hukuk kurallarından hukuk uygulamasına veya hukuk eğitiminden hukuk teorisine kadar yine ampirist kaynaklardan beslenen klasik hukuki pozitivizmin pek çok koyutu ile temel ilkesini benimsemiştir. Çalışmada günümüz ekonomi politik ve hukuki düzeninin kökenlerinde yatan bir olgu olarak ampirist epistemolojinin gelişimi ve dönüşümü sözü edilen eksende ele alınarak incelenmiştir.

KAYNAKÇA

- AKSOY, Hüsni, **Devlet ve Demokrasi**, Yön Yayıncılık, İstanbul, 1994.
- ATHERTON, Margaret, "Introduction", **The Empiricists - Critical Essays on Locke, Berkeley, and Hume**, (der. M. Atherton), Rowman & Littlefield Publishers, Lanham, 1999.
- AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali / ÇULHA ZABCI, Filiz / ERGÜN, Reyda, **Kral - Devletten Ulus - Devlete**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005.
- AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali / KÖKER, Levent, **Kral - Devlet ya da Ölümlü Tanrı**, 2. Basım, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2000.
- AKMAN, Şefik Taylan, "Feodalizmden Kapitalizme Geçiş Sürecinde İngiltere'de Hukuki Düzeninin Kuruluşu ve İktidarın Paylaşımı", **Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Yıl: 2021, Sayı: 1, (s. 161 - 248).
- BACON, Francis, **Antik Bilgelik**, (çev. M. C. Mutlu), 1984 Yayınevi, İstanbul, 2020.
- BACON, Francis, **Denemeler ya da Ahlaka İlişkin Uygulamalı Öneriler**, (çev. E. Günçe), Morpa Kültür Yayınları, İstanbul, 2004.
- BACON, Lord [Francis], **Novum Organum or True Suggestions for the Interpretation of Nature**, (der. J. Devey), P. F. Collier & Son, New York, 1902.
- BACON, Francis, **The Works of Francis Bacon Volume 4: Translations of the Philosophical Works 1** (der. J. Spedding, vd.), Cambridge University Press, Cambridge, 2011.
- BACON, Francis, **Yeni Atlantis**, (çev. Ç. Dürüşken), 3. Basım, Alfa Basım Dağıtım, İstanbul, 2020.
- BEER, Max, **Sosyalizm ve Sosyal Mücadelelerin Genel Tarihi**, (çev. G. Üstün), 3. Basım, Can Yayınları, İstanbul, 1989.
- BERKELEY, George, **A Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge**, (der. J. Dancy), Oxford University Press, Oxford, 1998(b).
- BERKELEY, George, **Hylas ile Philonous Arasında Üç Konuşma**, (çev. L. Özşar), Biblos Kitabevi / Yayınları, Bursa, 2018.

- BERKELEY, George, **İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine**, (çev. H. Turan), 2. Basım, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998(a).
- BERKELEY, George, **Yeni Bir Algı Teorisi**, (çev. E. Ergün), Yeryüzü Yayınevi, Ankara, 2003.
- BRUNTON, J. A., “The “Absolute” Existence of Unthinking Things”, **Philosophy**, Yıl: 1970, Cilt: 45, Sayı: 174, (s. 267 - 280).
- CASSIRER, Ernst, **Devlet Efsanesi**, (çev. N. Arat), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984.
- CEVİZCİ, Ahmet, **Felsefe Tarihi Cilt 4 Aydınlanma Felsefesi Tarihi**, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2002.
- COLLINS, Randall, **Dünya Felsefe Tarihinin Oluşumu - Filozoflar Birbirlerini Nasıl Etkiledi?**, (çev. T. Göbekçin), Alfa Basım Yayın, İstanbul, 2020.
- COPLESTON, Frederick, **Felsefe Tarihi, C. 5, Çağdaş Felsefe, Bölüm a, Hobbes - Locke**, (çev. A. Yardımlı), 2. Basım, İdea Yayınevi, İstanbul, 1998(a).
- COPLESTON, Frederick, **Felsefe Tarihi, C. 5, Çağdaş Felsefe, Bölüm b, Berkeley - Hume**, (çev. A. Yardımlı), 2. Basım, İdea Yayınevi, İstanbul, 1998(b).
- COPLESTON, Frederick, **Felsefe Tarihi, C. 8, Çağdaş Felsefe, Bölüm a, Yararcılık ve Pragmatizm**, (çev. D. Canefe), İdea Yayınevi, İstanbul, 2000.
- CORNFORTH, Maurice, **Pozitivizme ve Pragmatizme Karşı Felsefeyi Savunmak**, (çev. T. Ok), Evrensel Basın Yayın, İstanbul, 2006.
- CORNFORTH, Maurice, **The Theory of Knowledge**, 7. Basım, International Publishers Co., Inc., New York, 1983.
- DELEUZE, Gilles, **Ampirizm ve Öznellik - Hume Açısından İnsan Doğası Üzerine Bir Deneme**, (çev. E. Nahum), 2. Basım, Norgunk Yayıncılık, İstanbul, 2016.
- DIDIER, John, **John Locke**, (çev. A. Altınörs), Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2009.
- DUNN, John, **Düşüncenin Ustaları Locke**, (çev. F. Dilber), Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2008.

- ENGELS, Friedrich, **On Historical Materialism**, International Publishers, New York, 1940.
- GARRETT, Don / EDWARD Barbanell, "Preface", **Encyclopedia of Empiricism**, Greenwood Press, Westport, Connecticut, 1997.
- HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich, **Felsefe Tarihi 3. Cilt Ortaçağ Felsefesi ve Modern Felsefe**, (çev. D. B. Kılınç), NotaBene Yayınları, İstanbul, 2021.
- HOBBS, Thomas, **Elementa Philosophica De Cive - Yurttaşlık Felsefesinin Temelleri**, (çev. D. Zarakolu), Belge Yayınları, İstanbul, 2007.
- HOBBS, Thomas, **Leviathan veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği, Biçimi ve Kudreti**, (çev. S. Lim), 3. Basım, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.
- HUME, David, **A Treatise of Human Nature**, (der. L. A. Selby-Bigge), Oxford University Press, Oxford, 1960.
- HUME, David, **An Enquiry Concerning Human Understanding**, (der. P. Millican), Oxford University Press, Oxford, 2007.
- HUME, David, **Denemeler**, (çev. B. Karakaş), Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2017.
- HUME, David, **Din Üstüne**, (çev. M. Tunçay), 5. Basım, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2016.
- KARAKAYA, Ali, **Antik Yunan'dan Modern Zamanlara Doğa, Bilim, Özgürlük**, NotaBene Yayınları, İstanbul, 2019.
- KENNY, Anthony, **Batı Felsefesinin Yeni Tarihi III. Cilt Modern Felsefe'nin Yükselişi**, (çev. V. Uzundağ), Küre Yayınları, İstanbul, 2017.
- KÖKER Levent, **İki Farklı Siyaset Bilgi Teorisi - Siyaset İlişkileri Açısından Pozitivizm ve Eleştirel Teori**, Dipnot Yayınları, Ankara, 2008.
- LENIN, V. I., **Collected Works - Volume 14 - 1908**, (çev. A. Fineberg), (der. C. Dutt), 4. Basım, Progress Publishers, Moskova, 1977.
- LEYDEN, W. von, "John Locke and Natural Law", **Life, Liberty, and Property - Essays on Locke's Political Ideas**, (der. G. J. Schochet), Wadsworth Publishing Company, Inc. California, 1971, (s. 12 - 25).

- LOCKE, John, **An Essay Concerning Human Understanding - Vol. I** (der. A. C. Fraser), Dover Publications, New York, 1959(a).
- LOCKE, John, **An Essay Concerning Human Understanding - Vol. II** (der. A. C. Fraser), Dover Publications, New York, 1959(b).
- LOCKE, John, **İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme (I. - II. Kitap)**, (çev. M. Delikara Topçu), Öteki Yayınevi, Ankara, 1999.
- LOCKE, John, **Tabiat Kanunu Üzerine Denemeler**, (çev. İ. Çetin), Paradigma Yayınları, İstanbul, 1999.
- LOCKE, John, **Yönetim Üzerine İkinci İnceleme - Sivil Yönetimin Gerçek Kökeni Boyutu ve Amacı Üzerine Bir Deneme**, (çev. F. Bakırcı), 2. Basım, Ebabil Yayınları, Ankara, 2012.
- MACPHERSON, C. B., **The Political Theory of Possessive Individualism - Hobbes to Locke**, 13. Basım, Oxford University Press, Oxford, 1990.
- MARX, Karl, **Karl Marx / Frederick Engels - Collected Works, Vol. 1, Marx: 1835 - 1843**, (çev. R. Dixon, vd.), Lawrence & Wishart, Londra, 2010.
- MARX, Karl, **Karl Marx / Frederick Engels - Collected Works, Vol. 29, Marx: 1857 - 1861**, (çev. V. Schnittke, vd.), Lawrence & Wishart, Londra, 2010.
- MARX, Karl, **Karl Marx / Frederick Engels - Collected Works, Vol. 34, Marx: 1861 - 1863**, (çev. B. Fowkes), Lawrence & Wishart, Londra, 2010.
- MARX, Karl / ENGELS, Friedrich, **Karl Marx / Frederick Engels - Collected Works, Vol. 4, Marx and Engels: 1844 - 1845**, (çev. R. Dixon / C. Dutt), Lawrence & Wishart, Londra, 2010.
- MARX, Karl / ENGELS, Friedrich, **Komünist Manifesto ve Hakkında Yazılar**, (çev. N. Satlıgan, vd.), Yordam Kitap, İstanbul, 2008.
- MURTEZA, Gökhan, "Tarihçi Olarak David Hume", **Felsefi Düşün Akademik Felsefe Dergisi**, Yıl: 2014, Sayı: 2, (s. 39 - 53).

- MUSGRAVE, Alan, **Sağduyu, Bilim ve Kuşkuculuk - “Bilgi Kuramına Tarihsel Bir Giriş”**, (çev. P. Uzay), Göçebe Yayınları, İstanbul, 1997.
- NARSKI, I. S., “Pozitivizmin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi”, **Bilim ve Düşünce Kitap Serisi 3 - Pozitivizm**, (çev. O. Geridönmez), 2. Basım, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2013, (s. 25 - 118).
- NIELSEN, Kai, “Is Empiricism an Ideology?”, **Metaphilosophy**, Yıl: 1972, Cilt: 3, Sayı: 4, (s. 265 - 273).
- NOVACK, George, **Empiricism and Its Evolution - A Marxist View**, Pathfinder, New York, 1971.
- ÖZTANRIKULU ÖZEL, Nurten, “Malebranche’ın David Hume Üzerindeki Etkisi: Zorunlu Bağlantı Tasarımı Üzerine Bir Araştırma”, **Felsefi Düşün Akademik Felsefe Dergisi**, Yıl: 2014, Sayı: 2, (s. 5 - 24).
- PARSONS Jr, J. E., “Locke’s Doctrine of Property”, **Social Research**, Yıl: 1969, Cilt: 36, Sayı: 3, (s. 389 - 411).
- PRIEST, Stephen, **The British Empiricists**, 2. Basım, Routledge, London, 2007.
- REICHENBERG, Hans, **Bilimsel Felsefenin Doğuşu**, (çev. C. Yıldırım), 3. Basım, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2000.
- ROGERS, G. A. J., “Locke, Law and the Laws of Nature”, **The Empiricists - Critical Essays on Locke, Berkeley, and Hume**, (der. M. Atherton), Rowman & Littlefield Publishers, Lanham, 1999.
- RUSS, Jacqueline, **Avrupa Düşüncesinin Serüveni - Antik Çağlardan Günümüze Batı Düşüncesi**, (çev. Ö. Doğam), Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2011.
- RUSS, Jacqueline (der.), **Felsefe Tarihi Cilt 2 - Modern Dünyanın Yaratılması**, (çev. İ. Yerguz), 2. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- RUSS, Jacqueline (der.), **Felsefe Tarihi Cilt 3 - Aklın Zaferi**, (çev. İ. Yerguz), 3. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

- RUSSELL, Bertrand, **Batı Felsefesi Tarihi**, (çev. M. Sencer), Say Yayınları, İstanbul, 2002.
- SABINE, George, **Siyasal Düşünceler Tarihi II - Yeni Çağ**, (çev. A. Öktem), Türk Siyasi İlimler Derneği Yayını, Ankara, 1969(a).
- SABINE, George, **Siyasal Düşünceler Tarihi III - Yakın Çağ**, (çev. Ö. Ozankaya), Türk Siyasi İlimler Derneği Yayını, Ankara, 1969(b).
- SKINNER, Quentin, **Hobbes ve Cumhuriyetçi Özgürlük**, (çev. A. E. Zeybekoğlu), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2018.
- SOYKAN, Ömer Naci, **Bilgi ve Betimleme - Pozitivizm ve Ernst Mach Üstüne**, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2017.
- STRAUSS, Leo, **Doğal Hak ve Tarih**, (çev. M. Erşen / P. Onur), Say Yayınları, İstanbul, 2011.
- SUNAR, İlkay, **Düşün ve Toplum**, Doruk Yayınları, Ankara, 1999.
- THILLY, Frank, **Yunan Felsefesi'nden Günümüze Felsefenin Öyküsü**, (der. L. Wood), (çev. İ. Şener), Doruk Yayınları / Retorik, İstanbul, 2020.
- TİMUÇİN, Ali, **John Locke'un Siyaset Anlayışı**, Bulut Yayınları, İstanbul, 2006.
- WOOD, Ellen Meiksins, **Kapitalizmin Kökeni - Geniş Bir Bakış**, (çev. A. C. Aşkın), Yordam Kitap, İstanbul, 2020.
- WOOD, Ellen Meiksins, **Özgürlük ve Mülkiyet - Rönesans'tan Aydınlanma'ya Batı Siyasi Düşüncesinin Toplumsal Tarihi**, (çev. O. Köymen), Yordam Kitap, İstanbul, 2012.
- WOOLHOUSE, R. S., **The Empiricist - A History of Western Philosophy: 5**, Oxford University Press, Oxford, 1988.
- YÜRÜŞEN, Melih, **İnsan Doğası, Sosyal Düzen ve Değişim: David Hume'un Sosyal ve Siyasal Felsefesi**, Liberte Yayınları, Ankara, 2013.
- ZARAKOLU, Cihan Deniz, **Thomas Hobbes'un Siyaset Felsefesi**, Belge Yayınları, İstanbul, 2013.